

Niels Edvard Killi

Håndverkssvennenes kamp for bedre kår

Nordheim

2019

Niels Edvard Killi
Håndverkssvennenes kamp for bedre kår
Nordheim 2019
Eget forlag
Gjengivelse med angivelse av kilde er tillatt
Trykk: Skrivargarden (printfarm.no)

Bildet på omslaget viser en prosesjon fra svennenes
generalstreik i Hamburg i 1791

Innhold

Velkomst	4
Innledning	5
Laden	7
Byhåndverk og laug	12
Svennemakt	19
Håndverksskikk	21
Læregutt- og svenneliv	23
Organisasjon	27
Konflikttema	32
Konfliktformer	36
Arbeidskamp	38
Generalstreiken i Hamburg 1791	49
Reaksjoner fra øvrigheten og myndighetene	53
Slutten for svenneforeningene	55
Laugene i Norge og Danmark	58
Hva med håndverkerne i landene lengre vest?	85
Slutt og ny begynnelse	89
Kilder og litteratur	91

Velkomst

I laugene hadde *Velkomsten* en spesiell plass. Den var begeret som det ble drukket av ved spesielle anledninger som for eksempel for å ære en gjest, for å ønske en vandrende svenn velkommen, i seremonien for å døpe en læregutt når han ble svenn. *Velkomsten* på bildet har tilhørt Bremens bakersvenner og er fra 1733.

Velkomstene var helst i sølv. Og både mestrenes laug og svennenes foreninger la ned betydelige økonomiske ressurser i *velkomsten*.

Skiltene som henger på *velkomsten* er gitt av medlemmene. Hvert medlem ga lauset et sølvskilt som også ble en del av foreningens formue.

Bildet er tatt i Focke Museum i Bremen.

Innledning

Hele samfunnets historie fram til nå er historien om klassekamper. Fri mann og slave, patrisier og plebeier, baron og livegen, laugsborger og svenn - kort sagt, undertrykkere og undertrykte har stått i stadig motsetning til hverandre, har ført en uavbrutt snart skjult, snart åpen kamp, en kamp som hver gang endte med en revolusjonær omdannelse av hele samfunnet eller med de kjempende klassers felles undergang.

I de tidligere epoker i historien finner vi nesten overalt en fullstendig organisasjon av samfunnet i forskjellige stender, en mangfoldig oppdeling av samfunnet i stender. I det gamle Romerriket har vi patrisiere, riddere, plebeiere, slaver; i middelalderen føydalherrer, vasaller, laugsborgere, svenner, livegne og dessuten særskilte trinn innenfor nesten alle disse klassene.

Det moderne borgerlige samfunn som er utgått av føydalsamfunnets undergang, har ikke opphevet klassemotsetningene. Det har bare satt nye klasser, nye vilkår for undertrykkelse, nye former for kamper istedenfor de gamle.

Vår epoke, borgerskapets epoke, særkjennes imidlertid ved at den har forenklet klassemotsetningene. Hele samfunnet spalter seg mer og mer i to store fiendtlige leirer, i to store klasser som står direkte mot hverandre: borgerskap og proletariat.

Av middelalderens livegne utgikk bysmåborgerne i de første byer, av disse byborgere utviklet seg de første elementer til borgerskapet.ⁱ

Denne boken spenner over en periode på rundt 900 år, fra de første håndverkslaugene i Tyskland oppsto på 900-tallet til de i hovedsak ble avvirket på napoleontiden rundt år 1800. I en del av denne perioden, fra sen middelalder (tidlig på 1300-tallet) og fremover, hadde svennene sine egne organisasjoner og kjempet for sine interesser. Det skulle gi et tidsrom på om lag 500 år med mer eller mindre selvstendig svenneorganisering og -kamp.

For noen år siden kom jeg over en bok av Michael Kittner som heter «Arbeitskampf», og den fikk opp øynene mine for håndverkssvennenes lange og rike historie av kamp mot mestrene og myndighetene. Denne historien er så spennende at den fortjener å bli delt.

ⁱ Karl Marx og Friedrich Engels: Det kommunistiske manifest (1848)

Historien er ikke helt ukjent i den norske litteraturen som er gitt ut om håndverksforhold i gamle dager. I boken «Norske velkomster» skriver Thv. Krohn-Hansen i innledningen ganske utførlig om svennenes forhold:

Hvad mesterlaugene var for mestrene, var svennelaogene for svennene, men for disse unge håndverkerne var den faglige sammenslutning kanskje av enno større betydning. Svennelaogene var det som i første rekke gav laugsvesnet dets internasjonale karakter, og gjennom 1500-, 1600- og 1700-årene utviklet svenneorganisasjonen stadig denne sin internasjonaltet og derigjennem sin makt, slik at den kunde ta kampen op mot mestre og myndigheter når disse av egoistiske eller samfundsmessige hensyn søkte å gjøre inngrep i svennenes hevdvunne eller tilkjempede rettigheter. Svennene blev de som kanskje oftest gikk av med seieren.

Som alt der hørte laugsvesnet til, hadde også svenneorganisasjonene sin begynnelse og rikeste utvikling i Tyskland. Her meldte sig først behovet å trygge den vandrende svenn på hans ferd, fordi forholdene der, med de mange landegrenser og isolerte bysamfund, bød ham særlige vanskeligheter under vandringsårene. Allerede på 1200-tallet kjenner vi til at tyske håndverkere foretok vandringer i sine svenneår, og skikken var efter all sannsynlighet enno eldre. I løpet av 1500-årene begynner vi å høre om vandringsplikt i enkelte laug, og denne plikt synes i løpet av 1600-årene å ha vært innført i de fleste faggrupper.

Så utviklet som vandringsskapet på den måten blev, kunde bare en sterkt forgrenet organisasjon av svennene selv, bundet sammen av felles interesser, makte den opgave å by svennene trygge forhold under de vanskelige vandringsår.

Overalt hvor det tyske laugssystem vant innpass fikk også svennene sin organisasjon, slik at der dannet sig en laugsverden som omfattet alle tyske land, Sveits, Østerrike, Ungarn, de vestligste av de nuværende baltiske randstater, Sverige, Danmark og Norge, mens land som Nederland, Frankrike, England, Spania og Italia stod utenfor.

I ly av sin sterke organisasjon vandret svennene innenfor dette område fra by til by og land til land. De visste at når de kom til et nytt sted, vilde de bli mottatt som ærlige og rettskafne svenner. De behøvde ikke å føle sig ensomme på det nye sted. Der var standsfeller som tok sig av dem, gav dem nattely og mat, skaffet dem arbeid og hjalp dem med en slant, så de kunde komme sig videre til en annen by, hvis der ikke var bruk for deres arbeidskraft der på stedet. De var sikret en ordentlig lønn for sitt arbeid, og de nød godt av svenneorganisasjonenes rettslige beskyttelse.

Den trygghet håndverkeren således måtte føle, førte til en stadig livligere vandring av svenner, for hvem landegrenser innenfor hele det

svære område ingen hindring var. Så sterk var laugsvesenet utbygget at ikke engang sprogvanskeligheter bød svennene noen vesentlig hindring, idet tysk var blitt håndverkernes fellessprog, det var blitt det hjelpesprog de alle forstod, deres esperanto.

På denne måten utviklet der sig innen svennenes stand en sterk samfølelse, som strakte sig langt utover deres hjemlige, snevre krets på verksted og kro. De enkelte svenner følte sig ikke bare som hørende til ett og samme laug, men til et stort og mektig fellesskap. Deres mektige internasjonale organisasjon var ikke organisert ved hjelp av skriftlige overenskomster laugene imellom, men knyttet sammen ved hjelp av et kompleks av skikker, seremonier og hemmelige dialoger, som også bandt de enkelte svenner sammen og fikk dem til å føle fellesskapets styrkende bånd. Skikkene var forskjellige i de enkelte fag, men tonen i alt sammen var den samme overalt og i alle fag.ⁱ

Laden

«Laden» var laugets kiste for oppbevaring av dokumenter, penger og andre viktige laugsgjenstander. På møtene ble laden åpnet og da gjaldt laugsreglene for møter. Når laden igjen var lukket var møtet over. Bildet viser murerlauget i Bremens lade fra 1742.

Bildet er tatt i Focke Museum i Bremen

ⁱ Thv. Krohn-Hansen: Norske velkomster fra laugstiden s 2f

Det tysk-romerske rike

Det tysk-romerske rike (formelt Det hellige romerske rike), på tysk Heiliges Römisches Reich (ofte forkortet HRR) var riket og statsdannelsen som oppsto som en følge av at det karolingiske Øst-Frankeriket ble dannet gjennom traktaten i Verdun i 843. Det tysk-romerske rike eksisterte i nesten et årtusen frem til det ble oppløst etter Napoleons initiativ i 1806.

Før oppløsningen av riket omfattet det mesteparten av dagens Tyskland, Tsjekkia (Bøhmen), Østerrike, Liechtenstein, Slovenia, Belgia og Luxembourg. Også store områder av dagens Polen og deler av Nederland og Kroatia, samt deler av Frankrike og Nord-Italia var tidvis en del av riket.

Det tysk-romerske rike var ingen nasjonalstat, men en overnasjonal statsdannelse som besto av et konglomerat av land i Vest- og Sentral-Europa. Styreformen var føderal-monarkisk med en keiser som ble valgt av et kurfyrstekollegium bestående av de mektigste fyrster innenfor riket og kronet av paven i Roma. De enkelte fyrstene hadde stor grad av uavhengighet. Det fantes enkelte sentrale institusjoner, som Riksdagen, Rikskammerretten, Rikshoffrådet og i krigssituasjoner en felles Riksarmé, men ingen sentral regjering eller egentlig hovedstad.

Særlig etter freden i Westfalen i 1648 var riket blitt mest et løst forbund av tyske territorier. Et tettere samarbeid strandet som regel på de store fyrstenes egenrådighet og til slutt på motsetningsforholdet mellom Preussen og Østerrike.

Kartet viser Det tysk-romerske rike omkring år 1400.

De fleste som skriver om laugene, og i særdeleshet svennelaugene, beskriver den store mangelen på kilder. For de tidligste tider finnes det enkelte kildesamlinger og mot slutten av perioden er det naturlig nok flere kilder. I tillegg legger mange historikere ikke særlig vekt på svennenes situasjon så den siden av laughistorien blir dårligere undersøkt enn mestrenes. I arbeidet med denne boken har jeg oppdaget at det finnes en svært rik litteratur, særlig på tysk naturlig nok. En del av denne litteraturen finnes i kildene jeg har brukt. For den som ønsker å lese mer om håndverk og håndverksskikker på norsk finnes det en bok av Oscar Pedersen – *Håndverkerliv i gamle dager* som går litt dypere inn i denne siden av historien.ⁱ Samme forfatter har skrevet historien til tømrenes fagforening som ble gitt ut i 1935 og som inneholder en betydelig historisk innledning.ⁱⁱ

For de tyske byene var det gjerne slik at egen fremgang var vel og bra, men en konkurrerende nabobys tilbakegang var heller ikke å forakte. Det gjorde at svennene kunne forlate en by og finne god mottakelse i nabobyen. De hadde et eget uttrykk for denne formen for streik – Auszug – på norsk *å toge ut*.

Det tradisjonelle håndverket bestod i at håndverkeren utførte hele arbeidet som ett stykke arbeid. På 1700-tallet ble svennenes makt angrepet på flere fronter. Dels i selve næringsutviklingen der endret arbeidsorganisering, manufaktur og forlagsvirksomhet, gikk i direkte strid med de gamle håndverkstradisjonene. Dels gjennom gjentatte forsøk på å svekke svennenes organisasjon og makt gjennom lovgivning, noe som til slutt lyktes i store deler av det tyske området.

På 1700-tallet ble territorialstatene sterkere og den absolutistiske staten/eneveldet styrket seg. Det ble gitt stadig mer virksomme lover mot svennenes makt og etter den franske revolusjonen bredte revolusjonsfrykten seg hos makthaverne og angrepene på svennene ble enda kraftigere.

Når vi så vet at det var laugene som ordnet de økonomiske forhold innen handverksfagene gjennom en tidrekke på flere hundreår, så får vi også en ganske annen og dypere respekt for de organisasjonene, enn den som vi ellers har tilegnet oss ved å lese overflatiske beretninger om alle laugenes snurrepiperier med de barokke opptakelsesseremonier, de regelmessige drikkegilder og de konservative forbenede former. Alle de tingene var bare det ytre, rammen og utstyret. Og den tida var rik på utstyr, og den var henfallen til mystikk, hemmelige kunster, symbolikk

ⁱ Oscar Pedersen: *Håndverkerliv i gamle dager*.

ⁱⁱ Oscar Pedersen: *Tømrenes fagforening gjennom 50 år*.

og seremonivesen. Laugene var dypt preget av det. Men deres faste grunnlag som holdt dem oppe gjennom århundrer i kamp mot de forskjellige tidsstrømningene, og ofte i den heftigste opposisjon mot de skiftende samfunnsmakter. adel og enevoldskonger osv., det var deres jernharde vilje til å verne om handverksstandens kultur og økonomi, så den ikke skulle synke ned til en trellestand, et proletariat. Og takket være laugene var handverkerne på mange måter en privilegert klasse, hvis rettigheter selv den kongelige enevoldsmakt måtte respektere.

Det er denne laugenes innsats i kampen for en fri handverkerstand, som avtvinger oss respekt. Trenger vi gjennom den overgroddhet av besynderlige skikker og dikkedarer, som var egen for laugene, så finner vi en levende kjerne av klassekamp, og det er denne handverkernes selvhevdelse oppgjennom tida, som var av så stor sosial og kulturell verdi, og som ville være verd et mer inngående studium enn de fleste historikere hittil har ofret det.ⁱ

Mange av kildene er på tysk eller engelsk og oversettelsene har jeg gjort selv. Skandinaviske kilder gjengis uendret selv om språket kan være litt gammelmodig. Der det er mulig har jeg oppgitt nettadressene i kildelisten bak i boken selv om det ikke er helt optimalt i en trykt bok. Kildelisten (med fungerende lenker) finnes på nett på denne adressen <https://bit.ly/2NQRX8R>

Illustrasjonene er mine der ikke annet er angitt.

En stor takk til Rune Hagen som har lest teksten og kommet med verdifulle bidrag. Feil og mangler er det uansett jeg som er ansvarlig for.

Ludvig Holberg som døde i 1754 skriver i sin Epistel Nr. 261 (i moderne dansk språkdrakt):

Min herre forlanger at vide hvad udfald den urolighed fik som håndværkssvendene havde opvakt i København. Den fik samme udfald som den plejer at have, nemlig at mestrene må give dem carte blanche og lade dem foreskrive sig hvilke konditioner dem lyster.

Det er en lykke at håndværkskarle ej stemmer deres prætentioner end højere, thi de er de eneste lemmer i et societet som ikke kan tvinges. Andre undersætter er bundet til et vist sted, som de ikke uden med vanskelighed kan forlade, men håndværkskarle har ingen bestandig bopæl, intet vist hjem eller fædreland. De bor som tatarer i telte og uden ulejlighed eller mindste tab kan flytte fra et sted til et andet. Hvorudover, når de truer med desertion, må man tro at det er deres

ⁱ Gunnar Ousland: Fagorganisasjonen i Norge bd 1. s 1f

alvor, óg må deres mestre da give sig på diskretion, medmindre de vil se deres arbejde og næring at ligge. Thi hvor en håndværkskarl begiver sig hen, der er hans fædreland, og når han om aftenen kommer til et fremmed land og rige, har han om morgenen straks tjeneste igen. De er således fast de eneste mennesker som uden bekostning kan gøre udenlandske rejser og med tomme hænder kan flakke hele verden igennem, når de alene har så mange skillinger som de kan betale i et par kroer på vejen.

Efterdi dette er nu af sådan beskaffenhed, så er intet middel til at holde disse folk i ave og bevæge dem til at blive på et vist sted, uden ved en almindelig konvention imellem alle stæders og landes øvrigheder, så at et vist tilfælles reglement måtte gøres, hvorved håndværkskarles vilkår i alle lande gjordes lige. Når det skete, ville de tage i betænkning uden vigtig årsag at flytte fra et sted til et andet. Thi når sådan karl vidste at han ikke kunne erholde mere løn og flere frie dage i Tyskland end i Danmark, og ikke mere i Frankrig end i Tyskland, lod han sig nok holde på stedet, men såsom sådant er vanskeligt at tilvejebringe, vil denne ulejlighed stedse vare.ⁱ

Nordheim, desember 2019.

Niels Edvard Killi

Håndverkerprosesjon. Lodenveverne i Nördlingen flyttet i 1780 fra vertshuset "Zum schwarzen Ross" til "Zum Wahlfish". I prosesjonen gikk 126 mestre, alle er navngitt på denne tusjtegningen. Fronten av prosesjonen med musikken og flaggene.

Stadtmuseum Nördlingen

ⁱ Ludvig Holberg: Epistler bd. 3, s 354f

Byhåndverk og laug

Håndverk har mennesker drevet med så lenge det har vært fremstilt verktøy og gjenstander. Måten håndverket har vært utført på har skiftet ut fra hva slags samfunnssystem det har blitt utøvet under. På landsbygden har det blitt utført håndverk som en del av virksomheten på en gård enten den er stor eller liten. I antikkens Europa var det i stor grad slaver som drev med håndverk, enten det var i by eller på landet. I middelalderen vokste det frem byer der det ble utført håndverk etter helt spesielle vilkår, og i sterk motstrid til det håndverket som ble utført utenfor byene.

Etter vestromerrikets fall i år 476 døde byene sakte hen. I århundrene som fulgte var det jordbruket som i hovedsak var levemåten. Det meste ble produsert lokalt og det var lite handel.

Et team under ledelse av middelalderhistoriker Michael McCormick har utropt år 536 til starten på den globalt verste perioden for mennesker å leve under. Tegn på særlig bedring ser de ikke før nærmere år 640.ⁱ

Andre del av prosesjonen. Laden og diverse laugsgjenstander som velkomsten, herbergsskiltet mv. blir flyttet til det nye vertshuset.
Stadtmuseum Nördlingen

ⁱ <https://www.sciencealert.com/>

Leveforholdene for folk i Europa var heller ikke særlig gode fra midten av 800-tallet og til midten av 900-tallet:

Fra midten av 800-tallet til midten av 900-tallet var det et totalt sammenbrudd av den europeiske økonomien som følge av angrep fra arabiske muslimer, vikinger og ungarere. Litt etter litt vokste det frem en ny verden fra det generelle kaos og fra den systematiske ødeleggelsen av alt som hadde gjort Vest- og Sentraleuropa til en fungerende økonomi. Det var imidlertid en veldig forskjellig verden fra dens forgjenger som fremdeles hadde hatt tilknytninger til det antikke romerske samfunnet. Gjenopprettingsprosessen varte i to hundre år, fra midten av 900-tallet til midten av 1100-tallet før den utrolige oppblomstringen av den klassiske middelalderen kunne bli virkelighet.ⁱ

En viktig del av denne oppblomstringen i Europa skyltes fremveksten av byene. Både som militære støttepunkter, religiøse sentra, handelssteder og for håndverksproduksjon. Fra 900-tallet og utover begynte byene sakte å vokse frem. Først som befestede handelssentra og snart også steder der håndverkerne produserte og solgte sine produkter. Med tanke på hvor mange byer som ble skapt, er det naturlig at de har svært ulik historie. I Tyskland alene skal tallet være 2 500 nye byer i løpet av de fire hundre årene frem til midten av 1400-tallet.ⁱⁱ

Mot slutten av senmiddelalderen var det om lag 3 500 byer i Tyskland. 90-95 prosent av byene var enten dvergbyer med inntil 500 innbyggere eller småbyer med inntil 2 000 innbyggere. De øvrige fordelte seg på middels store byer med inntil 20 000 innbyggere og de svært få storbyene med over 20 000 innbyggere. Rundt år 1500 var det omtrent 200 byer som hadde flere enn 2 000 innbyggere. Den største byen var Köln med om lag 40 000 innbyggere. Den viktigste byen i Sørtyskland var Nürnberg som i 1430 hadde snaut 23 000 innbyggere.ⁱⁱⁱ

Byene var organisert på en helt annen måte enn landsbygda. I byene bodde det frie borgere, som gjerne hadde måttet kjempe frem sin frihet gjennom lange og bitre kamper mot adel eller geistlighet. Noen steder der statsmakten var svak kunne byene vinne stor grad av selvstendighet, andre steder kunne de være mer eller mindre styrt av statsmakten.

ⁱ Robert-Henri Bautier: The economic development of medieval Europe s 56

ⁱⁱ Lewis Mumford: The city in history s 301

ⁱⁱⁱ <https://www.leben-im-mittelalter.net/gesellschaft-im-mittelalter/sesshaftigkeit/die-stadt/wichtige-staedte.html>

Nördlingen var en middels stor by i Schwaben/Bayern. Det spennende med Nördlingen er at den etter tredveårskrigen (1618-1648) ble liggende i en bakevje og endret seg lite. Den ser fremdeles i dag ut omtrent som den gjorde i middelalderen. Man kan dermed få et godt inntrykk av hvordan en middels stor by så ut i middelalder og tidlig nytid. Nördlingen var en ganske viktig by som tidvis konkurrerte med Frankfurt am Main i betydning for handel. 1406 hadde byen om lag 5 200 innbyggere, 1459 om lag 5 500, 1491 om lag 6 150, 1550 om lag 7 430 og i år 1600 nådde innbyggertallet 8 790. Etter trettiårskrigens herjinger ble innbyggertallet omtrent halvert og innbyggertallet fra år 1600 ble først nådd igjen i 1939. Man kan fremdeles i dag se det skarpe skillet mellom by og land; der bymuren går sluttet byen.

Handelsmenn og håndverkere var to grupper av byborgere. Handelsmenn kom vanligvis først og dannet ofte byenes overklasse – patrisierne. Håndverkene stod i de tidlige tidene lavere i rang, og måtte gjerne kjempe seg til posisjoner i byen og rettigheter som gruppe. I tillegg til disse to gruppene var det også en stor gruppe arbeidere, både i hjemmene og i ulike yrker. Disse hadde normalt ikke særlig rettigheter utover at de var innbyggere i byene. En borger i en by hadde rettigheter, men også forpliktelser. Forpliktelser knyttet til byens forsvar var vanlig.

Det er tre grupper håndverkere; mester, svenn og læregutt. Håndverksmesteren var gjerne en liten arbeidsgiver med en eller to svenner og en læregutt. Så lenge laugene eksisterte var det den normale størrelsen for en

håndverksbedrift. Svennene var de utlærte arbeiderne i faget og læreguttene var de som skulle lære et fag.

Byborgerne var normalt organiserte i laug. På tysk heter det *Zunft*, mens laugene for handelsstanden ble kalt *Gilde*. På engelsk brukes ofte begrepet *guild*, men laug kan også oversettes til *corporation*. Også i norsk har vi ordet *Gilde*, men det er lite brukt i vår tid. Jeg bruker *laug* eller *håndverkslaug* i teksten. Svennenes organisasjoner hadde ofte andre navn. Jeg bruker *svenneforening* og understreker at det ikke dreier seg om foreninger helt som vi forstår det i dag. Men de hadde vanligvis en demokratisk valgt ledelse og ofte vekslet lederskapet i foreningen hyppig. Foreningene ble gjerne ledet av en eller et par svenner som ofte ble betegnet som *Altgeselle* på tysk og som på norsk vil bli *gammelsvenn* eller *oldsvenn* (som vi finner igjen i *Oldermann* som er laugslederen i mestrenes laug). Svenneforeningene var i hovedsak formelt underlagt mesterlauget og/eller byens myndigheter og da kunne de ikke holde møter uten at representanter for disse var tilstede. Ofte møter man på begrepet *skrå* som er betegnelsen for laugenes lover, eller vedtekter i moderne språkbruk.

Lade fra ukjent laug, datert både 1645 og 1773. Focke Museum i Bremen.

Laugene hadde stor betydning i byenes liv, både som religiøst samlingssted, utøvere av borgernes politiske makt, regulering av produksjon og handel og sosial omgang for medlemmene. Sentralt i laugene var «laden» - laugets kiste for oppbevaring av dokumenter, penger og andre viktige laugsgjenstander. På møtene ble laden åpnet og da gjaldt laugsreglene for møter. Når laden igjen var lukket var møtet over.

I de fleste byer holdt alle håndverkere innen et fag til i samme gate eller område. Dette gjorde det lett for myndighetene å holde oversikt over faget og produktene som håndverkerne fremstilte. Men det gjorde det også lettere for mestrene å holde oppsyn med at alle mestre i faget holdt seg til laugsreglene. Det må også ha lettet organisasjons-arbeidet for svennene både i hverdagen og når det var behov for å organisere en aksjon.

De eldste kjente laugene er fra Worms i Tyskland som har frihetsbrev fra 897 og 904, der transportarbeiderne omtales som medlemmerⁱ og fisker- og skipsfartslauget i Frankfurt am Main fra år 945ⁱⁱ. Men ellers er det på 1000-tallet laugene begynner å sette spor etter seg.

Garvernes hus i Nördlingen. Den lille elven renner tvers igjennom byen. Der den kommer inn lå bryggeriene; der den renner ut av byen igjen lå garveriene vegg i vegg.

I de første århundrene var det kun ett laug i hvert fag i en by, eller i små byer kunne det være ett laug for flere fag. Det var liten forskjell på mester og svenn og begge var medlem av lauget. De fleste svenner kunne regne med å bli mester innen rimelig tid og det var få interessenetsetninger dem imellom. Svennen arbeidet sammen med mesteren i verkstedet og ofte spiste han ved mesterens bord. Svennen var mere som en yngre kollega enn som en

ⁱ Lewis Mumford: The city in history s 312

ⁱⁱ Geschichte der Zunft | Frankfurter Fischer- und Schifferzunft.

underordnet. De små forskjellene bidro til at en svenn forholdsvis enkelt kunne bli mester og bli medlem av mesterlauget.ⁱ

Michael Kittner skriver at det etter hvert ble dannet svennelaug under betegnelser som *broderskap, gilder og forbund*. Den første svenneforening som er kjent er fra Berlin i år 1331. På slutten av 1400-tallet var opprettelsen av svennelaug i de fleste fag sluttført i de større byene. Svennelaugenes historie er lite belagt med kilder utover vedtekter som det finnes en del av. Disse er imidlertid fattige på innhold utover å fastsette foreningens formål (religiøse aktiviteter, støtte til medlemmene og i mange tilfeller å holde en drikkestue), organisasjonens oppbygging, medlemskontingent og stønadssatser. Senere kom også bestemmelser om tiltak og sanksjoner mot svenner (og ofte også mestre) på grunn av

manglende svenne- eller håndverks-«ærlighet». Det er få skriftlige spor etter disse organisasjonene som førte arbeidskamper i flere århundrer. Det kjennskapet vi har til dette er fra motparten og rettsapparatet.ⁱⁱ

Det er flere mulige forklaringer på hvorfor svennene dannet sine egne foreninger. En forklaring er at når et laug nådde en viss størrelse ble de så store at de av praktiske grunner ble delt i ett for mestrene og ett for svennene og at denne delingen etter hvert ble permanent. Dette ville først skje i de større byene der det var mange håndverkere i et fag. I tid dannes mange svenneforeninger etter svartedauens herjinger og knyttes til at svennene da begynte å vandre mer. Økende interesseløstninger mellom mestre og svenner var en viktig grunn til delingen i laug og svenneforeninger.

Garvernes merke, detalj fra laugets herbergeskilt.
Stadtmuseum Nördlingen

ⁱ Maurice Dobbs: Studies in the development of capitalism s 84f

ⁱⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 19ff

Med pesten, både svartedauen 1347-1353 og de pestbølgene som kom senere, fulgte en større mobilitet i den gjenværende befolkningen. Det var stor mangel på arbeidskraft nesten over alt, men det var regionale forskjeller. I kampen om arbeidskraften ble da, som også senere, lønn og arbeidsvilkår forøvrig helt avgjørende for å tiltrekke seg arbeidere.

I stor grad gikk migrasjonen fra landsbygd til by først til mindre byer. Når en lærling var ferdig med utdannelsen sin og blitt svenn, hadde han få arbeidsmuligheter og søkte seg til større byer der det var bedre muligheter for å få arbeid i faget.

Laugene og svenneforeningene hadde sin egen indre justis over sine egne medlemmer. På den andre siden hadde myndighetene, enten det var i en by eller et større landområde, sine lover og juridiske systemer. Det var tidvis strid mellom laugene og myndighetene om en forseelse skulle behandles etter laugsreglene eller lover og forordninger. Det var ulike rettsinstanser og en

sak kunne ankes til høyere rett. I ulike deler av Tyskland ble det vedtatt lover som skulle forhindre svenneforeninger og -streiker fra tidlig på 1400-tallet og fremover. Det tok nærmere 400 år før det gjennom lovveien lykkes myndighetene å nå sine mål – knekke svennenes makt.

Eksempel på bruken av rettsprosesser er bakersvennenes streik i Colmar fra 1495 til 1505. Der var det byen Colmar som startet rettsprosessene ved å gå til sak mot svennene for å få skadeerstatning. Svennene var misfornøyd med dommen som gikk ut på at de måtte betale en

Byen Nördlingen slik den ser ut i dag og langt på vei slik den så ut i tidligere tider.

betydelig sum til byen Colmar. De anket saken til den kongelige hoffretten i Ensisheim, men heller ikke der vant de frem. De anket da saken til Rikskammerretten i Frankfurt. Begge parter var interessert i en løsning og ble enige om en frivillig voldgift i 1505 som endte med at mesterlauget måtte betale både erstatningen til byen som svennene var dømt til så vel som saksomkostninger. (Selve streiken er omtalt senere.)

Håndverksfag

Håndverksfag kunne være forskjellige fra sted til sted og det endret seg også over tid. Et godt eksempel på en typisk endring er garver- og skomakerfagene. Fra de tidligste tider garvet skomakeren læret selv, men på et tidspunkt ble det skilt ut som et eget fag. Garverfaget og garverne vokste seg til å bli et vanligvis viktig håndverk og mestrene var ofte blant de mest velstående. Det var mange ulike garver- og buntmakerfag og i Tyskland var det flere spesialiteter innen fagene som arbeidet med lær, huder og skinn.

I metallfagene er det låsesmedfaget som skaper litt forundring, for det var et stort fag i mange byer. Jeg tror det kan ligge en språklig og innholdsmessig hund begravet her og at det som i litteraturen kalles låsesmed i virkeligheten var et bredere fag som kanskje bedre ville hete finsmed eller kleinsmed.

Svennemakt

Utgangspunktet for svennenes makt var kunnskapene de hadde tilegnet seg gjennom læretid og senere arbeid i faget. De besatt et mer eller mindre faktisk monopol på kompetanse innen faget. Det var særlig svennevandringene som la grunnlaget for svennenes særegne posisjon og makt i den delen av Europa som hørte inn under det tyske systemet. En forutsetning for at svennene skulle ha makt var at det eksisterte et fritt arbeidsmarked. Det sto svennene fritt å velge å la være å ta en jobb; hvis de ønsket det kunne de gå til en annen by og søke arbeid der.

Håndverkssvennene hadde kanskje like stor makt i andre land der svennene ikke vandret på samme måte, men den var ikke på samme måte internasjonal. Gunnar Ousland skriver i første bind av *Fagorganisasjonen i Norge* at:

Det høres kanskje litt paradoksalt ut, men det ser nesten ut som om den internasjonale solidariteten var mer utviklet blandt håndverkssvennene i de dager enn blant arbeiderne nå.ⁱ

ⁱ Gunnar Ousland: *Fagorganisasjonen i Norge* bd. 1 s 6

Michael Kittner beskriver i *Arbeitskampf* forholdene som gjorde at det i Tyskland vokste frem et system helt forskjellig fra Frankrike, England og Nord-Italia. Det var dels en svakere utbygget stat i Tyskland. I England var kongemakten forholdsvis sterk helt fra Wilhelm Erobrerens dager (konge 1066 til 1087) og i Frankrike fra Ludvik den hellige (konge 1226 til 1270). Byene i disse landene utviklet seg aldri til selvstendige republikker, men kom tidlig under kongens kontroll. I Nord-Italia kom heller ikke håndverkerne (og særlig svennene) i en maktposisjon selv om det utviklet seg frie bystater på samme måte som i Tyskland. I Firenze gikk 5 000 tekstilarbeidere ut i streik i 1378, men de ble slått blodig ned og deretter var det i hovedsak stille på arbeidskampområdet i Nord-Italia frem til industrialiseringen kom på 1800-tallet.ⁱ

Også i Tyskland var det forskjeller. I Nürnberg var det ingen laug. De var avskaffet rundt 1470 og alt vedrørende arbeidsbetingelser, kvaliteten på varene og annet som andre steder lå under laugene, lå i Nürnberg under

Interiør fra kroen "Zum Hubertus" i Koblenz. En kro med åpenbare håndverkertradisjoner, bygget i 1689, men med røtter tilbake til 1580. I norsk oversettelse står det: "Gud velsigne det ærlige håndverket".

ⁱ Michael Kittner: *Arbeitskampf* s 45f

«Rugsamt» som var en del av byens myndigheter. Svennevandring var forbudt og svennene og lærlingene måtte høytidelig erklære at de ikke ville utføre faget sitt utenfor byen. Egne svenneforeninger var forbudt, også slike som kun hadde religiøse formål. Men en kan heller ikke se bort fra at i Nürnberg, og i andre byer der svennene kun var tillatt å ha religiøse foreninger, ble det funnet veier for å ivareta verdslige formål. Dette forhindret ikke at det senere, på 1700-tallet, var utviklet både svennelaug og kom til streiker i Nürnberg, faktisk flest i hele Tyskland på 1700-tallet.

Det eksempelet som stikker seg klart frem er det mektige Nürnberg, der patrisierne som til forskjell fra det øvrige Tyskland permanent klarte å forby mesterlaug måtte leve med at det eksisterte svenneforeninger og måtte inngå uformelle ordninger med dem.ⁱ

Det er også kjent at det ble inngått kollektive avtaler mellom svenneforening og mesterlaug. Det er kjent en slik avtale for grovsmedene fra byen Thorn (Torun) fra 1437. Svennene dannet en kollektiv avtalepart, som viser til dannelsen av en korporasjon, som kan gjøre en arbeidsavtale med mestrene. Gjennom dette ble uenigheter mellom mester og svenn til en viss grad avpersonalisert.ⁱⁱ Hva de faktisk avtalte har jeg ikke klart å finne ut av.

Håndverksskikk

Håndverkssvennene i de tyske områdene og de nordiske landene holdt seg til felles regler og skikker som blant annet var viktige for svennevandringene.

Svennelaugenes makt berodde ikke på at de forskjellige laug var organisatorisk sammenbundet over store landområder. Den berodde på at det hadde utviklet seg en bestemt opfatning av hvordan det skulde være i et håndverk hvor alt gikk rett og riktig for seg. Håndverket skulde være rettskaffent (tysk redlich). Det var det store krav. En håndverker måtte for det første være ekte født. Han skulde være født etter den hellige kirkes rette skikk og sedvane. Ellers slapp han ikke inn. Hans foreldre måtte også være ekte født, og de måtte ha en ærlig, dvs. en anstendig beskjeftigelse. Var man f.eks. sønn av rakkeren eller skarpretteren, kunde man ikke bli håndverker, og til slutt motta svennedåpen. Det var en smertefull historie som artet seg forskjellig i de

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 32

ⁱⁱ Rolf Sprandel: Der handwerkliche Familienbetrieb des Spätmittelalters und seine Probleme s 332

forskjellige fag. Men man måtte ha svennedåpen, ellers kom man ingen vei som håndverker. Ellers var det en masse bestemmelser som delvis tok sikte på å holde det sociale nivå oppe. Felles skikk og bruk bandt håndverkerne sammen, og når dette kom til å bli en maktfaktor, så berodde det først og fremst på svennelaugene og vandringsinstitusjonene. Det var ikke bare fast skikk, men noe i retning av et ufravikelig krav, at når en læregutt var utskrevet av læren, så skulde han vandre på faget. Han skulde arbeide noen år på fremmede steder og skaffe sig så fullkommen utdanning som mulig før han slo sig ned som mester.

Når en vandrende svenn kom til en fremmed by, blev han mottatt av svennene på deres herberge eller kro. Her blev det undersøkt om han hadde sine laugsformalia i orden. Om han hadde sitt lærebrev fra et anerkjent laug, om han hadde fått svennedåpen, om han kunde fremsi den lange og innviklede, hemmelige svennehilsen som gjaldt i hans fag o.s.v. Så blev det holdt møte med «umfrag», hvor den nye svenn blev spurt om han kjendte til om det var skjedd noe ute i verden som stred mot håndverkets skikk og bruk.

Hvis den vandrende svenn hadde sine saker i orden, blev det undersøkt om det kunde skaffes ham arbeid i byen. Fikk han ikke arbeide, så fikk han en liten pengeunderstøttelse så han kunde vandre til et annet sted. Men vis han ikke fylte de krav man stilte til en rettskaffen håndverker, så kunde han like godt holde sig hjemme. Han vilde ikke bli mottatt på herberget. Ingen svenner vilde arbeide sammen med ham, og ingen mester turde ta ham i arbeide. Og i mange fag var det almidelig at når en svenn skulde reise ut i verden, så fikk han følgende påminnelse med sig: Hvis du kommer til et sted hvor håndverket ikke er rettskaffent, så ta penger og det som har pengers verd og forsøk å gjøre det rettskaffent. Men hvis det ikke lykkes, skal du fly fra stedet. Og dette var ikke tomme ord. På et sted hvor håndverkets rette skikk og bruk ikke blev overholdt, fikk man ingen tilgang på fremmede svenner, og ens egne blev ikke mottatt når de kom ut i verden. Det var også en farlig sak for en svenn å ta arbeide på et sted hvor håndverket ikke var rettskaffent. Med de vandrende svenner gikk ryktet om den slags forseelser, og synderen måtte gjennomgå en alvorlig avstraffelse når han kom tilbake. Hvis han ikke vilde la sig avstraffe, blev han utstødt av fagetⁱ

Det å arbeide for en mester som ikke var rettskaffen eller under forhold som ikke var av en slik art at arbeidet kunne betraktes som rettskaffent førte til store konsekvenser for den enkelte håndverkersvenn.

ⁱ Reidar Kjellberg og Hilmar Stigum: Det norske håndverks historie bd 2 s 185f

Læregutt- og svenneliv

Læregutten, som ofte begynte sin læretid i 11-14-års alder, hadde et stritt liv. Etter evne forsøkte nok foreldrene å betale læremesteren så pass mye penger at han behandlet gutten noenlunde godt. Men fra laugenes tidligste dager var de tuftet på et svært så fysisk fundament og slag og spark hørte nærmest til den normale væremåten.

Lärlingen var i bokstavelig mening allas strykpojke. Det gikk så langt, att man i 1669 och 1720 års allmänna skråordningar nödgades uttryckeligen föreskriva, att «ingen mästare, mindre hans gesällar, må uti dryckenskap eller eljest av blotta ondska slå och oskäligen hantera nogon lärpojke.» Bland vuxna arbeidskamrater aktades lärlingerna icke högt.ⁱ

Det vanlige var at det kun var én lærling hos en mester, men i noen tilfelle kunne det bli tatt opp en ny læregutt når den gamle gikk i sitt siste læreår. Med svennedåpen, som også normalt var en svært brutal forestilling, gikk lærlingen fra gutt til sven. Vanligvis ble svennedåpen avsluttet med en saftig

Detalj av sadelmakernes lade.
Stadtmuseum Nördlingen

ⁱ Sigfried Hansson: Skråtidens gesäller s 14

ørefik fra seremonimesteren ledsaget med ord om at dette var den siste ørefiken han skulle akseptere, for nå var han opptatt i svennenes orden og der var ikke slikt forenlig med svennenes ære.

Deretter skulle den nybakte svenn på vandring. Eksistensen av svennebrorskap og vandringsplikten hørte nøye sammen. Plikten til å vandre var i mange fag nærmest absolutt, unntak kunne gis ved sykdom eller for å videreføre farens verksted. Fra de eldste tider var svennevandringen en viktig del av utdannelsen. Svennen skulle ut for å lære nye teknikker og andre markedsforhold før han vendte tilbake til hjembyen eller slo seg ned i en annen by med sikte på å bli mester. Med tiden ble det mer og mer illusorisk for de fleste svenner å kunne bli mester og mange arbeidet som svenner hele livet. Den største utfordringen for den vandrende svenn var å skaffe seg regelmessig arbeid. Det var kort vei fra aktverdig svenn til fattiglem, eller til en «uærlig» sysselsetting som soldat, arbeid utenfor faget eller utenfor laug.

Brorskapet erstattet foreldrehus og hjemby. Det var et uorganisert, men likefullt strukturert fellesskap, som den vandrende og arbeidssøkende svenn ikke kunne eksistere uten. Brorskapets skikker og vaner var lov for ham, det krevde ubetinget lydighet, og han måtte underkaste seg dets avgjørelser. Mot bøter, som brorskapet påla, var det ingen ankeinstans. De var gyldige uten innskrenkninger, uavhengig av riksdagsvedtak og reformer. Medlem av brorskapet ble man ikke gjennom frivillig tiltredelse, men gjennom stand og omstendighetenes tvang. Fordi uten broderskapet fant svennen hverken losji på herberget, eller reisefølge, hverken arbeid eller hjelp ved sykdom eller, når det kom til døden, en anstendig begravelse. Han kunne, uten å tilhøre brorskapet, ikke engang drikke et krus øl i fred på et vertshus. Brorskapet våket over hans livsførsel og over hans iakttagelse av håndverkets tradisjoner og den «ærlige svenns» herkomst, det kunne forfølge enkelte svenner og det kunne erklære svenner, mestre eller hele laug som uærlige, noe som var en alvorlig trussel mot det økonomiske livet.

Svennen levde i to ulike sosiale systemer som utfylte hverandre, laug og brorskapet. Lauget var begrenset av den snevre horisonten til byøkonomien, svennebrorskapene derimot hadde tette forbindelser til andre brorskap i samme fag. Hvor vidt det strakte seg kunne ingen si fordi det endret seg fra det ene fag til det neste, fra et distrikt til et annet, fra et år til et annet. I begge de sosiale systemene var livet underlagt strenge regler som bygget på flere århundres tradisjoner og som svennen ikke var herre over og som i grunn ingen i det attende århundre var herre

Som mestrene forsvarte sin næring gjennom laugene, forsvarte svennene sin næring gjennom brorskapet. De brød seg ikke om keiserlige eller lokale fyrsters reformlovgivning som forsøkte å likestille tjeneste for andre eller militærtjeneste med ordentlig svennearbeid. Brorskapene utelukket outsiderne. Den som hadde arbeidet med en frimester utenfor laugene, som hadde stått i arbeid hos en fuser eller til og med hadde forsøkt seg på håndverket for egen regning og derved hadde skadet grunnprinsippene for laugene og laugstvangen, ble utstøtt, ofte alvorlig mishandlet og plaget, sosialt boikottet. Den som tross dette gav ham arbeid, ble truet med streik eller erklært for æreløs. Disse normene ble innskjerpet gjennom

forhør hver gang man møttes på herberget. Deretter fulgte den seremonielle åpningen av laden, som var et freds- og høytidelighets-symbol. Ved denne gjaldt anstendighet og sannhet, fred og god moral. Så ble håndverksskikk forkynt og hver enkelt ble tilsagt hva de skulle betale til den felles kassen. Man spurte etter de nye svennene og rakte dem velkomsten til en symbolsk velkomstdrikk, og de nye måtte gi opplysninger om seg selv og sin mesters virksomhet.

Svennebrorskapenes sammenkomster fulgte alltid den samme innøvde skikk selv om de kunne være noe ulike. De var underlagt like strenge ritualer som tidens øvrige offentlige liv. Reglene var vel så viktige som formene og de ble overlevert og innskjerpet ved alle anledninger. Med sine sosiale ordensoppgaver, overvåkning av anstand og herkomst, forbud mot å banne, mot overdreven drikk og en uryddig livsførsel, for å overholde korrekt bekledning og sitt

Drikkekrus fra tinnstøperenes
svenneforening 1765-1790.
Focke Museum i Bremen.

fredsbudskap, føyet svennebrorskapene seg inn i det kristelige samfunns hierarki.

Men svennebrødrene overskred denne grensen av anstendig harmløshet idet de på egen hånd overvåket mestrenes forretninger, fremmet klager eller ila bøter for brudd på kompliserte regler som ofte var vanskelige å forstå; når de gjennomførte boikott av medsvenner som hadde vanket blant soldater eller hadde gjort tjeneste for en adelig. Her kom svennebrorskapene i skarp konflikt med gjeldende lover. Slik var det også med boikott av de som hadde arbeidet utenfor laugsverksteder, men her hadde svennebrorskapet fremdeles mestrene på sin side. Som alle korporasjoner hadde de en rett til å straffeforfølge sine egne. For innen for byens samfunn, der samholdet ikke ble skapt av trykk ovenfra, men som besatt et høy grad av korporativ selvorganisering, hadde også svennebrødrene sin plass. Til deres oppgaver hørte det å overvåke moralske normer og å sanksjonere overtredelser. Det skilte, blant annet, korporasjonen fra senere tiders rene interesseorganisasjoner.

Forseelsen kunne bestå i å ha arbeidet utenfor laugene; dette var alvorlig fordi det berørte laugenes eksistens. Kanskje hadde han forbrutt seg mot et av de berøringsforbudene som avgrenset mot uærlighet, hadde berørt en død hund, kastet en død ku i en grøft, drukket med en rettsbetjent eller danset med datteren til bøddelen. Kanskje hadde han bare sølt mer øl enn han kunne dekke over med en hånd, gått på gaten uten frakk, hadde båret en korde eller bannet. En av de alvorligste forseelsene var å opprettholde forbindelse med en som var utstøtt som uærlig.

Tvangsmidlene mot offeret var virkningsfulle; kontingent hans til kassen ble ikke tatt imot, noe som samtidig innebar at sosialet fra brorskapet var utelukket. Eller det forsvant noe fra hans pakning dersom

Linvevernes fattigbøsse fra år 1700.
Focke Museum i Bremen.

han ville vandre videre. Vandret han likevel, kom han i det svarte registeret. Brev (ofte kalt *flaggermus*) som fortalte at han var æreløs fulgte ham. I verste fall forlot de andre svennene hos en mester arbeidsplassen dersom han ble ansatt. Slutten var bitter fattigdom.ⁱ

Organisasjon

Arbeidskontraktenes lengde har variert. Fra tidlige tider kunne det være arbeidskontrakter for et halvt eller opp til et helt år. Det var gjerne faste dager som var flyttedager (oppsigelsesdager) – en om våren og en om høsten. I byene ble det etterhvert kortere frister for å si opp arbeidsforholdet, først ved 4 faste flyttedager, senere ved at det ble satt en oppsigelsestid. Mestrene ville ha lange oppsigelsesfrister for de var avhengig av å vite at de hadde arbeidskraft for å utføre arbeid de hadde tatt på seg. For svennene var det viktig at oppsigelsestiden ikke var for lang. I praksis var svennevandringene vanligst fra tidlig vår til sen høst. Den som ikke hadde funnet arbeid når vinteren kom var ille ute for da var det ikke enkelt å vandre fra by til by.

Penger

Penger var basert på metallverdi – sølv, gull og kobber. Det vanlige i hverdagen var sølv- og kobbermynter. Det har vært et utall av ulike pengesystemer, forskjellige fra sted til sted og over tid. Etter som pengenes verdi ble bestemt av metallinnholdet kunne det være fristende for de som utmyntet metall å redusere lødigheten for derved å bruke mindre edelt metall i mynten. Av dette fulgte at det kunne sirkulere mange forskjellige myntsorter og de kunne bli ansett for å være «gode» eller «dårlige» alt etter sølvgehalten og hvilket omdømme de hadde fått.

Svennenes organisasjon vokste frem over tid og ofte i konflikt med mesterlaug og myndigheter. Svennenes makt er uløselig knyttet til svennevandringene. Både fordi svennevandringer krevde en viss organisering for å kunne gjøres på en noenlunde trygg måte i en utrygg tid, og fordi de ga svennene et vidt forgrenet nett av store og små foreninger som hadde samme formål og virkemåte.

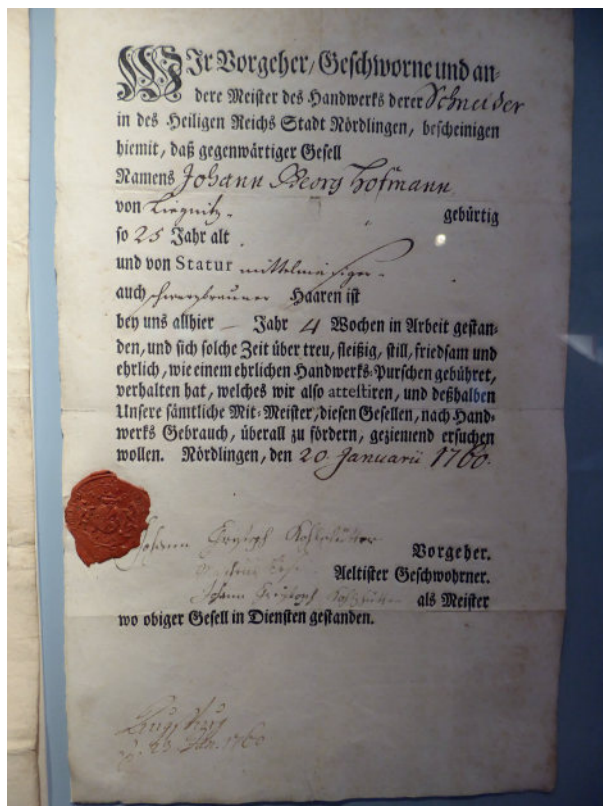
Svennene flyttet mye og ofte. Et eksempel på hvor stor utskiftning det var i medlemsmassen i løpet av kort tid finnes i listen over bakersvenner i Schlettstadt; av 24 svenner den 30. desember 1410 var det kun 5 tilbake den 5. juli 1411.ⁱⁱ

ⁱ Michael Stürmer: Herbst des Alten Handwerks s 158ff (min oversettelse)

Når en vandrende svenn kom til en ny by var han ikke automatisk medlem av svenneforeningen og noen ganger tok det en uke eller to før han ble tatt opp. Dette var tiden han hadde til å finne seg et arbeid, eller dersom det ikke var mulig, å vandre videre, og da ofte med et lite reisebidrag. Det var vanlig at det var regler for hvordan han skulle bli tatt imot når han kom til byen. Det var gjerne slik at en eller to svenner skulle ta vare på ham den første dagen. Ved første fridag ble hele svennelauget samlet for å ønske han velkommen. Han skulle også tas rundt til alle mestrene for å søke arbeid.

Skomakermestrene i Königsberg klaget rundt 1450 over at 10 til 15 svenner fulgte den nye svennen rundt på verkstedene, for på hvert sted måtte mesteren traktere alle sammen med mat og drikke. Etterhvert kom man frem til et kompromiss om at tre svenner skulle følge han rundt.ⁱ

Svennene ønsket at opptakelseseremonien i svenneforeningen skulle skje så hurtig som mulig, for dette var både en anledning til selskap og til å høre nytt fra verden utenfor byen. Knivsmedene i München fikk for eksempel gjennomført at mottakelse, rundgangen til verkstedene og opptakelseseremonien i foreningen skjedde på en gang. Mesterlaugene i de andre fagene fikk innført ordningen at opptakelsesfestlighetene ble lagt til første arbeidsfrie dag. Da var alle svennene i foreningen forpliktet til å møte.ⁱⁱ

Attest fra 1760. Skreddersvennen Johan Georg Hofmann har arbeidet i Nördlingen i fire uker. Stadtmuseum Nördlingen

ⁱⁱ Wilfried Reininghaus: Die entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter s 208

ⁱ Wilfried Reininghaus: Die entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter s 157

Med den store utskiftingen av medlemmer var det viktig at de nye svennene betalte seg inn i foreningenes ordninger. Gjennom mange år var det bygget opp en økonomi i foreningene og nye medlemmer måtte bidra for å komme inn. Inntredelsessummen varierte, fra en hel eller halv ukelønn og ned til kanskje en halv dagslønn.ⁱ

Svenneforeningene hadde en ledelse, noen ganger på fire svenner andre ganger to (om det måtte være partall vet jeg ikke). Med en størrelse på mer enn 30 medlemmer fant bakersvennene i Regensburg og buntmakersvennene i Strassburg ut at en ledelse på fire var det rette, smedesvennene i Villingen med 9 medlemmer og skomakersvennene i Heilbronn med 8 medlemmer fant ut at en ledelse på 2 var tilstrekkelig. Mange ganger var spørsmålet om størrelsen på ledelsen en strid med mestrene eller byens øvrighet. Vever-svennene i Schweidnitz og smedesvennene i München ble enige med byenes råd om at det skulle være to ledere og ikke fire. Skreddersvennene i Strassburg valgte en ny leder for hver tilstelning. Antallet ledere i foreningene var viktig, for det var forbundet med mye arbeid å drive en svenneforening og mange valgte i tillegg til en ledelse også et medlem som skulle være ansvarlig for sammenkomstene. Uansett antall i foreningenes ledelse var det ikke noe tema at svennene valgte sine egne ledere. Det skjedde også der hvor mestrene og byrådet hadde en betydelig innflytelse i foreningslivet.ⁱⁱ

Tilfanget av skriftlige kilder blir langt større når en nærmer seg nyere tid og de gir et tydeligere bilde av svennenes organisering. For eksempel er det tydelig at skomakersvennene i Syd-Tyskland (Bayern) var i tett kontakt gjennom skriftlig kommunikasjon på 1700-tallet. Videre var svenneforeningen i München en «overforening» for de omliggende byene. Rekkevidden av svennenes kommunikasjon kan en se i skomakerstreiken i Stuttgart (1725) der svennene planla å sende 52 brev om boikott av byen. 12 av brevene skulle til Sveits, 9 til Preussen, 11 til Sachsen, 2 til Wien og Pressburg, 1 til Danmark, 3 til Elsass og 9 til forskjellige selvstendige riksbyer. I tillegg skulle det bli sendt ut 4 personer som budbringere, to luthereanere, en reformert og en katolsk, for å gi muntlig beskjed til de ulike svenneforeningene.

Byene langs den nordlige og midtre delen av Rhinen forsøkte fra slutten av 1300-tallet å lage virksomme regler mot skomakersvennenes organisasjoner.

ⁱⁱ Wilfried Reininghaus: Die entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter s 159

ⁱ Wilfried Reininghaus: Die entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter s 210ff

ⁱⁱ Wilfried Reininghaus: Die entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter s 202f

I 1407 forsøkte skomakersvennene å skape en distriktsorganisasjon som omfattet mange byer – fra Rheinfelden til Strassbourg. Det ble visstnok også lagt planer for en samling av inntil 4 000 svenner. Hva som videre skjedde med disse organisasjonsfremstøtene er ikke kjent. I 1421 forsøkte skomakersvennene i flere sveitsiske byer å skape en regional organisasjon. Det var også lignende forsøk i andre fag, som bakere, skreddere og replslagere.ⁱ

Bakersvennenes streik i Mainz i 1455. Det var i og for seg en vanlig streik, svennene la ned arbeidet og toget ut av byen og over til den andre siden av Rhinen til bydelen Kastel. Her møttes de med svenner fra ni andre byer i distriktet og besluttet at ingen skulle arbeide for bakermestrene i Mainz.ⁱⁱ

Buntmakersvennenes streik i Strassburg 1470, handlet om retten til å formidle arbeid. Mestrene hadde vedtatt at de skulle ha kontrollen over arbeidsformidlingen og det nektet svennene å bøye seg for, fordi dette var en rett de hadde siden langt tilbake i tid. Svennene la ned arbeidet og toget til nabobyen Hagenau. I løpet av streiken mottok svennene brev fra kollegene i Colmar og Willstett som hadde de samme problemene med sine mestre, men de var ikke i stand til å by mestrene på motstand. Det finnes ikke nærmere opplysninger om streikens forløp og resultat, men alt tyder på at svennene vant frem for det finnes ikke senere spor etter at mestrene skulle stå for arbeidsformidlingen.ⁱⁱⁱ

Bakersvennenes streik i Colmar 1495-1505. Siden uminnelige tider hadde bakersvennene i Colmar gått på den mest fremtredende plassen i den årlige prosesjonen på Kristi Legemsfest fordi de hadde de mest kostbare lysene. De lokale myndighetene hadde gitt andre fag like fremtredende plass i prosesjonen i 1494 fordi de hadde skaffet seg enda dyrere lys. Dette ble for mye for bakersvennene og de boikottet hele prosesjonen. Året etter forsøkte de å vinne tilbake posisjonen sin med forgylte lys som hadde kostet 124 Gulden – en formue som tilsvarte omtrent 5-6 årslønner for en svenn. Men til ingen nytte, sin gamle og hevdvunne posisjon fikk de ikke tilbake. Da forlot svennene bakeriene og gikk i ly av mørket ut av byen og slo seg ned i Oberbergheim. Det var 29 svenner som deltok i denne utmarsjen. Denne arbeidsnedleggelsen fikk umiddelbart som følge at brødproduksjonen stoppet helt i byen. Mestrene hadde nok sympati for svennenes krav, for de tok ikke inn streikebrytere. Men én baker sa seg villig til å bake, og da tok også de

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 59

ⁱⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 61

ⁱⁱⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 63f

øvrige mestrene opp bakingen. Konflikten førte til en rekke rettsprosesser i ulike instanser og det synes som om svennene til slutt vant frem i de fleste spørsmål, men de fikk aldri tilbake den fremtredende posisjonen i prosesjonen som var årsaken til konflikten. Konflikten varte i ti år, og svenneforeningene i mange omkringliggende byer boikottet Colmar. Det ble også gitt støtte fra svenneforeningenes kasser og det er dokumentert flere sammenkomster av svenner fra ulike byer i forbindelse med konflikten. Det fantastiske er at bakersvennenes samhold holdt i hele den ti år lange konflikten. Hvordan bakermestrene klarte å forsyne byen med brød i denne lange konflikten er uklart, men på en eller annen må de ha fått det til. De fleste svennene hadde vært i arbeid hos en mester der det kun var denne ene svennen og da er det godt mulig at svennens arbeid ble overtatt av familiemedlemmer. Hvordan de streikende svennene klarte seg gjennom den lange konflikten er også uklart, men de har trolig arbeidet i andre byer samtidig som de i perioder har fått støtte fra svenneforeninger i andre byer. I 1505 ble begge sider i konflikten enige om en voldgift. Når konflikten var bilagt kunne svenneforeningen komme tilbake til byen og det var mulig for svenner å ta arbeid der igjen. Om det var de samme svennene som hadde startet streiken som kom tilbake eller om det var andre, vet jeg ikke. Det viktige var at arbeidet igjen var rettskaffent og ærlig.ⁱ

The image shows a historical wooden table with two columns of text. The title at the top is 'Dieß ist die Schwarze Tafel Von Zimmer Geverd.' The table lists names and their debts, with some entries dated 1830 and 1840.

1830	1840
Georg Schneider ...	Heinrich Harte ...
Schuldet an der Lade 2 ...	Schuldet an der Lade 2 ...
Nihei Strauß ...	Herberg's Vater ...
Schuldet an der Lade 5 ...	August Müller ...
Hollich-Bahn ...	Schwarzburgische ...
Sachsen ...	Schuldet an der Lade 5 ...
Schuldet an der Lade 3 ...	Frank's Schischad ...
Herberg's Vater ...	Schuldet an der Lade 5 ...
Ulrich Matthey ...	Herberg's Vater ...
Schuldet an der Lade 2 ...	Demrie's Junges ...
Theodor Heinze ...	Schuldet an der Lade 2 ...
Schuldet an der Lade 2 ...	Herberg's Vater ...
Herberg's Vater ...	

Den sorte tavlen. Her ble svenner som ikke hadde gjort opp for seg skrevet opp. Her er det tømrersvenner som skylder penger til laden fra 1830- og 1840-årene. Focke Museum i Bremen.

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 65ff

Systemet med svennevandring som en påbudt del av fagopplæringen, at etter endt læretid skulle svennen normalt på vandring, førte til at hele Tyskland ble dekket av svenneorganisasjoner, også der hvor de lokale forholdene i seg selv ikke hadde gitt grunnlag for selvstendig svenneorganisering. Det systemet som således ble opprettet, med svenner som vandret i hele riket og med svenneforeninger som hadde kontakter til alle standsfrender i byer over hele Tyskland skulle vise seg å være den sentrale arbeidskampressursen i flere hundre år. Mot svennene stod mestre som økonomisk og politisk satt fast i konkurrerende byer. Mestrene i en by hadde ikke noen effektive virkemidler mot svennenes makt. Vi har å gjøre med en situasjon som var omvendt av dagens situasjon, i dag er det kapitalen som er mobil og motparten som er immobil og står ovenfor nærmest uløselige utfordringer. I laugstiden var det arbeidet som var den mobile faktoren og motparten stod ovenfor nærmest uløselige problemer. Her er grunnen til at laugene, byene og – langt senere - også territorialstatene i lang tid forgjeves anstrengte seg for å bli herre over svennebevegelsenⁱ

Konflikttema

I middelalderen og tidligere nyere tid var religion et sentralt tema og satte rammene for mye av tenkingen rundt sosiale spørsmål. Et sentralt tema for svennene var derfor også spørsmål knyttet til posisjonen i samfunnet og da gjerne knyttet til håndteringen av religiøse arrangementer. Tiden var full av religiøse opptog og manifestasjoner.

Det var også mange og strenge regler om hva en håndverker kunne befatte seg med. En god del konflikter og streiker oppstod som følge av at svenner eller mestre ikke holdt seg strengt til dette. Hestekosmedene i Nürnberg krevde i 1722 at en svenn skulle forvises fra byen på grunn av utukt, og det samme krevde ringsmedene i samme by i 1725. Stenhuggersvennene i Bremen nektet i 1736 å arbeide sammen med en kollega som hadde slått ihjel en hund. I Bremen kom det til konflikt mellom eldre og yngre svenner om plikten til å bære svenneladen. I Frankfurt ble det streik i 1749 fordi svennene nektet å arbeide sammen med to kolleger som hadde fjernet menneskelig avføring og derfor var gjort æreløse. Møbelsnekkerne i Bremen gikk i 1759 til streik fordi de nektet å bære kisten til en selvmorderske. I 1743 gikk låsesmedsvennene i Frankfurt til streik fordi en mester hadde sørget for å få arrestert en svenn på grunn av angivelig ubetalt gjeld (det var en del av håndverkets ære å betale sin gjeld, men brudd på dette skulle ligge under svennenes jurisdiksjon og ikke myndighetenes).

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 29

Ellers handlet konflikttemaene i stor grad om arbeidstid og levekår. Arbeidstid, lønn og boforhold var da som nå helt sentrale for arbeiderne. I 1715 gikk bakersvennene i Frankfurt am Main i streik mot et forsøk fra mestrene på å sette ned lønnen. I 1739 streiket skomakersvennene i München for å beholde «kvartalskoene» (ut fra sammenhengen må dette dreie seg om et par sko som svennene hadde rett på å få av mesteren hvert kvartal) til tross for at mestrene sa dem opp innen det var gått tre måneder. Svennene forsøkte å bedre oppsigelsesvernet og sikre sosiale ytelser i arbeidsforholdet. I 1748 streiket strømpestriker-svennene i Bremen mot lønnspresset fra danske soldater som ble sysselsatt i byen. Stenhuggerne i Bremen protesterte i 1761 mot at lønnen skulle betales med mindreverdige mynter. Det samme gjorde repenslagersvennene i samme by i 1761 og 1763. Skomakersvennene i Bremen krevde i 1762 en lønnsøkning fordi det var dyrtid. I 1769 streiket tømrrersvennene i Bremen fordi de ikke lengre fikk ta med brensel fra

Svenneskilt fra en velkomst. Tømrrersvennene 1684. Focke Museum i Bremen.

byggeplassen. I 1770 krevde møbelsnekkersvennene i Hamburg kortere arbeidstid på lørdag, de ville at arbeidsdagen skulle slutte klokken 12 og at det ikke skulle være en full arbeidsdag.

Retten til fri på mandag – kalt blåmandag – var en viktig sak for svennene. Blåmandagen var trolig en gammel ordning, opprinnelig fastsatt til 4 pr. år som ble brukt til møter og fester i svenneforeningene. Det finnes en rekke eksempler på at reformasjonen førte til skjerpede konflikter om «den blå mandag». Jeg har sett det forklart med at med reformasjonen (1500-tallet) forsvant alle de katolske fridagene og at det i stedet ble vanlig at svennene tok mandagen fri. Etter hvert ble det slik at hver mandag ble en blåmandag. I

middelalderen regner en med at hver fjerde dag var helligdag (friday) – det skulle gi et arbeidsår på om lag 270 arbeidsdager, noen flere enn i dag. Så sent som i 1770 ble det strøket 10 helligdager i Danmark – Norge. Til tross for strid om blåmandag førte det ikke til en økning i antall streiker på 1500-tallet. Det var snarere en tilbakegang i antallet streiker. Dette blir forklart med at svennenes styrke var så stor at trussel om arbeidsstans førte til at krav kunne gjennomføres uten at de måtte gå ut i arbeidskamp¹

Noe mer fremmed for oss fremstår spørsmål om svennenes rett til å drive vertshus og herberge, helt til en blir klar over at dette samtidig var spørsmål om kontrollen over tilreisende svenner og muligheten til å drive en effektiv sosial forening. Hvem som hadde retten til arbeidsformidling, mestrene eller svennene, var helt sentralt for maktforholdene dem imellom. Vertshuset var samlingsstedet for alle svennene i et fag og sentralt for å drive en svenneforening. Skreddersvennene i Bremen streiket i 1732 mot et angrep fra mestrene som hadde truet med å bruke soldater for å besette svennenes herberge. Låsesmedene i Frankfurt gikk i 1753 til streik fordi byens myndigheter hadde tatt fra svennene retten til at nye svenner som kom til byen fritt kunne velge arbeidsplass. Dette var en streik som svennene tapte, og da de forsøkte å vinne tilbake retten tre år senere ble de møtt med ytterligere angrep fra mestrenes side.

Tømrerøkroen i centrum.

Fra starten af tømrerstrejken og under hele dens forløb kom tømrrersvendenes samlingssted, Tømrerøkroen i Adelsgade 27, til at spille en central rolle. Denne bygning i Borgersgade-Adelsgade-kvarteret i København kom også senere til at spille en viktig rolle for svendene. Her blev således deres fagforbund, Dansk Tømrer-Forbund stiftet knap 100 år senere, nemlig i 1890, efter en mere beskjeden start med Hustømrrernes Fagforening i 1874.

Svendelauguet havde købt ejendommen i slutningen af 1770 med tilhørende have, hvori fandtes lysthuse og kegelbaner. Der havde tidligere været værtshus på stedet under navndet «den forkerte Welt» (frit oversat efter det tyske «die verkehrte Welt»). Som krofader antog lauguet fhv. fabrikør J.C. Otto, og Tømrerøkroen fungerede således som et samlingssted for svendene, hvor det ofte kunne gå livligt til blandt raske- og sommetider «fugtige» svendekolleger.

Da krofader Otto senere går fallit på krodriiften, gør han netop gældende at det skyldes, at «de mange erstslagsbrødre og roforstyrre, der findes blandt tømrrersvendene, haver bortjaget mine partikulære

¹ Michael Kittner: Arbeitskampfs s 89

gæster ved deres idelige og horrible slagsmål». Af kroholdets betingelser fremgik det direkte, at der kan forlanges øl i tønnevis, brændevin i pottlevis og piber i dusinvis. Priserne på kroen var således i 1779: En tønne øl 4 rigsdalere, en pot brændevin 2 Mark, et dusin store piber 1 Mark 8 skilling, en gang øl i den store kande 2 Mark 10 skilling, en velkomst-øl 6 skilling, og et skillings surbrød med kød, ost og smør kostede 4 skilling.

På samme vis, som andre håndværksfag havde deres samlingssteder, kroer, var Tømmerkroen også stedet der svennenes møder (forsamlinger) fandt sted. Her skulle således to gange årligt oplæses de før nævnte love og reglementer om forholdet til mestrene, men reelt skete dette kun skjældent, som det bl.a. fremgik af begivenhederne under tømmerstrejken.ⁱ

Andre sentrale temaer var håndverkets «ære» og svennenes rett til justis over egne medlemmer. Selvjustisen innen egen gruppe var noe både mester- og svennelagene la stor vekt på, med den forskjellen at mestrene mente de skulle ha justismyndighet også over svennene. Det var også ett av de store strids-spørsmålene med myndighetene. I 1776 gikk låsesmedsvennene i Stuttgart til streik fordi to mestre hadde begått underslag og derved tilsmusset håndverkets ære.

Byport i Nördlingen slik den møtte den vandrende svenn.

Velkjent for oss er et annet tema, forsvaret av sine tillitsvalgte. Skomakersvennene i Frankfurt gikk i 1744 til streik fordi en oldsvenn ble forvist fra byen etter en tvist med mesteren om en oppsigelse. Oldsvennen var som

ⁱ Peter Sørensen: Under herrer og mestre s 39

talsmann for foreningen særlig utsatt, og svennene krevde at det ikke skulle være mulig å si opp en oldsvenn så lenge de hadde dette tillitsvervet. Låsesmedsvennene i Frankfurt gikk i 1776 i streik fordi en mester hadde forulempet en oldsvenn i utførelsen av sitt verv ved å kalle han infam.

Egen økonomi, «lade» eller «kasse», og retten til å kommunisere med omverden var helt sentralt da som nå i arbeidet med å organisere seg over større avstander. I 1722 gikk skreddersvennene i Bremen til streik fordi en mester etter en uenighet med en svenn om lønn tok beslag i eiendelene hans. I 1750 la møbelsnekkersvennene i Hamburg ned arbeidet fordi mestrene forsøkte å gripe inn mot svenneforeningens egne selvstyrte økonomi. Skreddersvennene i Nürnberg streiket i 1776 mot byrådets beslutning om at det for fremtiden skulle være en myndighetsperson tilstede på svennemøtene.

En streik kostet penger og svennene hadde ingen inntekter ettersom lønnen uteble, men desto større utgifter fordi de bodde på et fremmed herberge i en annen by. Et vanlig konflikttema ved avslutningen av en streik var derfor å få mestrene til å betale hele eller deler av de kostnadene som hadde påløpt.

Konfliktformer

Håndverkersvennene hadde flere ulike aksjonsformer. Den gang som nå var den effektive aksjonsformen å nekte arbeidsgiverne tilgang på arbeidere. Håndverkssvennenes makt hvilte delvis på et fritt arbeidsliv, arbeideren stod fritt til å ta et arbeid eller ikke. Delvis på et virkningsfullt kunnskapsmonopol, fordi for å arbeide i et fag måtte en arbeider gå igjennom en lang læretid, og tilgangen på arbeidskraft var derfor begrenset. Et effektivt middel for å oppnå bedre lønns- og arbeidsforhold var å styre formidlingen av arbeidskraft. Det er blant annet dette stridene om egne kroer og herberger handler om, hvem skulle ha kontroll over arbeidsformidlingen. Dersom vandrende svenner ble formidlet til arbeid av svennene selv så hadde disse en viss kontroll på hvilke arbeidsgivere som fikk arbeidskraft. Dårlige arbeidsplasser ville få liten tilgang på arbeidere. Dersom mestrene fikk kontroll over arbeidsformidlingen så ville svennene miste denne kontrollen.

Svennene var ikke beskjedne og underdanige arbeidere, noe man kan lese ut av dette sitatet om hvordan den eldste svennen presenterte en ny svenn til en skomakermester:

Nå mester, så bringer jeg Dem svennen; han sover gjerne lenge, spiser gjerne suppe tidlig, lager gjerne et lite dagsverk, mottar gjerne en stor

ukelønn og sover gjerne hos en pike. Jeg ønsker Dem lykke til, mester, med en så flittig svenn.ⁱ

Svennenes kontroll med tilgang på arbeidskraft til en by kunne bli styrt gjennom vandringene og det var viktig når det var en konflikt. Det er tydelig i mange tilfeller,

men et godt eksempel er svennenes kamp mot den danske kongens lover på 1600-tallet, som man kan lese om i avsnittene om Danmark og Norge senere i boken.

Svennene gikk fra byene og det kom ingen nye. Det var selvfølgelig gunstig for svennenes

muligheter til å vandre at de normalt

var ugifte og unge. Enda større styrke fikk svennene da det ble innført påbudt vandring for nyutlærte svenner i Tyskland.

Detalj av lade fra 1570 som er renovert i 1786. Ukjent laug. Focke Museum i Bremen.

Erklæring om at arbeidet ikke lengre var i tråd med håndverkets tradisjoner hos en mester, i en by eller til og med i et land var et sentralt kampskritt. På tysk heter det gjerne «Schimpfen» som ikke har noen god norsk oversettelse, men som kan bety forbanne, ærekrenke, spotte, fornærme. Schimpfen ble også brukt mot svenner som ikke gjorde det som var rett i forhold til håndverkets normer. Thv. Krohn-Hansen beskriver ordet slik i boken «Norske Velkomster»:

Å overholde de mange regler og forskrifter, blev en absolutt nødvendighet for en som vilde bli aktet og æret som en rettskaffen svenn i faget. Brøt han noen av forskriftene, måtte han betale bøter til laugets lade eller fattigbøsse, eller øl og voks til felles beste, alt etter forgåelsens art. I alvorligere tilfelle kunde synderen imidlertid risikere å bli geschimpft, det vil si at han blev nektet de rettigheter lauget ellers bød sine svenner. Disse vilde ikke ha noe med en geschimpft å gjøre,

ⁱ Andreas Griessinger: Das symbolische Kapital der Ehre s 106

hverken på verksted eller kro. Arbeidet en svenn sammen med en som var geschimpft, kunde han selv risikere å bli geschimpft. Løperbrevet blev sendt til laugene i andre byer i ind- og utland om at den og den svenn var geschimpft og måtte nektes arbeid.ⁱ

Streiken var det ultimate kampvåpen, gjerne fulgt opp med uttog fra byen og en boikott som forhindret at det kom nye svenner til stedet. Boikott av en mester, en by eller et land var et mye brukt og svært virkningsfullt kampmiddel.

I denne sammenhengen fortjener et poeng særlig oppmerksomhet: den tydelige sammenhengen mellom «streik» og «exodus» («utvandring»). Den springer rett i øynene ved den gjennom flere århundreder typiske svennestreik, når svennene – dels «med klingende spill» - dro ut gjennom byporten, for å avvente fremgangen til streiken deres på en annen plass.ⁱⁱ

Arbeidskamp

Gjortlersvennene i Breslau.

Den tidligste kjente arbeidskampen i det tyskspråklige området er fra Breslau der gjortlersvennene gikk til kamp i 1329. Breslau lå på den tiden i den polske kongens område, men byen var bygget opp av tyske innbyggere. Lite er kjent om konflikten utover et dokument fra byrådet og både årsaken og resultatet ligger i historiens mørke:

I det herrens år 1329 på de fire kronedes dag har gjortlerne erklært for oss, rådsherrene, at svennene deres har blitt enige om en avtale, at ingen i løpet av et år vil tjene hos sine mestre eller ta tjeneste hos noen mester i gjortlerhåndverket. Derfor har de tidligere nevnte gjortlerne på sin side også, etter overveielse, enstemmig truffet en avtale som de har bundet seg til overfor oss, at dersom en av dem i løpet av det samme året tar en av de overfor nevnte svennene inn i sin familie eller i sin tjeneste, skal han betale en «fertonus» (1/4 Mark) i straff til byen.ⁱⁱⁱ

Svennene vedtok kort og godt å gå i streik for et år, og mestrene svarte med å gå til lockout for samme tidsrom. Det høres utrolig ut at den første styrkeprøven mellom svenner og mestre skulle starte med en ett år lang konflikt. Når kildene er sparsomme må vi bare forholde oss til det som er kjent. Vi vet ikke engang om konflikten faktisk varte et helt år. Vi vet heller ikke hvordan svennene var organiserte utover at de klarte å bli enige om å gå

ⁱ Thv. Krohn-Hansen: Norske velkomster fra laugstiden s 3

ⁱⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 42 (min oversettelse)

ⁱⁱⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 17 (min oversettelse)

til en streik som etter planen skulle vare et helt år. Det forutsetter både organisasjon og samhandling samtidig som de må ha hatt planer for hvordan de skulle levet ett helt år uten arbeidsinntekten sin.

Det er vanskelig å tenke seg at det ikke skulle ha vært konflikter mellom svenner og mestre tidligere i andre byer, kanskje særlig fordi Breslau ligger i utkanten av det tyskspråklige området.

Veversvennenes streik i Speyer.

Den første godt dokumenterte streiken var weversvennenes streik i Speyer i 1351. Svennene, som allerede hadde en egen svenneforening, erklærte at de hadde for lav lønn og la ned arbeidet. Etter flere forsøk kom mestrene dem i møte og fastsatt lønnen i lokal mynt. Videre fastsatte de en normallønn «til evig tid». Denne evige tid synes å ha vart temmelig kort for allerede i 1361/62 kom det til konflikt igjen da mestrene forsøkte å sette ned lønnen. Resultatet av denne konflikten var at lønningene fra 1351 ble gjeninnført.ⁱ

Freiburg i Breisgau i 1365

Det var en lønnskonflikt, men ikke streik, i tekstilbransjen i Freiburg. Svennene hadde stiftet sin egen kasse med tilhørende organisasjon og nektet å underordne seg mestrenes laug. De hadde laget sine egne regler og ville selv straffe medlemmene for brudd på disse. Videre påpekte svennene at det kunne være på sin plass med noe mere lønn for strevet. Mestrene klaget inn svennene for byens råd og rådet fastslo at kassen måtte være underlagt laugets (dvs. mestrenes) kontroll og i tillegg måtte svennenes møter kun finne sted når representanter for mestrene var til stede. Når det gjaldt lønnen falt rådet ned på en løsning som var ganske vanlig, at svennene ikke var tvunget til å akseptere den lønnen mestrene tilbød, men det var opp til de to parter frie forhandling.

Streiker 1329 - 1503

Oversikten på neste side viser spredning av streiker i kronologi, geografi og fag. Den er sikkert ikke fullstendig, men det er disse konfliktene som er kjent. Videre var det en rekke andre typer aksjoner fra svennene som ikke endte i full streik og de er ikke med i denne oversikten. En oversikt over alle typer kollektive aksjoner i tyskspråklige byer i det 14. til det 16. århundre dokumenterer et langt større antall konflikterⁱ.

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 25

Tidlige svennestreiker		
År	By	Fag
1329	Breslau	Gjørtlere
1342	Speyer	Bygghåndverkere
1351	Speyer	Vevere
1363	Speyer	Vevere
1385	Den tyske orden	Smeder og bakere
1390	Thorn	Smeder
1399	Praha	Låsesmeder
1399	Oberrhein	Skomakere
1412	Hildesheim/Braunschweig	Smeder
1423	Mainz	Skreddere
1423	Strassburg	Buntmakere
1425	Trier	Smeder
1426	Augsburg	Smeder
1430	Freiburg	Møllere
1435	Schweidnitz	Skomakere
1437	Thorn	Grovsmeder
1446	Nördlingen	Smeder
1451	Hildesheim	Smeder
1455	Mainz	Bakere
1462	Würzburg	Badere
1463	Würzburg	Kannestøpere
1467	Krakau	Garvere
1469	Emmerich	Skomakere
1470	Strassburg	Buntmakere
1471	Basel	Boktrykkere
1477	Aachen	Ullvevere
1478	Freiberg i Sachsen	Bakere
1479	Gerolzhofen	Skomakere
1484	Görlitz	Bødkere
1489	Wismar	Ullvevere
1495	Colmar	Bakere
1500	Magdeburg	Linvevere
1503	Wesel	Skreddere
<i>W. Reininghaus: Die entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter</i>		

Baker- og møllersvennes streik i Zwickau 1521/1523.

Utgangspunktet for streiken var at svennene i Zwickau forsøkte å forvare seg mot en tilstrømming av svenner fra byen Schneeberger som de mente ikke var utdannet i tråd med laugsreglene. I månedsskiftet august/september stod svennene i Zwickau opp og forlot byen og begav seg til byen Kaden. Med seg tok de en betraktelig sum penger fra laden. I Kaden var det et stort saltkringlebakeri (Brezel på tysk) som sysselsatte mange vandrende svenner. I løpet av september ble forsyningssituasjonen i Zwickau alvorlig og byens råd skrev til myndighetene i området at de måtte sørge for at det kom arbeidskraft til byen. Mestrene i andre byer ble pålagt å ikke sysselsette streikende svenner og i oktober kom det 13 streikebrytere til Zwickau fra Plauen, Annaberg, Chemniz, Glauchau og andre byer. Noen av svennene ga seg etterhvert og ble tatt i nåde, men andre som ikke ville underkaste seg ble forfulgt og jaget i flere år. I Sachsen var vilkårene for vellykkede streiker dårlige fordi myndighetene var sterke.

Gjortlerne i Strassburg er ikke rettskaffene, 1558-1565.

En gjørtlermester i Strassburg, Hans Kremher, hadde sluppet sine to stedøtre til i faget. Dette var ikke i tråd med håndverksskikken som kun tillot mesterdøtre å arbeide i faget. Dette påpekte svennene og gjørtlerlauget gav dem rett i dette. Krehmer henvendte seg til byens råd som vedtok at han ikke skulle sysselsette sine stedøtre, men at han forøvrig skulle behandles som de andre mestrene. Da hadde denne saken allerede pågått i to år. Svennene godtok ikke denne avgjørelsen fra byrådet. Fem av svennene forlot byen og hevdet at hele gjørtlerhåndverket i Strassburg ikke var ærlig. Saken ble brakt inn for håndverksretten i Frankfurt som tydeligvis var en slags regional overrett i håndverkssaker. I denne håndverksretten var både mestrene og svennene representert. Retten ga mestrene i Strassburg rett og dømte at gjørtlerhåndverket i Strassburg var ærlig og i tråd med god håndverksskikk.

Dette var som å helle bensin på bålet, og svennene i Strassburg påstod nå at ikke bare var gjørtlerhåndverket i Strassburg uærlig, men også alle mestre og svenner som hadde deltatt i forhandlingene for retten i Frankfurt. I mange andre byer ble det bestemt at arbeidet hos de uærlige skulle boikottes.

Gjortlerne i Frankfurt underkastet seg svennenes krav og sluttet seg til at arbeidet i Strassburg ikke var ærlig. Byrådet i Nürnberg, som hadde rettet en forespørsel til både mestrenes og svennenes laug, hevdet på sin side at de ikke så noen mulighet til å bevege svennene til å gi seg, fordi de bare ville forlate byen og overlate mestrene uten arbeidskraft. Denne aksjonen mot Strassburg varte i hvert fall til 1583/84 og etterdønningene varte til opp i

1590-årene.ⁱ Saken viser også hvordan en sak går fra å være en konkret tvist om hvem som kan arbeide i faget til å bli noe større enn dette. Håndverkets ære stod til slutt på spill og det var ingen mulighet for byen Strassburg og gjørtlermestrene der til å få gjort noe med striden. Selv ikke mester Kremhers død løste konflikten. En gang på 1580-tallet synes det som om striden i praksis har blitt bilagt, men gjørtlerhåndverket i Strassburg ble liggende nede i lang tid.

Trettiårskrigen

Trettiårskrigen (1618-1648) herjet Tyskland på en måte som fikk det meste av arbeidskamp til å ligge nede. To streiker som er kjent er ljåsmedene i St. Pölten i 1620 og skomakerne i Graz i 1622, helt i begynnelsen av krigen og i områder som ellers ikke er typiske for arbeidskamp.ⁱⁱ Griessinger omtaler 9 streiker i Bremen i tidsrommet 1609 til 1628, men skriver at det deretter ikke er noen streiker i byen før på 1660-tallet, og det var kun 3 streiker i Bremen ut dette århundret.ⁱⁱⁱ Videre er de neste dokumenterte streikene i det øvrige Tyskland i 1666 og 1667, først en streik i 1666 blant possementsvennene i Strassburg, en blant linveverne i Augsburg og en blant hesteskosmedene i Chemnitz. Deretter en langvarig og visstnok vellykket streik blant veversvennene i Augsburg i 1667.^{iv}

Dokumenterte arbeidskonflikter i deler av tysktalende Europa 1329 - 1700

<i>Område</i>	<i>Dokumenterte konflikter</i>
Mittel- og Oberrhein	80
Sydtyske riksbyer	25
Sachsen	50
Bayern	2
Brandenburg	1
Religiøse fyrstedømmer	5
Østerrike	
- Wien	3
- Praha	1
- Schlesien	4
- Østerrike forøvrig	3

Kilde: Michael Kittner, Arbeitskampf s 72

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 95f

ⁱⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 98

ⁱⁱⁱ Andreas Griessinger: Das symbolische Kapital der Ehre s 292

^{iv} Michael Kittner: Arbeitskampf s 98

På 1700-tallet var det en rekke streiker og konflikter mellom svennene og mestrene og myndighetene. Andreas Griessinger har dokumentert i sin bok *Das symbolische Kapital der Ehre* at det var en nær sammenheng mellom konjunkturer (særlig uttrykt i kornprisene) og streikefrekvens. Bysamfunnet der laugene og svennene levde var svært utsatt for svingninger i kornprisene. Kornet var det kanskje viktigste næringsmiddelet, brød, grøt og i kanskje ennå større grad øl var den viktigste delen av det daglige kostholdet. Uten noen egne matkilder var kanskje svennene mest utsatt i en by. Der andre innbyggere kanskje var vokst opp i eller ikke langt borte fra byen og fremdeles hadde tette kontakter til landsbygden; var den vandrende svenn langt fra hjemlige trakter. Prisene svingte kraftig med tilbudet og lønningene, som var fastsatt for lange perioder og varierte lite, klarte ikke å henge med når kornprisene kanskje mangedoblet seg i løpet av kort tid når det var kornmangel. Det er dokumentert 541 streiker i perioden 1700-1805 i de tysktalende områdene.ⁱ Møbelsnekkere (68 streiker), skomakere (63), låsesmeder (54), skreddere (48) og smeder (35) er de fagene der det er flest streiker.

Skomakersvennenes streiker i Wien 1712-1722.

I habsburgmonarkiet hersket det noe andre forhold enn i det øvrige Tyskland. Det var en sentralstat med makt og evne til å gjennomføre politikken sin. Det var mange skomakersvenner i byen og de hadde innflytelse, selv om lovene ikke ga rett til verken arbeidsformidling eller egne organisasjoner. I 1712 ble det lønnskonflikt i skomakerfaget. Keiseren, Josef den første, utstedte dekreter om arbeidsfred med drakoniske straffer for de som overtrådte dem. Svennene lot seg ikke kue og fortsatte konflikten og det kom også til håndgripeligheter med streikebrytere, særlig de som kom utenbys fra. I 1713 ble det bestemt at det skulle gis dødsstraff for svennene dersom de ikke avsluttet konflikten. Det er ikke kjent hvordan dette endte. I 1715 var det imidlertid igjen konflikt i faget og nok en gang ble det gjort kjent at streikende ville bli straffet på livet. Det skal i henhold til samtidige beretninger, som er gjengitt i Kittners bok *Arbeitskampf*, ha vært omtrent 20 000 i konflikt.

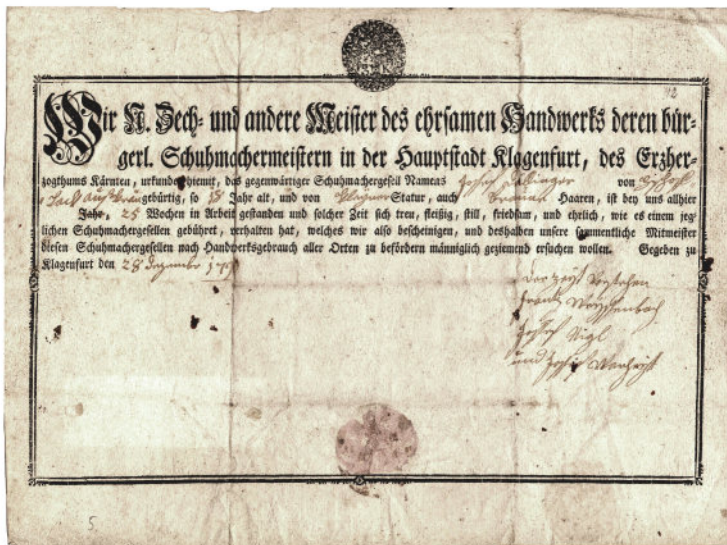
Militæret ble satt inn mot de streikende og flere av streikelederne ble henrettet ved hengning. Roen senket seg igjen for noen år, men i 1722 var det nok en gang streik blant skomakerne som visstnok skal ha vært enda mer omfattende enn den forrige. I juli var det konfrontasjoner mellom soldater og streikende og 7 svenner ble skutt. Enda flere soldater ble forlagt til byen, og

ⁱ Reith/Griessinger/Eggers: Streikbewegungen deutscher Handwerksgesellen im 18. Jahrhundert

en galge ble satt opp på et torg. Syv svenner ble bragt dit og to av dem ble hengt og de andre kastet i fengsel. Roen som inntrådte varte kun til oktober samme år da det igjen kom til en omfattende streik blant skomakersvennene.

Nå ble det gitt lovbestemmelser om at dersom mer enn 10 skomakersvenner samlet seg ville de bli stilt for standrett og dømt til døden. Videre ville vertshusverter som ga husly til skomakersvenner bli landsforvist og sendt til galeiene og dommere som ikke fulgte opp lovene ville bli straffet. Virkningen var så stor at det for resten av århundret ikke er registrert en eneste streik i Wien og knapt nok i hele landet.ⁱ

20 000 skomakersvenner høres ut som et voldsomt tall. Det stammer fra Nürnbergs Rugsamt der byskriveren har anslått antallet deltakere i konflikten til omtrent 20 000. Kittner omtaler Nürnbergs forvaltning som at den ikke hadde ry for å henfalle til fantasier, og at det uansett er den absolutt største streiken i tysk historie før massestreikene på 1800-tallet. Wiens befolkning var om lag 120-140 000 i 1715, det kan derfor umulig ha vært 20 000 skomakere i byen. Tallet kan være det totale antallet innbyggere som var ute i gatene («hele byen var på beina»).

Skomakerattest fra Klagenfurt utstedt 28. Desember 1790

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf s 104ff

Om streiker på 1700-tallet

I det 18 århundre var streiken som middel i arbeidskampen i håndverket – og også i manufakturen – ingen sjeldenhet, særlig i viktige byer som Nürnberg og Augsburg. For tyske byer er det kjent over 500 slike tilfeller, i England for tiden 1717-1800 nesten 400.

Disse arbeidsstansene var normalt ikke voldelige, slik som det ofte antas, og det dreide seg ikke om spontane følelsesmessige protester: Svennenes aksjoner var som regel godt forberedt og organisert. Til voldsomheter kom det som oftest først etter at myndighetene hadde grepet inn, for eksempel når soldater eller byvektere hadde omringet herberget eller man arresterte svennene, som ved svenneoppstanden i Breslau i 1793. Svennene forsøkte å få gjennomført sine krav i perioder med stor etterspørsel, enten før høytider eller messer eller ellers når det var stor etterspørsel etter arbeidskraft. For organiseringen av disse aksjonene kom herbergskulturen til stor nytte. På herberget traff svennene hverandre regelmessig til sammenkomster og her trakk de seg tilbake for å rådslå. Arbeidsnedleggelsene ble som oftest besluttet på møter på herberget ved åpen svennelade, og ofte sendte øvrigheten etter at de var blitt informert av mestrene, en rettsjener som oppfordret svennene til å gå tilbake til arbeidet og bringe kravene eller klagenes for retten. I de større byene med stor håndverksproduksjon ble det deretter mange ganger forhandlet i håndverks- eller næringsretten eller forhandlet med utsendinger fra byrådet, i Nürnberg for eksempel med «Rugsamt» eller i Bremen med laugene.

I siste instans bestemte øvrighetens holdning det videre forløpet. Eskalerende konflikter ble ofte ledsaget av at svennene toget gjennom byen. Der hvor svennene fryktet militær inngripen, dro de til omliggende landsbyer eller byer, for eksempel fra Augsburg til Friedberg i Kurbayern, fra Nürnberg til Fürth og fra Frankfurt am Main til Offenbach. Ved å ta med seg ladenøkkelen eller hele laden, ble byen forbannet («geschimpft»). «Løpebrev» som ble brakt med vandrende svenner fra herberg til herberg nådde på kort tid ut til svenneforeningene i hele landet og medførte både boikott og økonomisk støtte. Under «oppstanden» til skomakersvennene i Augsburg i 1726 korresponderte svennene med svenneforeninger (som det fremgår av brev som ble fanget opp) ikke bare i Frankfurt am Main, Darmstadt, Mannheim, Mainz og Heidelberg, men blant annet også med Leipzig, Dresden, Berlin, Halle, Magdeburg, Braunschweig og Hannover, slik at mestrene måtte frykte at boikotten «med sikkerhet fører til vår totale ruin».

Streikene kunne vare fra noen få timer til mange uker. Skomakersvennene i Bremen la i 1736 ned arbeidet i tre måneder og skomakersvennene i Augsburg i 14 uker. Dominerende var derimot de korte streikene, som varte en eller to dager og der kun svennene i et enkelt fag deltok. Til solidaritetshandlinger fra andre svenneforeninger kom det særlig når foreningenes autonomi var truet. Slike konflikter kunne eskalere til en «generalstreik». Av særlig høy intensitet var for eksempel streiken blant Hamburgs låsesmedsvenner i 1791 som utvidet seg til en slik generalstreik, eller også streiken til skreddersvennene i Breslau i 1793 der snekker-, låsesmed- og tømrrersvennene sluttet seg til, og til slutt den generalstreiken som låsesmedsvennene i München utløste i 1794. Mot slutten av det 18. århundre kom det flere ganger til aksjoner som omfattet flere fag. Man må anta at dette i mindre grad var på grunn av jakobinsk innflytelse, men heller øvrighetens økende inngrep mot svenneforeningenes autonomi og til slutt oppløsning av svenneladene.ⁱ

Skomakernes streiker mellom 1720 og 1728.

Fra 1722 til 1728 var det en streikebølge i skomakerfaget.ⁱⁱ Den første streiken bryter ut i Würzburg fordi en svenn, Michael Brunner, som kommer til byen har etterlatt seg gjeld på 3 Gylden i byen Mergentheim der han kom vandrende fra. Svenneforeningen bruker sin interne justis og oppfordrer Michael Brunner til å gå tilbake til Mergentheim for å gjøre opp gjelden sin. Mesteren hans oppfordrer ham til å nekte å gjøre som svenneforeningen har bestemt og overtar også ansvaret for gjelden. Dette starter problemene fordi svennene da mener at denne mesteren har angrepet svennenes rett til egen justis. Det gikk så langt at svennene gikk ut i en streik som varte i omtrent 2 uker. Streiken ble først avsluttet da det ble kjent gjennom et brev fra Mergentheim at gjelden var betalt. Hvordan den ble betalt og hvem som skrev brevet er ikke kjent for ettertiden.

Byens myndigheter var involvert i avslutningen av streiken og påla hoffssvennene (som arbeidet for mestre knyttet til hoffet) som ikke hadde streiket, at de skulle betale en avgift til svenneforeningens lade. Det ble også en strid om hvem som skulle betale dekke kostnadene for streiken.

Mainz 1724.

I 1724 bryter det ut en streik i Mainz som hadde sin årsak i skomakerstreiken i Würzburg. Årsaken til dette var at svenneforeningen i Würzburg hadde skrevet brev til svenneforeningene i Mainz, Augsburg, München og Salzburg

ⁱ Deutsches Historisches Museum: STREIK - REALITÄT UND MYTHOS

ⁱⁱ Andreas Griessinger: Das symbolische Kapital der Ehre s 136ff

om streiken og dens årsaker. Dette hadde disse foreningene vurdert og de mente at skomakersvennene i Würzburg hadde handlet urettmessig. Et av forholdene de reagerer på og mente ikke var rett, var at ikke alle svennene i byen deltok i streiken. Den direkte årsaken til at saken oppstod var at en av svennene som hadde deltatt i streiken i Würzburg i 1722 hadde vandret til Mainz. Der ble han ikke mottatt av svennene som en ærlig svenn og ble nektet opptak i svenneforeningen. Lauget eller byens myndigheter (det er uklart hvem) påla svenneforeningen å ta opp denne svennen i foreningen, men ettersom de ikke ønsket å gjøre det gikk de i streik. Det er ikke kjent hvor mange svenner som streiket, men konflikten varte fra 16. mai til 12. juli. Etter streiken er det en omfangsrik korrespondanse mellom svenneforeningen i Würzburg og Mainz om det var mulig at «hovedladen» i Mainz kunne dekke kostnadene for streiken.

Würzburg 1725.

Streiken i Würzburg i 1722 førte åpenbart til en dyp splittelse i skomakernes rekker mellom svenneforeningen som hadde vært i streik og hoffskomakersvennene som ikke hadde deltatt. I 1723 kom det til slåsskamper mellom svenner fra de to gruppene. I februar 1725 var det en ny streik i Würzburg som varte i minst 3 dager. Årsaken var fremdeles kringelen hvem som skulle dekke svennenes kostnader for streiken. En mester brøt mot svennenes syn på hvordan de skulle dekke streikekostnadene og svenneforeningen vendte seg til byens myndigheter og krevde at denne

Arbeitsattest fra Salzburg 1748

mesteren skulle strykes fra mesterboken til han hadde ordnet opp i forholdet til svennene. Konsekvensen av å bli strøket fra mesterboken ville innebære at han ikke lengre kunne utøve håndverket sitt. Da myndighetene ikke ville gå med på dette, gikk de fleste av skomakersvennene ut i streik og forlot byen.

Ytterligere streiker i skomakerfaget.

I 1720-årene var det en rekke streiker i Bayern og andre steder i skomakerfaget. I tillegg til de som er nevnt over, var det streiker i Braunschweig i 1720, Würzburg i 1721, Praha i 1722, Wien i 1722, Nürnberg i 1724 og Stuttgart i 1725. I 1726 forbyr myndighetene i Augsburg skomakersvennene å sende brev til andre byer og beslaglegger foreningens segl. Uten segl kan de ikke skrive brev på foreningens vegne. Videre tok myndighetene retten til selvjustis fra svenneforeningen. Myndighetene handlet ikke på grunnlag av en enkelt hendelse, men hadde sett hvordan svenneforeningene i Bayern hadde brukt kommunikasjonen med andre byer som et strategisk virkemiddel i streikene sine. Streiken i Augsburg varte i 14 uker, men endte uten at svenneforeningen vant frem.

Skomakersvennenes streiker i München i 1726 og 1728.

Streiken i 1726 ble avsluttet ved at svennene ble tvunget tilbake til arbeidet. Årsaken til streiken i 1728 var at myndighetene gikk til angrep på skomakersvennenes foreninger i hele Bayern. Svennene ble fratatt retten til å ha segl og kasser, det vil si fratatt retten til å kommunisere med hverandre og å ha egen økonomi. I München viste svennene åpent sin aktive motstand ved å demonstrere foran rådhuset og nekte å levere fra seg segl og kasse. Myndighetene arresterte alle skomakersvennene og straffet tre av dem med stokkeslag og de ble oppfordret til å love lydighet på vegne av hele svenneforeningen. Alle skomakersvennene i byen måtte se på denne vanærende straffen og streiken brøt sammen.

Så veldig effektivt har nok ikke angrepet på svenneforeningene vært, for i 1739 og 1743 var det igjen streiker i skomakerfaget i München.

Skomakernes streiker 1770 til 1800.

De vanligste konfliktene hadde lenge vært rettet mot enkeltmestre eller mestrene i en by. Selv om presset mot skomakerhåndverket var økende og mange arbeidet i faget som ikke hadde rett til det, fortsatte streikene i stor grad å være rettet mot enkeltmestre eller enkeltbyer. Det var et nytt landskap for svennenes liv og kamp, men det var et landskap det var vanskelig å orientere seg i.

Skomakerstreik i Bremen 1731.

Et tidlig eksempel på hvordan endringer presset seg på er konflikten i skomakerfaget i Bremen i 1731. 15 skomakermestre i byen hadde fått en bestilling på en større leveranse av støvler til den danske hæren. Denne bestillingen kunne de bare klare å levere i tide dersom de fikk lette på flere av de hevdvunne reglene; ved å ansette gifte svenner, sette ut arbeid til andre mestre og oppheve begrensningen på bedriftsstørrelsen som var maksimalt 2 svenner og 2 lærlinger. Det var uenigheter om dette i mer enn ett år fra mai 1731 til oktober 1732 og det ble en streik som varte i rundt 8 uker i september/oktober 1731. Svennene vant delvis frem med sitt syn, den tredje svennen hos en mester var dyrere og gifte svenner ble kun akseptert dersom både borgermesteren, mesterlauget og svenneforeningen godkjente det.

Andreas Griessinger har undersøkt 14 skomakerstreiker i dette tidsrommet der 8 av dem var rettet mot enkeltmestre. For eksempel i Nürnberg i 1786 der svennene gikk til streik i forbindelse med at en mester mente at hans to svenner hadde sagt opp sine plasser urettmessig og forlangte at de skulle forvises fra byen i tre måneder. Forvisning i tre måneder var i tråd med byens regler når en svenn sa opp sin plass på ureglementert måte. Det som fikk begeret til å flomme over for skomakersvennene var når en annen mester uttalte at «byen har 8 porter, og alle står åpne» (underforstått, det er bare å dra hvis dere ikke er fornøyde).

I disse årene dukker det også opp et nytt streiketema blant skomakerne, streiker for høyere lønn. Giessinger, som har undersøkt skomakersvennens kamp på 1700-tallet, mener den første rene streiken for høyere lønn blant skomakersvenner var i Bremen i 1762. I perioden 1770-1800 finner han fire til i dette faget.

Angrepene på svenneforeningene og forbudet mot svenneorganisasjoner rundt 1800 ble ikke møtt med konflikt, og i tiden frem til 1810 er det kun én skomakerstreik.

Generalstreiken i Hamburg 1791

I 1791 ble Hamburg åstedet for en av de største streikene av håndverkssvenner.ⁱ Hamburg var da en by med om lag 100 000 innbyggere. Det startet ganske trivielt med at en smedesvenn ble sagt opp av sin mester på grunn av en krangel om maten. På svennens herberge ble mesteren forsvart av noen svenner fra Sachsen, som i tillegg ikke ville underkaste seg

ⁱ Michael Kittner: Arbeitskampf, s 124ff

hamburgersmedenes justis. Senatet (Hamburgs bystyre) forsøkte å mekle, men det kom til håndgripligheter på herberget mellom senatets utsendte og svennene. Da ble herberget besatt av soldater og svennene ble stilt overfor alternativet enten å underkaste seg og be om nåde eller bli forvist fra byen. Svennene, om lag 70 stykker, forlot byen og tok inn på et vertshus i Altona, som lå utenfor bygrensen. Da dette ble kjent blant de andre håndverks-svennene gikk de til solidaritetsstreik.

Om lag 7 000 svenner streiket og gikk under ordnede former i tog rundt i byen. Myndighetene ga etter og ga svennene fullt medhold, men da gikk svennene ett skritt for langt. De ville ikke bare vinne striden, men krevde også at det skulle være en festlig demonstrasjon når svennene fra Altona ble ønsket velkommen tilbake i byen. Dette ville være å ydmyke byens myndigheter og det ville disse ikke finne seg i. I tillegg hadde også andre arbeidere gått ut i streik: havnearbeiderne, sukkerarbeiderne og kattunarbeiderne (kattun er et slags bomullsstoff). Disse var om lag like mange som svennene, men de var alminnelige arbeidere og ikke «laughåndverkere». Disse gikk også i tog rundt i byen, men under langt

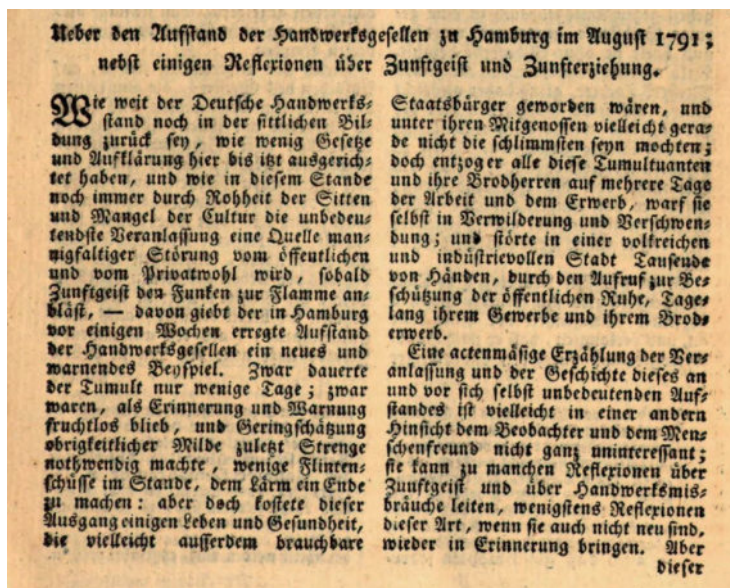

Fra streiken i Hamburg finnes det et kobbertrykk fra 1791 som er det eldste kjente bildet av en streik i Tyskland. Bildet (som gjengis i noe forminskert størrelse) viser midt på bildet de streikende svennene som går i prosesjon. I bakgrunnen ser man soldater som har tatt oppstilling. I forgrunnen ser man byens befolkning. Under står dato 23. og 24. August og alle fagene som var med. Jeg liker å tenke at dette bildet er det svenneforeningene selv som har fått utført som et minne om den store kampen, for det er sympatisk innstilt til svennene. Dessverre er det ikke kjent hvem som har utført trykket eller hva det er brukt til.

mindre ordnede former og det endte med både slåsskamper og skyteepisoder med politiet. De tilbød svennene sin solidaritet, men det avviste håndverks-svennene for med slik «pøbel» ville de som stolte håndverkere ikke ha noe med å gjøre. Til sammen var om lag 14 000 svenner og arbeidere i streik.

Stilt ovenfor en slik «revolusjon» i byen gikk myndighetene hardt til verks. De sendte militære inn i alle svenneherbergene og møtte kun motstand hos skredderne og skomakerne. I tumultene ble det skutt skarpt og to skomakersvenner ble drept og et antall såret. Til tross for dette følte nok svennene at de langt på vei hadde vunnet. De to drepte ble gitt en ærefull begravelse og de sårede ble pleiet på byens bekostning. Selv de standhaftige svennene i Altona, som ikke ville underkaste seg myndighetene, ble gitt en rimelig behandling, selv om de ble bortvist fra byen.

Johann Arnold Günther skrev en artikkel i «Journal von und für Deutschland» nr 8/1791 om streiken og laugsånd og laugsoppdragelseⁱ. Forfatteren tilhørte det opplyste borgerskapet som bekjente seg til

Johann Arnold Günthers artikkel om håndverkervennenes oppstand i Hamburg i *Journal von und für Deutschland* nr 8/1791

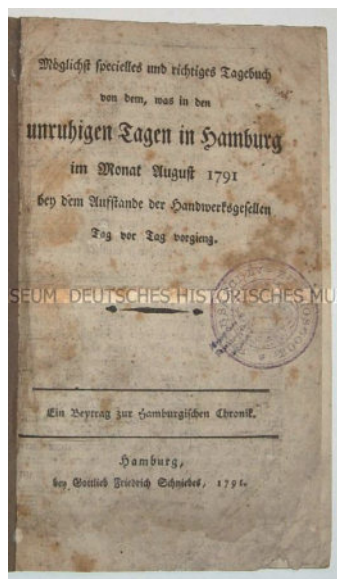
ⁱ Johann Arnold Günther: Ueber den Aufstand der Handwerksgeßellen zu Hamburg im August 1791; nebst einigen Reflexionen über Zunftgeist und Zunftzucht.

opplysningstidens idealer, men innledningen sier mye om hvordan de så på håndverkerne. Begynnelsen er omtrent slik:

Hvor langt tilbake den tyske håndverkssstanden står i moralsk dannelselse, hvor lite lover og opplysning her har utrettet så langt, og hvordan det i denne standen fremdeles gjennom råheten i moral og mangel på kultur blir en kilde til mangfoldig forstyrrelse av det offentlige og private vel på det mest ubetydelige grunnlag, så snart laugsånd blåser en gnist til flammer – til dette gir håndverkssvennenes oppstand i Hamburg for noen uker siden et nytt og advarende eksempel.

Utviklingen i Hamburg etter generalstreiken.

Senere var det i Hamburg streiker i skredderfaget der de som arbeidet som daglønnere gikk i streik flere ganger mellom 1791 og 1795. Også i andre fag var svennene i kamp i disse årene for å forsøke å få lønnen til å holde tritt med den generelle prisstigningen. Senatet vedtok en bestemmelse mot «tumulter» for å forsøke å få hånd om disse kampene. Svennenes streikebevegelser og demonstrasjoner ble forsøkt hindret gjennom dette vedtaket, men det lykkes ikke helt å undertrykke denne bevegelsen. Ved århundreskiftet blir det berettet om streikebevegelser og demonstrasjoner blant svennene i flere fag i Hamburg: I 1796 la snekkersvennene ned arbeidet, i 1799 murersvennene, i år 1800 gikk låsesmedene, grovsmedene og plankevrakerne i streik. Det lykkes imidlertid i stadig mindre grad for svennene å vinne frem med sine interesser og de fikk en stadig svekket rettsstilling innen lauset. I 1804 ble det innført nye arbeidstidsbestemmelser for snekker-svennene i Hamburg som innebar lengre arbeidstid, forbud mot å møtes og svekkede regler mot oppsigelse. Lignende endringer ble også innført for andre fag.ⁱ

Gottlieb Friedrich Schniebes:
Mest mulig spesiell og riktig dagbok over det som foregikk fra dag til dag i de urolige dagene i Hamburg i måneden august 1791 ved håndverkervsvennenes oppstand.

Inventarnr. R 80_938 Deutsches Historisches Museums

ⁱ Angelika Voss: Hamburgs Arbeiterbewegung im Wandel der Gesellschaft Eine Chronik Band 1 1842-1890

Reaksjoner fra øvrigheten og myndighetene

Streikenes omfang vokste også kraftig gjennom 1700-tallet. Ved århundrets begynnelse kunne det kanskje være et titalls eller opp til noen hundre streikende svenner, mens det ved de store generalstreikene på slutten av århundret var 7 000 i Hamburg i 1791, 3 200 svenner, 800 lærlinger og 4 000 fra andre arbeidergrupper i Breslau i 1793, 4 000 -5 000 i München i 1794, minst 3 000 i Dresden i 1794.ⁱ

Generalstreiken i München 1794.

Det startet med en isolert streik blant Münchens låsesmedsvenner etter en strid om oppsigelse og lønnsutbetalingⁱⁱ. Ifølge mesteren hadde svennene festet og drukket i to dager og deretter vært ute av stand til å arbeide. Han mente derfor at han med full rett kunne holde tilbake en ukelønn. Dette mente svennene var helt for galt og ikke i tråd med god håndverkskikk. Svennene klaget til svenneforeningen som holdt et møte på herberget der de besluttet å gå til mesterlauget for å få avklart konflikten. Møtet ble holdt, men mestrene mente det var helt rett å trekke en ukelønn. Da svarte svennene at dersom mestrene ikke beskytter svennenes rettigheter, vil de ikke arbeide mer og går i streik. Magistraten (bymyndighetene) reagerte på dette med drastiske straffer; den lot alle svennene arrestere og oppfordret dem til å ta opp arbeidet igjen. Ni av de 59 svennene nektet å gå tilbake til arbeidet og ble dømt til fire års militærtjeneste. I tillegg ble to oldsvenner og to andre svenner arrestert.

Denne uvanlig strenge straffen skapte en allmenn frykt hos svenneforeningene i andre håndverk for at i fremtiden vil også deres muligheter til å ivareta sine interesser bli besvart på samme måte. Derfor møtte oldsvennene fra ovnsbyggerne, kobberslagerne, hjulmakerne, urmakerne, sliperne, gjørtlerne, tredreierne, messingmakerne, buntmakerne, knivsmedene, veverne, skomakerne, bakerne, bøkkerne, møbelsnekkerne, slakterne, strømpestrikkene, hattemakerne, lærarbeiderne og smedene i rådhuset. Der krevde de i svenneforeningenes navn at de låsesmedsvennene som var sendt til militæret måtte settes fri. De fryktet det ville gå med dem som med låsesmedene og at de ville bli slaver for mestrene. Griessinger mener dette er noe helt nytt i svennenes streikebevegelser. Det hadde ikke tidligere vært så brede bevegelser.

ⁱ Heinrich Bosse: *Zunftgeist oder Revolution?* s 548

ⁱⁱ Andreas Griessinger: *Das symbolische Kapital der Ehre* s 233 ff

Magistraten lovte svennene at den ville ta stilling til dette innen 14 dager. Når disse 14 dagene var gått og ingen beskjed hadde kommet fra magistraten begynte generalstreiken den 16. desember. Det gikk hardt for seg og de svennene som ikke ville delta i streiken ble med makt revet bort fra arbeidet. Det skal ha vært 4 – 5 000 svenner i streik fra så godt som alle fag.

Mestrenes rolle i denne streiken er interessant. Dagen etter at generalstreiken startet, møter et stort antall mestre opp på rådhuset og forlanger at magistratens beslutning må bli offentliggjort. De trenger med makt inn i rådssalen og klager over arbeidskraftmangelen; og sier «Hvem har sendt våre svenner til militæret, magistraten skal beskytte oss, vi vil ha (tilbake) våre svenner». Ettersom mestrenes besettelse av rådhuset får stadig mer truende former, blir det meddelt at beslutningen ikke vil bli fattet i rådhuset (av magistraten), men i slottet (hos kurfyrsten). Under ropet «Dit går vi alle sammen» trekker mestrene mot slottet. Det samme gjør svennene, og som i generalstreiken i Hamburg så gjør de det i ordnede former «alle svennene fem i bredden».

På bakgrunn av denne situasjonen blir det på kort tid besluttet at «både de låsesmedsvennene som befinner seg hos militæret så vel som de som er arrestert skal løslates». Når det blir kjent roper både mestre og svenner «Leve Karl Theodor!» (Karl Theodor var kurfyrsten) som det heter i Griessingers sitater.

Streiker på 1700-tallet			
Nürnberg	110	Berlin	18
Augsburg	81	Leipzig	17
Bremen	55	München	15
Hamburg	40	Hildesheim	11
Frankfurt am Main	37	Braunschweig	11
Regensburg	30	Stuttgart	10
Würzburg	42	Wien	1
Kilde: Michael Kittner			

Slutten for svenneforeningene

Næringsutviklingen på 1700-tallet gikk mer og mer bort fra det laugsmessige håndverket. Det ene presset kom fra håndverkere som ikke var med i lauset. I en by som Bremen var det 50 mestre i snekkerfaget i 1804, men samtidig var det 200 bønhaser i faget.ⁱ En bønhas eller en fusker var en person som utførte håndverk uten å være medlem i lauset.

Utviklingen i måten arbeidet ble organisert på, gjennom manufaktur, forlagsvirksomhet og andre måter, utfordret laugene og laugstenkningen. Som vi så tidligere var laugstradisjonen at håndverkeren laget hele produktet selv og det ble arbeidet i små verksteder. Manufakturen var på mange måter det motsatte av dette. Arbeidere ble samlet i store fabrikkbygninger der arbeidsprosessene ble delt opp i mindre oppgaver. Adam Smith brukte i boken «Nasjonenes velstand» (fra 1776) eksempelet med knappenålsproduksjon der arbeidet var delt opp i enkeltoppgaver og produktiviteten var mangedobbelte av hva det tradisjonelle håndverket hadde levert.

Forlagsvirksomhet var en måte å organisere produksjonen der arbeidet ble satt ut til hjemmeproduksjon og der oppdragsgiveren leverte råvarene til de som utførte arbeidet og fikk tilbake det ferdige produktet. Det var særlig vanlig i tekstilproduksjonen der både spinning og veving kunne utføres i hjemmet. Det vanlige var at de som utførte arbeidet bodde utenfor byene og derfor var utenfor laugenes kontroll. Videre var soldater ofte gitt rett til å drive håndverk i byene og som en del av forsøkene på å skaffe fattige folk et utkomme ble flere grupper fattige i byene gitt rett til å drive ulike typer håndverk og være unntatt fra kravet om laugstilhørighet.

Svenneforeningene blir utover 1700-tallet angrepet av både mestrene og myndighetene, men det er først mot slutten av 1700-tallet det virkelig begynner å bli virkningsfullt. Som vi har sett har det i hvert fall siden 1731 via lovgivning vært forsøkt å finne virkningsfulle tiltak mot svennenes makt.

Samtidig var det innad blant svennene oppstått ulike svekkelser. Det var et kostbart system de hadde bygget opp og det var høye kontingenter til svenneforeningene, så høye at det var misnøye med dem blant en del av svennene. Det var blitt mer vanlig at svenner var gifte og de var derfor både stedbundne og mer utsatt for press fra mestre og myndigheter. Videre hadde svennenes makt blitt presset tilbake. Det hadde blitt vanskeligere å toge ut av

ⁱ Barbara Post: *Schreibmöbel der Bremer Tischler aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* s 30

en by og slå seg ned i en by i nærheten fordi det har oppstått sterkere territorialstater; det ble langt på vei slutt på de regionale forbindelsene og boikottaksjonene.

Et av de sentrale ankepunktene mot svennene var at de arbeidet for lite og for uregelmessigⁱ. I en klage fra møbelsnekkermestrene i Berlin klaget de over at ikke bare falt mandag bort som arbeidsdag (blåmandag), men også lørdag for da gikk de fire svennene som var lønnet av svenneforeningen rundt på alle arbeidsplassene og inviterte til mandagens samling og i hvert verksted ble de traktert med øl eller brennevin slik at alle svennene gjorde lite arbeid. Selve mandagsmøtet ble benyttet til å betale inn til svenneforeningens kasse. Tirsdag gikk de samme fire svennene rundt på alle verkstedene og innkasserte bøter og avgifter fra alle svennene som ikke hadde vært med på mandagens samling.

Det var også en torn i øyet på både mestre og myndigheter at svennene var frie til å si opp arbeidet på ganske kort varsel og den makten dette ga overfor mestrene. Ett av tiltakene overfor svennene var da også å forlenge oppsigelsesfristen for svennene.

Et videre ankepunkt var svenneforeningenes selvstendige økonomi og herberge og makten de hadde i arbeidsformidlingen for svenner som kom til byen. Et av virkemidlene for myndighetene ble at medlemsbidrag til svenneladen, som blant annet gikk til syke- og begravelsesstøtte, skulle samles inn av mestrene på verkstedene.

På midten av 1790-årene gikk myndighetene i Preussen kraftig til verks mot svenneforeningene i Berlin, som både var de største og mest kampvillige. Ut fra oversikt over streiker kan man undre seg over dette fordi det ikke er særlig mange streiker i Berlin. Det kan være slik at svenneforeningenes

Den keiserlige forordningen mot håndverkermisbruk fra 1731.
Kilde: SLUB Dresden

ⁱ Andreas Griessinger: Das symbolische Kapital der Ehre s 257

styrke ga seg utslag i at det sjelden var nødvendig å gå til full streik for å få gjennomslag for kravene. I 1795 ber fabrikanter og mestre i hattemakerfaget myndighetene om å gripe inn fordi svennenes misbruk truer rettidig leveranser av hatter til arméen. Mestrene klager over at det hersker skrekkelige misbruk og det går så avskyelig for seg i herbergene at det er til ruin for mestrene og svennene skaper slik uorden at det ikke lengre er til å leve med. Mestrene kommer i den største forlegenhet fordi de må ferdigstille hatter til noen av regimentene og til dette trenger de nødvendigvis svennene. Men for å få dem til å arbeide må mestrene innvilge alt mulig som svennene krever og som de har bestemt på herbergene sine. På grunn av dette lever mestrene under et stort press (fra svennene). Myndighetene har forstått at et angrep på svennene må være omfattende, det må gjelde hele Preussen og straffene mot svenner som forsøker å forsvare seg må være harde.ⁱ

Myndighetene bestemte i 1800 at mestrene skulle samle inn svennenes bidrag til understøttelseskassene (dvs. svennenes kontingent til foreningen), ta fra svennene retten til å være med å velge oldgesellene, det ble fastsatt maksimallønninger og svennene fikk svekket oppsigelsesvern.

Skreddersvennene i Berlin som gikk til streik mot de nye bestemmelsene i 1801 ble fengslet allerede første dag de streiket, og de mest aktive i streiken ble dømt til 20 piskeslag og tre måneders festningsarbeid.

Fag for fag ble laden, herberget og de øvrige svennerettighetene angrepet slik at det i hele Tyskland praktisk talt var slutt for svenneforeningene i 1805. Alle svennelader ble ikke forbud, men de sterkeste og mest konfliktivrige svenneforeningene hadde blitt knekket.

I tillegg til harde straffer for å sette seg til motverge, var det ikke lettere for svennene at de hadde blitt splittet. Det var både interessekonflikter mellom svennene og høy arbeidsløshet i flere fag. Som regel splittet svenneforeningene seg i et flertall som ville forsvare tradisjonene gjennom en offensiv kamp og et mindretall som i en form for kost-nytteoptimalisering ville redusere bruken av ressurser for å oppnå gruppesamhold (og som kostet betydelige pengesummer). For eksempel var det i 1798 et initiativ fra 68 møbelsnekkersvenner i Berlin som klaget over de høye kostnadene til svenneforeningen, i en forening med om lag 600 møbelsnekkersvenner der det store flertallet ikke støttet denne klagenⁱⁱ.

ⁱ Andreas Griessinger: Das symbolische Kapital der Ehre s 256

ⁱⁱ Andreas Griessinger: Das symbolische Kapital der Ehre s 264

Laugene i Norge og Danmark

I Norge ble laugene forbudt i 1295, med unntak av de tyske i Bergen. Dette vitner om at kongemakten i Norge var sterk nok til å stå imot håndverkernes organiseringsbestrebelse. I flere hundre år synes det som om det kun var de tyske laugene i Bergen som overlevde.

De første svennelaug i Norge, dvs. laug kun for svennene i et fag, kjenner man fordi de ble forbudt i en retterbot (lov) fra 9. mars 1295. Frem til da har det vært tydelig at håndverkere har opptrådt i fellesskap og med styrke overfor kongemakten. Kongen, Erik Magnusson,

forbyr fullstendig alle innenlandske menn å slutte sig sammen i noen slags foreninger eller danne noen sammenslutning og 'dikte sig noen lov eller setning'. Videre heter det: «Så har vi og fullstendig forbudt samdrikkelag eller gilder av loser, gullsmeder, jernsmeder, Englandsfarere, håndverkssvenner, byggearbeidere, ølbryggere og tjenestekvinner og alle andre samdrikkelag, undtagen skytinger, som vi vil skal holdes efter gammel sedvane.» ... Av de laug som er nevnt i retterboten synes losenes, gullsmedenes og jernsmedenes å ha vært mesterlaug og Englandsfarernes en kjøpmannsorganisasjon. Svennenes, bryggearbeidernes, tjenestekvinnenes og bryggeriarbeidernes synes derimot å ha vært svennelaug, og det er i så fall første gang slike organisasjoner omtales i Norge. Det er høist sannsynlig at det er riktig at det er krav om lønnsforhøielse fra arbeidsfolkens (svennenes) side, og et forsøk fra mestrene å skru op prisene, som har medført utstedelsen av retterboten. Muligens er det også at tyske håndverkere kan ha spilt en rolle under disse bestrebelse og i arbeidet for laugsdannelser, og at det er disse som i retterboten kalles utenlandske menn. Hvis den oppfatning vi her har gjort gjeldende er riktig, har vi altså forholdsvis tidlig hatt tilløp til dannelse av svennelaug i Norge bestående av håndverks-svenner, bryggearbeidere, bryggeriarbeidere og tjenestekvinner.

...

Under alle omstendigheter synes retterboten av 1295 å ha gjort det helt av med de svake tilløp til svenneorganisasjoner som fantes i Bergen i 1280 og 1290-årene, og virkelige svennelaug møter vi i Norge først etter år 1600.ⁱ

ⁱ Sigurd Grieg: Det norske håndverks historie bind I, s 62f

Skomagersvendenes Sølvkande 1768, Trondheim.
Foto: Ole Bjørn Pedersen, NTNU Vitenskapsmuseet

Laugene bortsett fra de hanseatiske, oppsto på 1500 tallet i Norge, men i den danske-norske staten var det i Danmark, og først og fremst i København, laugsvesenet utviklet seg og fikk størst innflytelse.

Den politik som mesterlaugene etterhvert kommer til at slaa ind paa, nemlig at begrænse tilgangen og monopolisere næringen for de bestemte familier, maatte efterhvert uvægerlig bringe mesterlaugene i konflikt med svendene. Samtidig med at laugseksklusivismen blandt mestrene tiltar forøkes svendenes tal, da opgangen efter renæssancen med dens forøkede virksomhed medfører større bruk av arbeidshjælp. Og

svendene kommer snart til at utgjøre en egen selvbevidst klasse, der meget vel blir istand til at opponere mot mestrenes anordninger. For Danmarks vedkommende hører vi om konflikter gjennom hele det 17de aarhundrede; snart gjælder det spørsmålet om frimandag, snart opsigelse, men særlig gjælder det den forskjellige opfatning partene har av arbeidsanvisningen. Mestrene vilde gjerne beholde den gamle regel som gik ut paa at nyankomne svende skulde bli henvist til at arbeide for den mester som hadde mest bruk for ham, mens svendene ønsket at kunne vælge frit hvilket verksted de vilde ta tjeneste paa. Skraaene fra 1600-aarene indeholder stadig mere skjærpede bestemmelser angaaende svendene, men der kan ogsaa paavises enkelte indrømmelser der viser at mestrene i bestemte fag har maattet gjøre tilbaketog. Stort set er det mestrene som gaar av med seieren i denne tid, men efterhvert faar svendene støtte gjennom den eiendommelige zunft som til os kommer over Danmark fra Tyskland medført av de vandrende svende. Hele dens ydre apparat gaar tilbake paa regler og vedtægter i de gamle mesterlaug, optagelse, indvielse og laugsordning. Men alt dette blir utvidet og nøiere formulert og der udformes efterhvert en kultus med disse symboler og cermonielle handlinger av en næsten religiøs karakter, fælles for hele Nord-Europa.ⁱ

Fra starten var laugene for alle håndverkere som arbeidet i faget, både mestre og svenner. I boken *Norske velkomster* skriver Thv. Krohn-Hansen innledningsvis om de hvordan de norske laugene oppsto:

Da de første norske håndverkerlaug blev dannet i 1500-årenes annen halvdel, var det de tyske håndverksorganisasjoner som kom til å danne forbilledet. I Danmark var det tyske laugssystem allerede knesatt, og det var derfor ganske naturlig at de nye håndverksorganisasjoner i Bergen blev formet efter den samme lest, så meget mer som systemet allerede var kjent i byen gjennom de hanseatiske håndverkssammenslutninger på Tyskebryggen, de såkalte «fif Amtene».

Da de hanseatiske håndverkernes herredømme i Bergen blev brutt ved de fif Amtens oppløsning i 1559, forlot ikke alle de tyske håndverkere byen. En del blev boende og gikk op i befolkningen. Ganske sikkert kom disse til å påskynde laugsdannelsen, som tok til et tiår senere.

Den livlige utveksling av håndverkere som fant sted byer og land imellem i Tyskland, og mellem Tyskland og andre riker, dannet grunnlaget for laugsvesenets utvikling og førte til dets stadig videre utbredelse. Som de hansenatiske håndverkere i Bergen, kom de mange

ⁱ Henrik Grevenor: Fra laugstiden i Norge s 80f

tyske håndverkere som fant veien til andre norske byer, til å fremme laugsdannelsen i Norge i det hele tatt.ⁱ

Flyttedagen - Et laug flytter skildt.

Bilde: P. C.Klæstrup. Det kongelige bibliotek, København

Om svennelaugene skriver Thv. Krohn-Hansen blant annet:

Hvad mesterlaugene var for mestrene, var svennelaugene for svennene, men for disse unge håndverkere var den faglige sammenslutning kanskje av ennu større betydning. Svennelaugene var det som i første rekke gav laugsvesenet dets internasjonale karakter, og gjennom 1500-, 1600- og 1700-årene utviklet svenneorganisasjonen stadig sin internasjonaltet og derigjennom sin makt, slik at den kunde ta kampen op mot mestre og myndigheter når disse av egoistiske eller samfundsmessige hensyn søkte å gjøre inngrep i svennenes hevdvunne eller tilkjempede rettigheter. Svennene blev de som kanskje oftest gikk av med seieren.

Som alt der hørte laugsvesenet til, hadde også svenneorganisasjonene sin begynnelse og rikeste utvikling i Tyskland. Her meldte sig først behovet for å trygge den vandrende svenn på hans ferd, fordi forholdene der, med de mange landegrenser og isolerte bysamfund, bød ham særlige

ⁱ Thv. Krohn-Hansen: Norske velkomster fra laugstiden s 1

vanskeligheter under vandringsårene. Allerede fra 1200-årene kjenner vi til at tyske håndverkere foretok vandringer i sine svenneår, og skikken var etter all sannsynlighet ennå eldre. Iløpet av 1500-årene begynner vi å høre om vandringsplikt i enkelte laug, og denne plikt synes i løpet av 1600-årene å ha vært innført innenfor de fleste faggrupper.

Så utviklet som vandringsskapet på denne måten blev, kunde bare en sterkt forgrenet organisasjon av svennene selv, bundet sammen av felles interesser, makte den oppgave å by svennene trygge forhold under de vanskelige vandringsår.

Overalt hvor det tyske laugssystem vant innpass fikk også svennene sin organisasjon, slik at der dannet sig en laugsverden som omfattet alle tyske land, Sveits, Østerrike, Ungarn, de vestligste av de nuværende baltiske randstater, Sverige, Danmark og Norge, mens land som Nederland, Frankrike, England, Spania og Italia stod utenfor.ⁱ

Den danske kongen gjorde flere forsøk på å forby laugene. Kong Hans opphevet alle skomakerlaug i riket 21. november 1507 og under Fredrik den første, i et vedtak av 4. desember 1526, ble alle laug oppløst.ⁱⁱ Det ser jo ikke ut som om dette var særlig virkningsfullt ettersom det nettopp var på denne tiden laugene i for eksempel Norge vokste frem.

Den danske-norske kongen Christian den femte utfordret svennene. I 1681 og 1682 utstedte han forordninger som forbød svennene å ha egne vertshus og herberger, forbød dem å ha egen lade (dvs. egen økonomi) og for snekkerne ble behøvlingen (den særlige svennedåpen som snekkerne hadde) uttrykkelig forbudt. I de øvrige laugene ble ikke svennedåpen uttrykkelig forbudt, men hensikten var å avskaffe hele ordningen med svennedåp.

Dette gikk direkte imot svennenes interesser. Arbeidet var ikke lengre rettskaffent i Danmark-Norge fra den dag disse reglene ble satt i kraft. En vet lite om forholdene i Norge og hvordan de nye bestemmelsene slo ut, men for København har en gode kunnskaper og det som skjedde der må langt på vei ha blitt bestemmende for det øvrige riket. Danske svenner vandret i Tyskland og tyske svenner vandret i Danmark og Norge. I København skal det ha vært flere tyske enn danske svenner.

Vi kjenner forholdene best i snekkerfaget. ... Nu var det en farlig sak for tyske svenner å arbeide på et sted der arbeidet ikke var rettskaffent. De risikerte å bli straffet når de kom hjem, og en masse av dem drog også

ⁱ Thv. Krohn-Hansen: Norske velkomster fra laugstiden s 2

ⁱⁱ C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Laugsskraaer fra Middelalderen bd 2

sin vei. Dette hadde til følge at det blev vanskelig å skaffe nok arbeidskraft. Og landets egne sønner skulde jo også ut og vandre. Mestrene vilde ha sine sønner ut for å lære og de andre vilde også ut. Men hvis de kom til Tyskland med svennebrev fra et laug hvor håndverkets skikk og bruk ikke blev overholdt og uten svennedåp, så fikk de ikke arbeide og kunde likeså godt holde sig hjemme. For å komme sig noen vei, måtte de gi sig i lære på ny i Tyskland og la sig utskrive fra et tysk laug. Eller de måtte betale forholdsvis store summer til de tyske laug for å få svennedåpen og bli innviet i laugets hemmeligheter.ⁱ

Til tross for flere forsøk fra kongens side på å tvinge igjennom denne nyordningen av svennefagene, måtte regjeringen til slutt gi etter. Etter hvert var det også et stort press fra landets egne mestre som ikke kunne leve med denne usikre situasjonen. I 1696 gikk det ut en forordning som ordnet sakene for snekkerne i København på en måte svennene kunne leve med. De gamle skikkene ble igjen tillatt. De øvrige fag fikk ordne seg selv på den gamle måten til tross for at loven hadde forbud mot det. Etterhvert ble det også ordnet for norske svennelaug, både i Christiania og Bergen. I København skal det ha vært svennelaug helt frem til laugene ble oppløst i 1869.ⁱⁱ

I avhandlingen «Fuskere og privilegiesamfunnet i Christiania 1714-1799» om håndverkernes kamp mot bønhaser og fuskere, skriver Jostein Fjeld Eriksen om forordningen av 1681 og laugsartiklene som ble fastsatt i 1682 som om disse ble stående uendret. Noe som åpenbart ikke stemmer.ⁱⁱⁱ

Opplysninger om konflikter mellom svenneforeninger og mesterlaug i en by er det vanskelig å finne. I Norge er det trolig at store avstander mellom byene gjorde det praktisk talt umulig å toge ut av byen, og det var en viktig del av

Velkomst i tinn fra Christiania med 16 svenners navn inngravert. 1766. Ukjent fag.
Foto: Norsk Folkemuseum.

ⁱ Reidar Kjellberg og Hilmar Stigum: Det norske håndverks historie bd 2 s 188

ⁱⁱ Reidar Kjellberg og Hilmar Stigum: Det norske håndverks historie bd 2 s 189

ⁱⁱⁱ Jostein Fjeld Eriksen: Fuskere og privilegiesamfunnet i Christiania 1714-1799 s 20ff

en streik på den tiden svennene normalt bodde i mesterens hushold. I Sverige ser det ut til at det heller ikke var slike streiker, kanskje fordi staten var sterk nok til å forhindre dem. Kun i Danmark, og da først og fremst på slutten 1700-tallet, er det en rekke streiker. I hertugdømmene blir streikene ofte tatt med i oversikten over tyske streiker. Særlig blir dette riktig for Holstein (den sydligste delen av det dansk-tyske området) for det var en del av Det tysk-romerske riket.

Laugsforhold i Danmark

Danmark var i middelalderen og nyere tid nærmest et tysk land og København var på mange måter en tysk by. For eksempel skrev møbelsnektermestrene i Danzig brev til svenneforeningene i Hamburg, Hannover og København i 1789 for å be om hjelp til å fri seg fra beskyldningene om at arbeidet i byen var uærlig.ⁱ I tillegg var den danske kongen også fyrste i Schleswig og Holstein og hersket tidvis i store deler av østersjøområdet.

Den tidligste dokumenterte omtale av svennelaug er et brev vedrørende skomakersvennene i Odense fra 30. desember 1402, skrå for smedesvennene i Flensburg fra om lag 1425, skrå for skomakersvennene i Roskilde og Slagelse fra om lag 1450, skrå for smedesvennene i Odense 25. august 1452 og et brev om bødkersvennene i Malmø fra 27. desember 1503.ⁱⁱ

Da byggingen av Kristiansborg slott begynte i 1733 gikk stenhuggersvennene til streik og forsøkte å hindre tilgangen på arbeidskraft fra Tyskland. Bevegelsen spredte seg til andre bygningsfag og regjeringen utstedte en forordning der det blant annet het:

De svende, af hvad Haandværk de og maatte være, enten Stenhugger-, Murer-, Tømrer- eller Snedkersvende, som under nogen Slags Paaskud lader sig lyste at gjøre et eller andet Oprør og følgelig sig sammenrotter og holder sig tilbage fra at gøre noget mere Arbejde eller selv i Hobetal udtræder fra Arbejdet, indtil de i en eller anden deres formentlige Fordring eller Besværing kan blive føjede... deslige Oprørere skal ikke alene med Fængsel, Rasphus og Arbejde i Fæstningen, men endog efter Omstændighedernes Beskaffenhed og likesom de befindes vidt at have drevet dere Ondskab og virkelig have foraarsaget Skade og Ulæmpe, paa Livet straffes.»ⁱⁱⁱ

ⁱ Heinrich Bosse: Zunftsgeist oder Revolution? s 528n

ⁱⁱ C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Laugsskraaer fra Middelalderen bd 2

ⁱⁱⁱ Sitert etter C.E. Jensen og F.J.Borbjerg: Socialdemokratiets aarhundrede bind 2 s 8

En Svendeindvielse paa Kroen.

En svendeindvielse på kroen.

Bilde: P. C.Klæstrup. Det kongelige bibliotek, København

Noen år senere oppstod det en konflikt innen skomakerfaget som endte med at mestrene måtte gi seg. Ludvig Holberg skrev i den anledning: «Det er en Lykke, at Haandverks-Karle ej stemmer deres Fordringer endnu højere, thi de er de eneste Lemmer udi et Samfund, som ikke kan tvinges.»

Rimeligvis har der i disse Aar fundet Arbejdsnedlæggelser Sted, indenfor flere Lav. Der blev nemlig utstedt en ny Raadstueplakat, hvori de ovennævnte strenge Straffe udstraktes til at gælde «alle Lavenes Svende samt deres Hælere og Medhjælpere i Almindelighed». Af Indledningen til Plakaten fremgaar det, at Murer- og Tømrersvendene, Skomager- og Smedesvendene «formastelig» har gjort «Opstand», idet de «endrægtigen har forladt Mestrenes Arbejde, uden at Hovedmændene har været til at udfinde, saa at de i Hobetal har spaseret og ikke villet gaa i deres Mestres Arbejde igen, før de i visse Maader ere blevne føjede i deres paastand».¹

¹ C.E. Jensen og F.J.Borghjerg: Socialdemokratiets aarhundrede bind 2 s 9

Det var 1791, 92, 94 og 95 enkelte, hovedsakelig faglige konflikter i hovedstaden (København) koncentreret til den største arbeidsplass Holmen, det kom til voldelig konfrontasjon mellom matroser og tømrere på den ene siden og det lokale militær på den andre. Det endte i 1791, 92 og 94 med drakoniske legemsstraffe til lederne. Disse streiker og konfrontasjoner hadde likhetstrekk med gentagne svendekonflikter i Hamburg til 1795. De dreide seg om høyere løn, nå og da også om kortere arbeidstid, og flere hamburgske svendelav gikk både 1791 og 1793 sammen i aksjon. Det samme var tilfelle i Åbenrå 1790, i rejsningen mot Lanz 1794 og i hungeruroen i Flensborg 1795: flere lavs håndverkere henholdsvis svende fra forskjellige svendelav gikk sammen, et forhold der var noe nytt og som oppfattes som tegn på en gradvis oppløsning av selve moral economy-begrepet.

Der er betydelige likheter mellom Tysklands første generalstreike i Hamburg 1791 og den store københavnske tømrerstreike, der er blevet kaldt «Danmarkshistoriens første generalstreike». I den var netop tyskfødte svende et aktivt element. Baggrunden var også i København et stigende prisniveau og stagnerende realløn. Et hovedkrav var da naturligvis høyere løn. Også i København blev lavsskrankerne overvundet, så de fleste håndværkssvende i staden primo august inddroges i streiken, så at i alt ca. 2 000 af de i alt 2 700 svende sympatistrejkede efter domfældelsen af 124 svende. Til sammenligning tjener, at o. 7 000 af Hamburgs o. 10 000 arbeidere var i streike i 1791.ⁱ

Streiken i København 1794

København hadde mellom 80 000 og 100 000 innbyggere i 1794. Streiken i København i 1794 startet i det små med at en mester nektet to tyske tømrersvenner deres «avskjedsseddel» og i stedet sørget for at de ble arrestert og satt på vann og brød. Så snart arrestasjonene ble kjent i byen forlot 3-400 tømrersvenner arbeidet etter lunsj. De hadde lenge vært misfornøyde og forlangte høyere dagslønn. Det var stor urolighet i byen. De streikende arbeiderne samlet seg i herberget sitt, Tømrerkroen i Adelsgade, og politimesteren forsøkte å forhandle med dem for å få dem tilbake til arbeid. Da politimesteren ikke kom noen vei, forsøkte kapellannen ved Nikolai kirke å få svennene tilbake i arbeid, men det gikk heller ikke. Deretter ble de som ikke ville arbeide stevnet for retten, men svennene nektet å forlate herberget og det ble satt inn soldater for å arrestere dem. Noen få ga etter, men 122 svenner ble dømt til fire måneders arbeid i jern på festningen. Kongen benådet dem, og de ble brakt ombord i båter for å bli sendt ut av landet. Men

ⁱ Ole Stender-Pedersen: Politiske bevegelser og sociale uroligheter i Slesvig-Holsten i 1790-erne s 620

da ble det stor oppstandelse i alle byens laug. Murer-, smede-, snekker-, baker-, skomaker-, skredder- og såvidt man vet også hjulmaker- og garversvennene la ned arbeidet og nektet å gjenoppta det før de bortsendte tømrrersvennene kom tilbake. Svennene vant frem, til tross for de alvorlige straffene som var fastsatt noen tiår tidligere.

Under Tømrrerstreiken i 1794 forsøkte kapellan ved Nicolai Menighed J. H. Rørbye forgjeves å overbevise de streikende svennene om å stoppe streiken. «Præsten formaner Tømrersvendene i Deres Herberge til fredelige Tanker. Den 1ste august 1794.» Kobberstikk. Ukjent kunstner. Det kongelige bibliotek, København.

Det er skrevet en artikkel om streiken som er tilgjengelig på nett: Jens Chr. Manniche *Den københavnske tømrrerstrejke 1794* som ble trykket i *Historie/Jyske Samlinger, Bind 10 Ny række* (1974). Videre er det skrevet en bok av Peter Sørensen *Under herrer og mestre* som dessverre ikke er tilgjengelig på nett. Det kan også interessere å lese Thomas Bloch Ravns artikkel *Fra Svendelav til Fagforening* om tømrrersvennene i København og som trekker linjer fra svenneforening til fagorganisering.

Forfatteren Hans Scherfig skrev om svennestreiken i 1794 i avisen *Arbejderbladet* 22. juni 1941. Den ble gjenuttgitt i et lite hefte i 1974. Ettersom jeg er usikker på opphavsretten til teksten velger jeg å ikke gjengi den, men vil absolutt anbefale at den leses på nett.

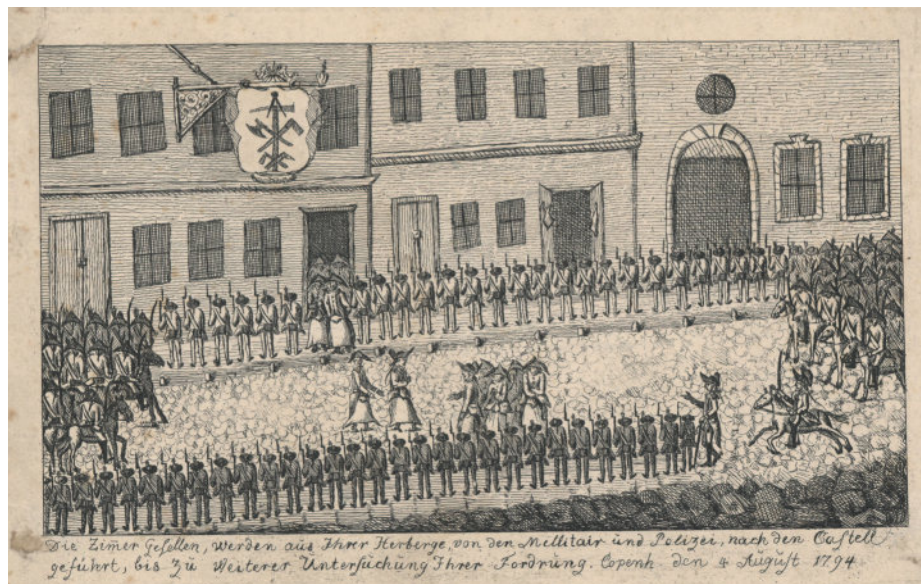
Carl Bruun som døde i 1899 skrev et større trebindsverk om Københavns historie. I bind 3 skrev han om håndverkernes stilling og streiken i 1794, men også om hva som skjedde etter at streiken var avsluttet. Jeg synes det er verd et lengre sitat:

Anderledes stiller det sig for Haandværkslavene. Der fandtes i Kjøbenhavn ialt 54 Lav; deraf var 4 Handelslav og 4 Fabrikslav, medens Skippere, Prammænd, Vognmænd, Bryggere og Brændevinsbrændere dannede fem Lav. Tilbage bliver da 41, der kan regnes for Haandværkerlav. Disse havde i 1783 knap 1800 Mestre med omtrent 5,600 Svende og Dreng, men medens Mestertallet i de følgende Aar holdt sig næsten uforandret, gik Medhjælpertallet i Aarene indtil 1794 rigelig 1000 ned. Saa fulgte imidlertid efter Branden 1795 en rask Opgang, saa Mestrenes Tal i 1798 var 1950 og Svendenes og Drengenes 6,300. I 1806 var Mestrenes Tal 2000, men Medhjælpernes var da igjen gaaet tilbage til 5,100. Som Helhed maa det da siges, at heller ikke Haandværksfagene havde nogen fast Fremgang, men ganske vist maa det tilføies, at Lavsforordningen af 1806 tillod Frimestre udenfor Lavene under visse Betingelser at drive de forskjellige Forretninger, og at Tallene for 1806 derfor burde forøges med disses Antal. Dette er ubekjendt men synes dog ikke at have været meget stort. Endelig fandtes der enkelte Fag helt uden Lavsordning. Bortset fra Murere, Tømrere og Bagere var Forretningerne ganske smaa med gjennemsnitlig to Medhjælpere for hver Hovedperson.

Tilsammen beskjaftigede Industri og Haandværk omtrent en Trediedel af Byens Befolkning. Ved Folketællingen 1801 opgives for "Fabrikanter med Karle og Dreng" 3,797, for Haandværkerne med Svende og Dreng 22,108, og endelig ernæredes ved Dagleiarbeide 7,329, der vistnok ogsaa for de allerflestes Vedkommende har været knyttede til Industrien.

De Former, hvorunder Haandværket udøvedes, var endnu bestemte ved Lavsreglerne fra Slutningen af 17. Aarhundrede; de enkelte Tilføielser, som senere var kommet til, havde blot i nogen Grad skærpet Lavstvungen under Paavirkningen af de tyske Forhold. I denne Tid gik Stemningen imidlertid i modsat Retning; det hele Lavsvæsen

ⁱ Carl Bruun: Kjøbenhavn s 848ff

Soldatene har omringet tømrerkroen og svennene føres bort den 4. August 1794.
Kobberstikk. Ukjent kunstner. Det kongelige bibliotek, København.

gjennemgik en Krise, der truede med helt at sprænge det, og som ikke gik til Ende uden at bringe alvorlige Indskrænkninger deri.

Der var i denne Tids Arbejderforhold en stadig Usikkerhed, som var en naturlig Følge af Forretningslivets stærkt skiftende Vilkaar. Først voxede Efterspørgselen efter Arbeidere voldsomt i Aarene nærmest før 1784, da paa en Gang Handelen fik sit store Opsving, og Industrien kunstig dreves op; saa fulgte i det følgende Tiaar en ikke ringe Tilbagegang, indtil de nye Krigsuroligheder atter bragte vor Handel bedre Vilkaar, og den kjøbenhavnske Ildebrand for en Række af de vigtigste Haandværksfag, skabte en ganske usædvanlig Trang til en stor Arbejdsstyrke; og endelig gik det saa for adskillige Fag ned ad i Aarene efter Toldloven 1797, medens disse samme Aar bragte andre Fag Fremgang. Alt dette medførte en Bevægelighed i Arbejdsforholdene, en Række af Svingninger, der kun lidet passede med det tungt arbejdende Lavsmaskineri, og som fremkaldte talrige Vanskeligheder og Rivninger. Hertil kom saa endelig de Brydninger, der skabtes ved, at de nye Maskiner saa smaat begyndte at trænge ind og overflødiggøre en Del Arbeidere, en Bevægelse, der ganske naturlig af disse mødtes med stærk Modstand.

Og samtidig forøgedes, navnlig i Opgangsperioderne, Antallet af de urolige Hoveder blandt Kjøbenhavns Arbeidere: de tyske Svende.

Disses Tal var forbavsende stort. I 1786 angives det saaledes, at af Svendene i Dugmager-, Tøimager-, Silke- og Florvæverfagene var 215 indfødte, 133 fremmede, og i 1794, da hele Tallet af Lavssvende var 3,630, opgiver en af Kjøbenhavns Raadmænd, Pontoppidan, Antallet af fremmede Svende til 1402 med udtrykkelig Fremhævelse af, at det aldeles overveiende var Tydskere. I de Egne, hvor de kom fra, var Lavsvæsenet langt stærkere udviklet i middelalderlig Stil end hos os; de bragte med sig en Mængde Lavsceremonier, som de var særdeles ivrige for at faa gennemført, og i de bestaaende Svendeforeninger (se om disse III S. 549-52) blev disse Tydskere med Lethed de toneangivende. Forhandlingssproget blandt Svendene var sædvanlig det tyske, og ofte hændte det, at Tydskerne drev ogsaa de andre frem til at stille Fordringer, der skulde bringe Tilstandene her til at svare til dem, de var vante til fra deres Hjemland. For saadanne Bevægelser dannede Lavenes Svendesamfund udmærkede Udgangspunkter; hvert af dem omfattede alle Svendene af det Fag, og de var stærkt knyttede sammen gennem de Fællesinteresser, som skabtes ved Syge- og Hjælpekasser, ligesom ved de Herberger, alle større Lavs Svende havde, og hvor de mødtes snart til Forhandlinger, snart for at fordrive Tiden i Fællesskab.

Til alt dette kom saa Tidens almindelige Uro. De franske Revolutionsbegivenheder gav ogsaa herhjemme Gjenlyd omend med stærkt afdæmpet Klang; danske Aviser og Tidsskrifter gjentog mangt og meget af Revolutionsmændenes kække Ord om Frihed og Lighed, og om det end næsten altid skete, uden at man gav det Anvendelse paa vore Forhold, saa paavirkede det dog den almindelige Opfattelse; Respekten for Myndighederne blev ringere, Kritiken af det bestaaende hvassere, og Gang efter Gang kom det til usædvanlig omfangsrige Folkeoptøier; som Regel var disses Anledning tilfældig, deres Karakter ganske planløs og deres Formaal yderst ubetydeligt, men ikke des mindre vidnede de om, hvor letfængelige Sindene i disse Aar var.

Enkelte Exempler paa Tidens Arbejderbevægelser skal anføres. I 1791 var der en almindelig Uro i de forskellige Manufakturfag, hvor de tyske Svende ivrig modsatte sig Indførelsen af nye Maskiner, som formindskede Brugen af Arbejdskraft. Regjeringen ophævede derfor den Ydelse af Reisepenge til fremmede Svende af disse Fag, der fra 1777 var betalt af Staten, og man anbefalede i Stedet at oplære danske Drenge til dette Arbeide. Tilsvarende modsatte i 1795 Kattuntrykkeriernes Svende sig, at der anvendtes Kvinder i Kattunfabrikerne, ligesom de krævede Antallet af Drenge indskrænket til en vis Størrelse, alt under Trudsel om Strike. Fabrikanterne bad Regjeringen om Hjælp, og denne stillede sig paa deres Side; to Trediedele af Kattuntrykkeriernes Svende var

fremmede; dem, mente man, vilde Anvendelsen af Kvinder og Børn først fortrænge, hvilket kun var godt, og endelig haabede man, at det vilde fremme Ægteskaberne i Landet, naar saaledes baade Mand, Kone og Børn fik Adgang til at fortjene noget. Resultatet blev derfor Offentliggjørelsen af en Regjeringserklæring om, at Fabrikanterne havde Ret til antage saa mange Kvinder og Dreng, som de ønskede.

Uden Sammenligning større Interesse knytter sig imidlertid til den store Arbejdsstandsning 1794, og denne var det ogsaa, der gav Stødet til Ændringerne i Lavsordningen. Det var fra Tømmersvendene Bevægelsen udgik.

Forholdene var indenfor

dette Fag større end i noget af de andre; i 1794 var Svendenes Tal 479, Drengenes 71, og disse fordeltes paa kun 20 Mestere; af andre Fag var vel Mursvendene fuldt saa talrige, 512 ialt med 79 Dreng, men der var her 35 Mestere, saa de enkelte Forretninger var betydelig mindre. Allerede i 1782 havde Tømmersvendene reist Krav om Lønforhøielse men uden at opnaa det, og der havde siden været en stadig ulmende Misfornøjelse blandt dem. I 1794 kom den til Udbrud. En Tømmermester ved Navn Hall var blevet uenig med en af sine Svende om Lønnens Størrelse; Mesteren gik til sine Lavsfæller, Svenden til sine Kammerater og bad dem tage sig af Sagen, og medens Mestrene nøiedes med at svare, at det maatte blive hver Mesters Sag at akkordere med sine egne Svende, greb Svendene Anledningen til at reise en almindelig Fordring om høiere Løn. 9. Juli 1794 overgav Oldgesellen Wagenknecht

Velkomst, skreddersvennene i Christiania 1821.

Foto: Norsk Folkemuseum

og fire andre Svende paa alle Tømmersvendes Vegne Magistraten et »andragende om, at "samtlige Tømmermestere her i Staden maatte blive beordret at betale os i Dagløn 2 Mk. 8 Sk., som er lige med Murerne, da vi nu ikke faa mere end 2 Mk.". Det var i god Overensstemmelse med Tidens Skik og Brug, at de vendte sig ikke direkte til Mestrene men til Magistraten, under hvis Tilsyn Lavene stod. De 2 Mk., Svendene opgav som deres Dagløn, svarer efter Metalværdien til 1 Kr. i vore Penge; det var Sommerdaglønnen, medens Daglønnen om Vinteren kun var 1 Mk. og 8 Sk. Mestrene paastod under de følgende Forhandlinger, at de i Virkeligheden havde lige saa meget som Murerne, da Tømrernes Sommerdagløn regnedes fra 22. Februar til Mikkelsdag, medens Murerne først fik deres fra Paaske; desuden hævdede de, at Svendenes Indtægt forhøiedes betydelig ved Akkordarbejde, hvorved de kunde tjene 3-5 Mk. daglig, men selv om de med Lethed kunde anføre enkelte Exempler paa saadanne større Indtægter, synes det dog, at det sædvanlige var de 2 Mk.; dette gik man under de følgende Forhandlinger gennemgaaende ud fra.

Før dette Lønspørgsmaal var afgjort, kom imidlertid et andet Stridspunkt til, som satte Sindene i langt stærkere Bevægelse. Det hændte nemlig, at tre tyske Svende, der arbeidede hos Tømmermester Hallander, ønskede at reise hjem og bad ham om den i saadanne Tilfælde sædvanlige Afskedsseddel. Hallander var imidlertid "formedelst overlegen Arbejde meget forlegen for Svende", og efter Lavsreglerne af 1682 mente han, at de først havde Ret til at sige op til Mortensdag, saa han nægtede at lade dem slippe.

Sagen kom for Politiretten, og denne tillod d. 26. Juli den ene af Svendene, hvis Grund til at reise hjem var hans Faders Død, at drage bort, hvorimod de to andre, der ingen rimelig Grund kunde anføre, arresteredes og d. 30. Juli dømtes til 6 Dages Vand og Brød, ligesom det paalagdes dem efter udstaaet Straf igjen at gaa i Arbejde hos Hallander. Rygtet om denne Arrestation fremkaldte imidlertid den største Ophidselse blandt Tømmersvendene, og den 30. Juli, endnu før Dommen var faldet, forlod de næsten overalt i Byen Arbejdet; Tallet paa de Streikende angives til 3-400, og da der ialt var 479 Svende i Byen det Aar, maa det antages, at saa godt som alle har været med.

Svendene samledes nu i stort Tal paa deres Herberge i Adelgade, og allerede samme Dag begyndte her en Række Forhandlinger mellem dem og Københavns Politimester J. Th. Flindt. Baade Arbeidslønnen, Retten til at forlade Arbejdet og andet mere inddroges herunder, men det afgjørende Punkt var dog de to Kammeraters Arrestation. Deres Frigivelse var fra Svendenes Side Betingelsen for at gjenoptage

Laugslade, Christiania snekkerlaug 1742.

Laugslade, skrin til å oppbevare et laugs regnskaper og arkiver i. En laugslade var som regel kunstferdig laget og hadde gjerne to låser. Dersom laugsladen tilhørte et mesterlaug, hadde oldermannen den ene nøkkelen, og bymyndighetenes representant (laugspatronen, s.d.) den andre; gjaldt det et svennelaug, var de to nøklene hos henholdsvis krofar (som var mester) og altgesell (også kalt ladesvenn eller skaffer). Iflg. håndverks skikk og bruk skulle alle laugsmøter holdes «for åpen lade», dvs. at henholdsvis laugspatron eller krofar måtte være til stede.

Foto: Norsk Folkemuseum

Arbeidet. Med Mestrene synes der slet ikke at være forhandlet. Forlig opnaaede man ikke, og det endte da med, at Flindt greb til det Middel at arrestere Oldgesellen Johan Friderich Wagenknecht. Denne stod imidlertid foreløbig fast og udtalte i Fængslet, "at han vel vidste, at han ikke blev enten hængt eller brændt, og siden han af de andre Svende var bleven udvalgt til deres Formand, saa maatte han og paastaa deres Ret;" hos de andre Svende forhøiede hans Arrestation kun Forbitrelsen, og de valgte nu til midlertidig Oldgesel Lorenz Kramp, en af de indvandrede tyske Svende, der sædvanlig omtales som den egentlige Ophavsmand til det hele, og som var en langt bestemtere og dristigere Fører end Wagenknecht. Dagen efter lykkedes det i Fængslet at faa denne sidste til at falde til Føie, og han slap da med en Bøde paa 25 Rdl., medens Lorenz Kamp, der denne Dag havde henvendt sig til Kronprindsen om at hjælpe Tømmerne, i Stedet arresteredes sammen med en anden Svend

ved Navn Ole Holst. De dømtes til henholdsvis 5 og 3 Ugers Forbedringshusarbeide og den 2. August kom hertil endnu en Straffedom over Svenden Conrad Gustav Hintze, der tillige var Soldat, og som derfor dømtes til 6 Ugers Forbedringshusarbeide med den Begrundelse, at han havde svoret Kongen en særlig Ed.

Det hjalp imidlertid altsammen lige lidt. Den 1. August søgte ikke blot Politimesteren men ogsaa en Kapellan Rørby at stifte Fred ved at tale til de paa Herberget forsamlede Svende; de modtoges begge med Spot, og selv Chr. Colbjørnsen, der et Par Dage efter prøvede at forhandle med Svendene kunde ikke bringe dem til at give efter. Og samtidig bredte Uroen sig; Tømmerherberget var næsten stadig omgivet af betydelige Menneskeskarer, der under alle Slags Spektakler viste deres Sympati for de Strikende; en halv Snes Flyveskrifter om Bevægelsen udkom i Løbet af faa Dage, og i Aviser og Tidsskrifter drøftedes Sagen i Artikler, der oftest var velvillige mod Svendene. I et af Flyveskrifterne hævdedes det, - stærkt overdrevet, - at der var Mestre med indtil 200 Svende og en aarlig Fortjeneste af 3-6000 Rdl., medens man fandt, at 800 Rdl. vilde være passende og stemplede enhver større Fortjeneste som "utilgiveligt Blodsugeri".

I Malte Conrad Bruuns "Vækkeren", der begyndte at udkomme i disse Dage, opmuntredes i stærke Ord Svendene "Landets Styrke og Folkets Kjærne", som de kaldes, til at holde ud, og tilsvarende er Tonen i mange af de andre Udtalelser. Der er over det hele en vis revolutionær Tone, der viser, at man i Kjøbenhavn havde tilegnet sig en Del af de Slagord, der i disse Jakobinerregimentets Dage havde Klang i Paris. Der er Gæring i denne urolige Tid, siger en af Kjøbenhavns Raadmænd derom, enhver sværmerisk Taler kan bringe alt i Uro, "efterdi den lumske Urostifter véd at anbringe det skønne og blændende Anstrøg af Menneskerettigheder". Men meget mere end store Ord var dog intet af det; Folkeoptøjerne naaede ikke udover de Gadespektakler, Kjøbenhavns Befolkning i disse Aar greb enhver Leilighed til at forlyste sig med, og selv blandt Svendene gik Bevægelsen sikkert ikke meget dybt.

Imidlertid var Sagen bleven behandlet i Kancelliet, og den 5. August erklærede dette, at de arresterede Svende ikke kunde frigives, da de var lovlig dømte; om Lønnen skulde derimod Kancelliet senere tage Beslutning, naar Svendene nu uden Forstyrrelse gjenoptog Arbeidet. Svendene svarede hertil, at de efter deres Mening havde handlet lovlig; hvis det var ulovligt, at de forblev samlede paa Herberget, var de villige til at gaa hver til sit, men arbeide vilde de ikke, før de fik 2 Mk. og 8 Sk. i Dagløn, det var de fast bestemte paa. Dette Svar bragte Kancelliet til at

tage kraftigere fat, og Flindt fik nu Ordre til med 200 Soldater at gaa mod Tømmerherberget og føre de Svende, der vedblivende nægtede at arbeide til Kastellet. 202 Svende, hvoraf 67 danske, 127 tyske og 8 andre fremmede førtes da til Kastellet, hvor man endnu en Gang opfordrede dem til at give efter; 78, hvoraf 47 danske faldt da til Føje, saa der af de danske nu kun var 20 tilbage blandt de standhaftige. Disse og de 104 fremmede erklæredes for arresterede, men holdt stadig ud, samtidig med, at de indtog en rolig, forsigtig Holdning. "Det

Låsesmedenes håndverksmestermerke. Nördlingen.

synes at være en aftalt Plan mellem disse Folk", siger Kastellets Kommandant i sin Indberetning herom, "ikke at gjøre sig skyldige i andre Overtrædelser end den ei at ville arbeide. Jeg har forsøgt, at med det Gode gjøre de Alt, hvad man siger dem. Jeg anstillede mig vred paa dem og brugte nogle Gange det Ord: Fanden. Da raabte Adskillige: O! Hr. Kommandant skjænd De, saa meget som De vil, det kan vi gjerne høre paa. Vi gjøre Alt, hvad De befaler, og vil De tvinge os til Overilelser, saa maa vi sige Dem i forveien, at dette ikke vil ske, og det saa meget mindre, som vi alle ere ædru og Ingen beskjenkede."

Allerede den 6. August fældedes Dom over de Gjenstridige. De 122 dømtes til 4 Maaneders Arbeide i Jærn, en enkelt fik hele 6 Maaneder, medens en frikjendtes, da han lige var kommet fra Udlandet og ikke havde været inde i Forholdene. Det saa da ud til at Følgerne skulde blive alvorlige, og Kancelliet synes at have været bestemt paa at fortsætte ad denne Vei; dets Indstilling til Kongen 2 Dage efter om Dommen gik ud paa, at denne strax skulde træde i Kraft for dem, der ikke havde appelleret, og at de andres Sag ad ekstraordinær hurtig Vei skulde afgjøres ved Højesteret. Den kongelige Resolution, der faldt samme

Dag, gik imidlertid stik imod dette Forslag, hvad enten det skyldes Kronprindsen selv, eller anden Indflydelse har gjort sig gjældende. Baade de 123 og de, der tidligere var dømte til Forbedringshusarbejde, fik deres Straf eftergivet men ganske vist saaledes, at de skulde bringes ud af Landet og aldrig maatte vende tilbage. Paa tre Kanonbaade konvojerede af Briggen Lougen sendtes de umiddelbart derefter af Sted for at føres til Lübeck eller Rostock efter Vindens Beskaffenhed.

Man havde formodentlig ventet ved saaledes at skaffe sig af med de uroligste blandt Svendene at standse Bevægelsen, men man opnaaede i Stedet at gjøre ondt værre. Forbitrelsen greb nu ogsaa Svendene i de andre Lav, og i Løbet af de følgende Dage nedlagdes Arbeidet af Murere, Smede, Snedkere, Bagere, Skomagere og Skrædere og maaske endnu flere; det var alle de større Lavs Svende, der saaledes gjorde fælles Sag med Tømmerne, og sammen med disse udgjorde de c. 2000, betydelig over Halvdelen af alle Kjøbenhavns Svende. Desuden voxede Bevægelsen i Befolkningen. Fra den 1. August havde der været militær Vagt ved Tømmerherberget, men det havde ikke hindret, at der hver Aften fandt store Optøier Sted, og disse blev nu stedse kraftigere. Enkelte af de dristigste drog fra det ene Svendeherberge til det andet og holdt Taler om Overgrebene, selv paa Regensen henvendte man sig et Par Gange for at "fornemme om Lavene i Tilfælde af, at der kom noget paa kunde vente Assistance af Studenterne;" man var vant til, at disse var livlig med ved Spetaklerne i Byen, men mødte dog denne Gang bestemt Afslag hos dem.

Regjeringen arbejdede i disse Dage febrilsk for at skaffe Ro. Den 8. August tillodes det, enhver fremmed Svend, der ønskede at reise bort at gjøre det, og Mestrene skulde da paa sædvanlig Vis give ham Afskedseddel, alt dog under Forudsætning af, at Ønsket fremsattes inden tre Dage. Dagen efter fulgte en kraftig Advarsel til Kjøbenhavns Borgere mod at opholde sig paa Steder, hvor der var Spektakler, da de ellers maatte tilskrive sig selv den Fare, de udsattes for, "naar det maatte blive nødvendigt at anvende overordentlige og alvorlige Midler til at handthæve Orden og Roelighed", en Advarsel man har funden fornøden da "mange lade sig lede af utidig Nysgjærrighed til strax at stimle sammen, naar alene en Flok af vanartige og pøbelagtige Drenge enten selv finde for godt eller ophidses af onde Mennesker til at pibe og skrigte for at stifte Uro og sætte fredelige Borgere i Bekymring og Frygt." "løvrigt" tilføies det dog "har Kongen den Tillid til det af Ham saa inderligen elskte og saa udmærket troefaste Kiøbenhavnske Borgerskab, at det vil fordoble dets Aarvaagenhed og af alle Kræfter bidrage med

Ham til at vedligeholde Orden og betrygge enhver Medborger mod Vold og Overlast."

Endelig fulgte den 11. August en Plakat om, at indfødte Svende skulde være fri for at reise i Udlandet, som det hidtil havde været Skik, at de gjorde; man var aabenbart overbevist om, at det for Fremtiden gjaldt om at svække Forbindelsen med Udlandet, om man skulde sikre rolige Forhold blandt de danske Svende. Samme Dag forbødes det at trykke noget som helst om denne Sag. Vigtigere var det dog, at der endnu d. 11. August nedsattes en Kommission med det Hverv at tage det hele Arbeiderspørgsmaal op til Undersøgelse; af dens 11 Medlemmer blev Chr.

Colbjørnsen den ledende medens den iøvrig sammensattes af Høiesteretsassessorer, Kollegiedeputerede, kjøbenhavnske Magistratspersoner og Medlemmer af de 32 Mænds Forsamling.

Hidtil havde Myndighedernes Forsøg paa at faa Sagen i Orden været underlig planløse; snart tog man haardt fat med Fængslinger og Straffedomme, snart forhandlede man og benaadede de dømte. Nu kom der mere Mening i det hele, og Kommissionens Optræden blev baade vel betænkt og i nøie Overensstemmelse med de fordomsfri, frisindede og humane Anskuelser, der i disse Aar havde Overtaget i danske Regjeringskredse. Den 12. August lod man samtlige Tømmersvende møde for Kommissionen og fremsætte deres Krav. Disse gik ud paa, at Daglønnen skulde forhøies, Svendene og Mestrene stilles lige med Hensyn til Opsigelsesfristen, og Svendene have Ret til efter nogle Aars Arbeide at blive Frimestre. Og endelig føiedes hertil Ønsket om, at "da vi haver en Plakat, hvorledes vi Svende skal forholde os imod Mesterne, vi da og allernaadigst maa vorde en meddelt derimod, hvorledes Mesterne skal forholde sig imod os, da dette endnu til Dato er os ubekjendt." Kommissionen blev, som det hedder "rørt" ved Svendenes

Detalj av lade datert 1653.
Focke Museum i Bremen

Skildring af deres daarlige Forhold og stillede dem ikke lidet i Udsigt. Den lovede, at Kronprindsen vilde gaa i Forbøn for de bortviste Svende, der var indfødte eller blot bosatte her, saa de kunde faa Lov at vende tilbage, et Løfte, der førte til, at de den 20. August fik denne Tilladelse. Desuden lovede man at virke for let Adgang til at blive Frimestre, som i det hele for Forbedring af Tømmersvendenes Kaar, ligesom man stillede sig særdeles velvillig overfor Ønsket om lige Opsigelsesfrist.

Ved alt dette lykkedes det at stille Tømmersvendene tilfreds, saa de endnu den 12. August gjenoptog Arbeidet, hvorpaa deres Exempel strax fulgtes af de andre Fag. Striken var dermed til Ende, og Uroen i Byen hørte op. Et Offer for den blev Politimester Flindt, der ved sin vaklende Optræden havde paadraget sig almindelig Misbilligelse; han maatte Dagen efter søge sin Afsked, som han derpaa fik med Udtalelse af Kongens Tilfredshed med hans Embedsvirksomhed og uden Tab af Indtægter.

Imidlertid nøiedes Kommissionen ikke med dette øieblikkelige Resultat men tog fat paa en samlet Undersøgelse af Forholdene for paa Grundlag af de indvundne Erfaringer at kunne stille Forslag om en ny Ordning. Efter Tømmersvendene forhandlede man den 12. og 13. endnu med Svende af en Række andre Fag, og dernæst mødte den 14. og de følgende Dage Mestrene af de forskellige Lav uden Hensyn til, om de havde været inddragne i Striken eller ikke. Sagen trak imidlertid ud, idet Mestrene ikke nøiedes med at udtale deres Opfattelse mundtlig men tillige gav store skriftlige Indlæg, og det derpaa i Kommissionen kom til ret langvarige Forhandlinger om alt det, man havde faaet at vide.

Fire Punkter gik sædvanlig igjen i Svendenes Ønsker. De vilde have højere Dagløn

og kortere
Arbeidstid, lige
Opsigelsesfrist
for begge Parter
og Ret til rimelig
let at blive
Frimestre. Paa
det første Krav
svarede

Mestrene oftest
skarpt afvisende.
Saaledes udtalte
Tømmermestrene deres store

Håndverkerprosesjon ca. 1609. De tre i front utøver mest trolig en såkalt "Sverdtdans".

Bildet er laget av Daniel Breitschneider d.e.

Forbavselse over, at Svendene overfor Kommissionen havde faaet Lov til at paastaa, at det "blot er deres Sved og Arbeide, der betales af de Byggende"; "mon" udbryder de harmfulde "Mesternes Umage med at forskaffe Tegninger, Beregninger og Overslag samt for at ordinere og have Tilsyn ved Arbeidet ikke skulde være iberegnet." Svendene kunde, udviklede de, ved Akkordarbeide tjene 100-120 Rdl. aarlig og det mindste de havde var 85 Rdl. (i Metalværdi lig henholdsvis 320-84 og 272 Kr.) "hvilket vi formode at være en ganske anstændig Indkomst for et Menneske, der ikke forstaar andet end at bruge en Øxe eller Sav efter Anvisning". Ogsaa Klagerne over Arbeidstidens Længde afviste Mestrene gennemgaaende; Svendene tog sig ofte paa egen Haand en Dag fri og fik dog Betaling for den, saa de trængte ikke til mere Fritid. Villigere var Mestrene i de forskjellige Lav til at gaa ind paa lige Opsigelsesfrist, hvad en Del af Lavene allerede havde, men til Gjengjæld protesterede man paa det skarpeste mod at faa et større Antal Frimestre at konkurrere med; det vilde føre til, klagede man sig, at alle dygtige Svende blev Frimestre, saa der kun blev de daarligste tilbage som Svende hos Lavsmestrene.

I 1795 naaede Kommissionen at faa afgivet sin Betænkning om Forholdene med Forslag til en ny Forordning. Saa gik Sagen imidlertid en Tid i Staa, og først 1798 billigede en kongelig Resolution Betænkningen, hvorpaa Forordningen derom omsider fulgte 21. Marts 1800. I Mellemtiden diskuteredes det livlig i Piecer, Aviser og Tidsskrifter, om Lavsvæsenet ikke helt burde afskaffes. Den almindelige Mening var, i Overensstemmelse med Periodens sædvanlige frisindede Opfattelse af de økonomiske Forhold, for Afskaffelsen, og indenfor Kommissionen fandt denne Tanke ligeledes Tilslutning. Da man imidlertid ikke havde noget Mandat til at tage dette Spørgsmaal op, nøiedes man med en almindelig Udtalelse om, at det var Idealet, at "enhver Borger burde have fuldkommen Frihed til at arbeide i sin Haandtering, saaledes som enhver bedst ved, vil og kan." Iøvrig holdt man sig til de praktiske Reformforslag, der fik deres Resultat i Forordningen af Aar 1800.

Som Grund til dennes Udstedelse, angives det i Indledningen, at "Hs. Majestæt har befundet, at der i de fleste Haandværkslaug herske Fordomme og Misbrug, som have skadelig Indflydelse paa denne Borger-Klasses moralske og økonomiske Forfatning og lægge Hindringer i Veien for dens Fremskridt til den Grad af Fuldkommenhed, som kunde og burde opnaaes." Derfor vil man nu "foreskrive samtlige Vedkommendes Rettigheder og Pligter saa nøiagtigen som muligt, paa det at indbyrdes Tvistigheder kunne afværges, Uordener hemmes,

Adgang til Næring lettes, Flid og Oplysning trives, og begge disse i Forening med Retskaffenhed opmuntres ved at udmærkes med fortjent Hæder."

Om Lønnen for Haandværksarbeide fastslog Forordningen det Princip, at det skulde staa Mestre og Svende frit for at akkordere derom, som de kunde forliges om det. Tilsvarende skulde de da ogsaa efter Overenskomst i de enkelte Tilfælde kunne bestemme Opsigelsesfristen. For at sikre Overholdelsen af saadanne Kontrakter, skulde de sædvanlig skrives paa bestemte Skemaer, som man kunde faa udleveret paa Raadstueskriverkontoret, hvor Kontrakterne da ogsaa indregistreredes. Var der ingen saadan skriftlig Kontrakt, skulde Opsigelsesfristen for begge Parter være 14 Dage; dog maatte en Svend, der skyldte Mesteren Penge eller var i Færd med et bestemt Arbeide ikke reise uden Mesterens Tilladelse, før Pengene var betalt eller Arbeidet fuldført. Den Ligestilling, Svendene havde krævet paa dette Omraade, fik de saaledes.

Ligeledes opnaaede de, at der gaves Regler ikke blot for deres Pligter, men ogsaa for Mestrenes overfor dem, men ganske vist blev disse sidste betydelig lempeligere.

Hvis nogen Mester afskedigede en Svend uden at overholde den bestemte Opsigelsesfrist, skulde han betale ham 2 Mk. daglig for den manglende Tid; den Sædvane, at en Svend, der forlod en Mester, først nogen Tid efter kunde faa Arbeide hos en anden, forbødes; nægtede Lavsmestrene at antage en saadan Svend, da skulde denne have Lov til at arbeide hos en Frimester eller hjælpes til selv at blive det. Enedes noget Lavs Mestre om, at de ikke vilde tage en bestemt Svend i deres Tjeneste, da skulde en saadan Aftale ikke blot være ugyldig, men de skulde desuden hver bøde 50 Rdl. til Fattigkassen, og Svenden skulde have Ret til at blive Frimester.

Om Mestrenes Opførsel overfor Svendene, bestemtes det, at de skulde behandle dem "med Godhed og Anstændighed", og "dersom en Mester begegner sin Svend med Skjældsord, da

Fortsettelsen av Håndverkerprosesjon ca. 1609.
Bildet er laget av Daniel Breitschneider d.e.

skal han gjøre ham en Æreserklæring for Politi-Retten, og bøde 2 Rdl. til Stadens Fattiges Hoved-Kasse; men overfalder han ham med Hug og Slag, da straffes han, ligesom det var øvet imod en Fremmed."

Og endelig siges det som Modstykke til nogle Regler om Svendenes Opsætsighed: "Hs. Majestæt har den fortjente Tillid til Mestere i alle Laug, at overlagt Opsætsighed iblandt den som eedsvorne Borgere og Mænd af sat Alder ikke kan finde Sted. Men, da det er enhver god Lovs Egenskab at bestemme Regel for alle, saa fastsættes: at dersom Mestere af noget Laug skulde i saadan Grad forglemme den Troskab og Lydighed imod Kongen og Lovene, der altid har udmærket danske Borgere, at de turde sætte sig op imod Hs. Majestæts Befalinger, da bør de Skyldige derfor tiltales og dømmes ved Hof- og Stads-Retten efter de almindelige Loves Forskrifter, og ifald et helt Laug deri gjorde sig deelagtigt, bør samme desforuden strax aldeles ophæves."

Ogsaa Drengenes Stilling sikredes. Ved deres Antagelse skulde der oprettes skriftlig Kontrakt med Forældre eller Formyndere efter et bestemt Skema. Mestrene skulde behandle Drengene "som det sømmer gode Husbonder og ikke bruge dem til sværere Arbeide end deres Kræfter kunne uden Skade for deres Helbred taale." For at "mishandle" Drengene sattes Bøder paa 4-20 Rdl. til Fattigkassen, og "dersom Mishandlingen skulde være af den Beskaffenhed, at en Dreng desformedelst havde lidt Skade paa Helbred eller Lemmer, da straffes Mesteren, ligesom Fornærmelsen var sket imod en Fremmed". Endelig skulde Mestrene, hvis en af deres Dreng efter den bestemte Læretid ikke var i Stand til at gjøre ordentlig Svendeprøve betale Fattigkassen 50 Rdl., med mindre han kunde bevise, at han var uden Skyld i vedkommende Drengs Uduelighed.

Tilsvarende fastsattes saa Svendenes Pligter. Den Svend, der forlod sin Mester i Utide skulde ikke blot erstatte hans Tab men desuden straffes med 4 Dages Vand og Brød, og "skulde Svendene driste sig til at overlægge og indgaa en lige lovstridig Aftale imellem sig, ikke at ville arbeide hos hiin eller denne Mester, da skal Ophavsmændene til Sammenrottelsen dømmes til at arbeide 1 eller 2 Aar i Forbedrings-Huuset efter Sagens Beskaffenhed og et saadant Laugs Svende ikke mere tillades at have Herberge eller Forsamlingsstue." Hvis en Svend føler sig forurettet, maa han selv klage men "aldeles ikke overtale eller ophidse andre til at tage Deel i den ham alene vedkommende Sag". Straffen derfor er 4 Dages Vand og Brød eller mere efter Omstændighederne, "dersom nogen Uro eller Uorden derved stiftes". Udebliver en enkelt Svend fra Arbeidet skal han bøde 48 Sk. daglig til Deling mellem Mesteren og de fattige, men udebliver flere Svende

saaledes efter Overlæg, da skal de betale disse Bøder dobbelt og Hovedmanden have de sædvanlige 4 Dages Vand og Brød. Men "skulde noget helt Laugs Svende vedtage at forlade Arbeidet, da bør Ophavsmanden til saadan Sammenrottelse dømmes til at arbeide i Rasphuset i 2 Aar og et saadant Laugs Svende ikke mere tillades at have Herberge eller Forsamlingsstue," og "dersom deres Forvovenhed skulde gaa saa vidt, at de turde søge at forlede andre Laugs Svende til at følge deres Exempel og tage Del i deres Opsætsighed", da skal de straffes med Forbedringshusarbeide i Jærn i 6 Aar og derpaa forvises af Landet, medens de Svende af andre Laug, der lader sig forlede skal straffes efter de anførte mildere Regler. Desuden paalægges det "enhver Oldgesel som en hellig og ufravigelig Pligt, saasnart der spores Overlæg til at stifte Uro eller Uorden, som han ikke ved sin Mellemkomst har kunnet forekomme, strax at anmelde saadant for Politimesteren." Undlader han det, skal han anses for Hovedmanden, hvis denne ikke findes. Særskilt fastsættes Straf paa 4 Dages Vand og Brød for at nægte at arbeide sammen med gifte Svende eller med Svende, der er i kongelig Krigstjeneste.

Disse kraftige Regler mod enhver Form for Arbeidsstandsninger skyldes utvivlsomt i første Række Frygten for Gjentagelse af saadanne Begivenheder som Striken i 1794, men de er i deres Tendens i Overensstemmelse med de samtidige engelske og franske Forbud mod Fagforeninger, der kunde antages at forstyrre det rolige Arbeide.

Om Svendenes Optræden overfor Mestrene gaves ogsaa Regler. De skulde "vise Mesterne som deres Huusbonder tilbørlig Agtelse og Lydighed"; hvis nogen Svend "forhaaner eller fornærmer sin Mester", faar han de 4 Dages Vand og Brød, "men dersom han slaar Mesteren, straffes han med at arbeide i Forbedringshuset i 2 Maaneder" medmindre "han selv først er bleven overfaldet og blot forsvarer sig". For "Modvillighed og Trodsighed" fastsættes Bøder paa indtil 2 Rdl. eller Vand og Brød i 2-4 Dage. Endelig forbydes det Svendene at behandle Drengene usømmelig og at revse dem med Prygl uden Mesterens udtrykkelige Tilladelse.

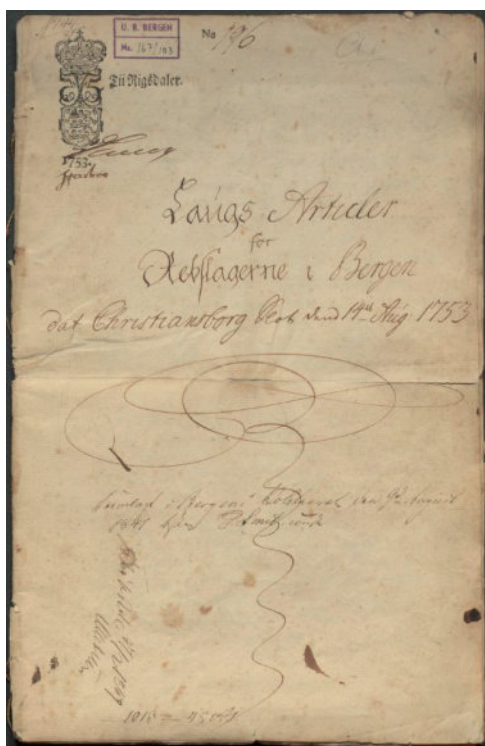
Opstod der Strid om disse gjensidige Pligter og Rettigheder, eller Stridigheder blandt Mestrene indbyrdes, da skulde Sagen afgjøres af Politiretten ved Forligsmægling eller, om fornødent, ved Dom. Tilsvarende skulde, hvis Mestre eller Svende havde noget fælles Andragende, dette indgives af Oldermænd eller Oldgesellen til Magistraten, gennem hvilken det da mdsendtes til vedkommende Kollegium og eventuelt videre til Kongen til Afgjørelse. Til Lettelse for begge Parter skulde Oldermænd og Oldgesel i hvert Fag føre Lister over

ledige Pladser og ubeskjæftigede Arbeidere, saa man ved Hjælp af disse kunde finde hinanden; dog var man ikke forpligtet til at benytte dette Middel.

Skarpt vendte man sig dernæst mod alle de gamle eller fra Udlandet indførte Lavsceremonier "udlændiske Laugs Fordomme, Vedtægter eller Skikke", "som ved Misbrug ere indførte og ved Sædvane hævdede", og i Tilslutning hertil forbødes "alle Skikke og Ceremonier, der bære Præg af de ældre Tiders raa og vilde Sæder saa som Behøvling, Sværten i Ansigtet og deslige". Tilsvarende skal de "Geburts-Briefe" eller Døbeattester, som en Del Svende forlanger af deres Kammerater som Bevis paa, at de er ægtefødte "herefter ansees aldeles uforholdne, og den sunde Fornuft tilsiger, at den Svend, der forholder sig ærlig og skikkelig i sit Levnet samt duelig i sin Haandtering, fortjener borgerlig Agtelse, uden Hensigt til hans Fødsel eller hans Forældres Kaar." For Modstand herimod af Svende eller Mestre sættes Straf.

Haardere ramtes dog det bestaaende Lavssystem ved Lettelsen af Adgangen til Lavene og ved Reglerne om Frimestre. Fremtidig skulde der til at blive Svend eller Mester kun kræves den fornødne Duelighed til at gjøre et forsvarligt Svende- eller Mesterstykke. Derimod skulde et vist Antal Læreaar ikke være fornødne, og det forbødes strængt at paabyrde Drengene eller Svende nogen som helst Udgift i den Anledning, at lade sig traktere af dem eller andet lignende. For Overtrædelse deraf sattes Bødestraf, og Angiveren fik det halve af Bøden.

Hertil kom saa Bestemmelserne om Frimestre. Hidtil havde dette været noget helt usædvanlig, som man blev ved særlig Bevilling. Nu fastsloges det, at enhver indfødt, der havde

Repslagerne i Bergen. Laugsartikler 1753. Universitetsbiblioteket i Bergen.

arbeidet 4 Aar som Svend kunde nedsætte sig som Frimester i sit Fag mod at betale det halve af det, Borgerbrev for en Lavsmester kostede. For Udlændinge, der allerede var i Landet, gjaldt det samme, for dem, der fremtidig indvandrede, krævedes 6 Aars Arbeide her i Landet.

Dog maatte i de første 8 Aar Frimestrenes Tal ikke overstige en Ottendedel af det Svendetal, der før Ildebranden 1795 fandtes i hvert Fag. Frimestrenes Rettigheder i Sammenligning med Lavsmestrenes begrænsedes dels med Hensyn til den Arbeidskraft, de maatte benytte, dels ved Regler for, hvilke Arter Arbeide, de maatte udføre. De sidste var særlige for hvert Fag bestemte efter praktiske Grunde, og om Arbeidsstyrken gjaldt det, at de kun maatte benytte Hjælp af deres Hustru og Børn samt efter 2 Aars Virksomhed af en Dreng. Denne havde de dog ikke Ret til at gjøre til Svend. Derimod maatte de benytte Haandlangere uden Haandværkerkundskab.

Endelig bestemte Forordningen for at vise, at det var Hensigten at høine Haandværkets Anseelse, "til desmere Udmærkelse for denne arbejdende Klasse af Borgere", at Halvdelen af Kjøbenhavns 32 Mænd fremtidig skulde bestaa af "Konstnere, Fabrikører eller Haandværkere", Tidens sædvanlige Betegnelse for Industridrivende og Haandværkere. Den første ledige Plads blandt de 32 skulde tilfalde dem, og fremtidig hver anden ny Plads, der blev at besætte. Disse Haandværkere skulde da lige saa godt som andre Borgere komme i Betragtning ved Besættelsen af Magistratsposter.

Denne Forordning tiltalte kun i ringe Grad Mestrene. Navnlig blev dens Bestemmelser om Frimestrene i de følgende Aar Gjenstand for deres stadige, men sikkert stærkt overdrevne Klager, der tog end mere Fart, da Reglerne for Borgervæbningen 1802 og Brandkorpset 1805 gav en Del af de dertil knyttede haandværkskyndige Personer Frimesterrettigheder.

For Svendene synes de strænge Bestemmelser om Striker og andet lignende ikke i den nærmest følgende Tid at have faaet større ubehagelige Følger. For de vigtigste Fag var jo Forholdene efter Ildebranden gode, og Rivningerne hørte op af sig selv. Først efter 1807, da Tiderne blev daarlige, og den almindelige Tilbagegangsbevægelse ogsaa medførte nye Skærpelser af Lavsordningen i Strid med de frisindede Grundsætninger fra 1800, blev deres Vilkaar atter daarligere. Før 1807 nød de ikke blot Gavn af den lettere Adgang til at blive Frimestre, men det synes ogsaa, at Lønnen er steget en Del ud over det, den var før Sammenstødet 1794; for Aarene nærmest før Krigen angives den til 2 1/2 til 3 Mk. om Sommeren, 2 til 2 1/2 Mk. om Vinteren baade for Murere og Tømrere.

Hva med håndverkerne i landene lengre vest?

Denne boken handler i hovedsak om håndverkssvennenes kamp i de tyskspråklige områdene, men det betyr ikke at svennene i land som Frankrike, Nederland, Belgia eller England satt med hendene i fanget og var maktesløse. Catharina Lis og Hugo Soly har skrevet en god artikkel om dette med tittelen «*An Irrestistible Phalanx*»: *Journeyman Associations in Western Europe, 1300-1800* i *International Review of Social History* nummer 39.

For eksempel ble valkerneⁱ i de store byene i Flandern, Brabant og Holland presset mer og mer på defensiven fra slutten av 1400-tallet fordi den tradisjonelle tekstilhandelen tapte grunn til nye tekstiler og fordi entreprenørene i større og større grad brukte møller drevet av vind- eller vannkraft. Som et resultat av dette var ikke svennene lengre i stand til å forsvare sin posisjon til tross for sin sterke organisasjon. Etter 1520 ble deres kollektive aksjoner sjeldne og var ikke lengre noe i nærheten av deres selvbevissthet og militante holdning fra tidligere tider. Bymyndighetene omtalte deres aksjoner kun som «gateuorden».

Andre grupper av svenner klarte å bevare sin makt eller oppnå en større makt, noe som man kan se beviser på gjennom forholdet til mestrene på slutten av «Ancien Régime» dvs. tiden opp til den franske revolusjonen i 1789.

Gjennom hele den nyere tiden (ca. 1400-1600-tallet) klaget håndverksmestrene i Frankrike, Tyskland og den sørlige delen av Nederland over arrogansen og ulydigheten til svennene sine, som nektet å oppføre seg som tjenere og gjorde ekstravagante krav på uavhengighet og frihet som om de var sine mestres likemenn.ⁱⁱ

I Frankrike var det av største viktighet for mange svenneorganisasjoner å tvinge gjennom «closed shop». Både broderskap og svenneforeninger hindret i økende grad håndverkermestrene i å rekruttere ikke-medlemmer. De nølte ikke med å ty til kollektive aksjoner mot enhver som nektet å følge deres regler om utvelgelse og utstøtelse.

ⁱ **Valking** (frå norrønt *valka* 'drive fram og attende') er ein teknikk som går ut på å behandla vove ullstoff for å gjera det tett og tjukt. Ein valkar stoffet i våt tilstand, til dømes med varmt såpevatn. Ved valkinga vert ulltøyet stampa eller gnidd mellom rifla valsar slik at overflata filtrar seg. Vadsmål er eit døme på eit stoff som har blitt sterkt valka. Stoffet er gjerne blitt vove av uvaska ullgarn og deretter valka i særskilde stampar. Valking kan minna om filting og toving, men medan valking tek for seg vove stoff, kan filting brukast på lause fiber, medan toving gjerne viser til forming av ferdige tekstilprodukt. <https://nn.wikipedia.org/wiki/Valking>

ⁱⁱ Catharina Lis og Hugo Soly: *An Irrestistible Phalanx* s 20

Denne situasjonen var fremherskende i England gjennom 1700-tallet. I 1741 krevde ullkammerne i Leicester at mestrene kun ansatte medlemmer av klubben deres og vedtok å boikotte enhver arbeidsgiver som tok seg friheten å ansette andre arbeidere. I 1765 forlot skredderne i Liverpool arbeidet når en mester ansatte en svenn som ikke var medlem av foreningen deres. I 1777 klaget en hattemaker i London til en komité i Underhuset over at en trussel om streik hadde tvunget ham til å si opp fem av de 50 ansatte når de nektet å betale den ukentlige kontingenten til hattemakersvennernes forening.

Selv lovene mot foreninger som ble vedtatt i England i 1799-1800 hadde liten effekt for typografer, hattemakere, skomakere, skreddere og andre grupper faglærte med foreninger som ga reisestøtte og hadde et system der den reisende svenn henvendte seg til svennene når de kom til en ny by.

Det begrensede omfanget av arbeidsstanser organisert av hattemaker-svennene i den sørlige delen av Nederland var langt fra tilfeldig. Lokale særinteresser var viktigere enn felles interesser, ettersom fremgangsrike hattemakermestre utvidet verkstedene på bekostning av fattigere mestre og på den måten forårsaket spenninger og krangler. Denne splittelsen blant mestrene ikke bare tillot svennene å omdanne understøttelsesforeningene til fagforeninger, men også å bruke streiker mer målrettet. De ville stoppe arbeidet i en eller to store virksomheter og true de andre fabrikantene med lignende aksjoner. Hvis denne metoden viste seg å ikke virke, nølte ikke svennene med å starte en generalstreik selv om de sjelden måtte ty til dette.

De forholdsvis sjeldne generalstreikene gjennom 1600- og 1700-tallet i mange bransjer der det var faglærte og verksteder er ikke tegn på organisatorisk svakhet blant svennene. Det er et faktum at de brukte andre og mer effektive verktøy, særlig arbeidsformidling og geografisk mobilitet. Måten arbeidet ble utført på og organiseringen av arbeidet gjorde arbeidsformidling til en viktig faktor. Organiseringen av produksjonen gjorde vandring mulig som en taktikk for å legge press på arbeidsgiverne. Disse svennene fikk styrken sin fra et godt utbygget nettverk av foreninger som virket både som understøttelsesforeninger og som fagforeninger. Valget av rullerende streiker viser deres bevissthet om forhandlingsstrategier så vel som deres kollektive styrke.ⁱ

I byen Dijon i Frankrike var det gjennom nesten hele 1600-tallet en strid mellom svennene og mestrene og mellom store og små mestre i møbelsnekkerfaget om hvem som skulle stå for arbeidsformidlingen. Dette

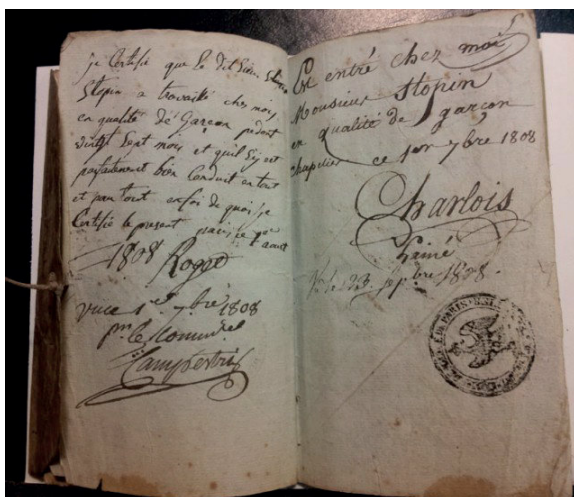
ⁱ Catharina Lis og Hugo Soly: *An Irrestible Phalanx* s 30ff

var en viktig rolle ettersom de som stod for arbeidsformidlingen hadde stor makt i faget. Spørsmålet ble løst i 1699 til fordel for de store mestrene og svennene som fikk stor makt over arbeidsformidlingen. I de påfølgende tiårene fikk svennene en så stor makt at også de store mestrene endret syn og bad styresmaktene om å gjenopprette mesterlaugets makt. I 1740 ble det gjort et vedtak i det lokale parlamentet (en slags lokal stenderforsamling) som gjorde svennenes sammenslutning ulovlig. Dette var et direkte angrep på svennene og de startet en generalstreik som varte i åtte måneder og som endte med full seier. I 1768-69 gjentok dette seg og svennens streik var så suksessfull at de store arbeidsgiverne ga seg. I 1907 skrev Henri Hauser om møbelsnekkerene i Dijon :

Deres aksjoner i 1739-1740 og 1768-1769 var langt mer forståelige og effektive enn noen streik kunne være i dag og avslører det virkelige omfanget av deres makt.ⁱ

Noe lignende oppstod blant skredderne i London. De skapte seg en sterk stilling gjennom arbeidsformidlingen og rundt år 1700 samlet fem klubber seg i en sentral forening. Da svennene i 1720 krevde både kortere arbeidstid og høyere lønn forsøkte mestrene å gjøre motstand. Svennene startet en generalstreik som varte i flere måneder og Parlamentet vedtok en lov som forbød skreddersvennes sammenslutning og fastsatte arbeidstid og lønn. Til tross for dette og flere dommer mot svenner for sammensvergelse, overlevde svennenes forening «The Tailor's Union».

I 1760 hadde skredder-svennene den sterkeste foreningen i London med 42 tilsluttede klubber som hver hadde flere hundre medlemmer. De utnyttet også svennevandrings-systemet til å sørge for at det ikke var streikebrytere i tilfelle lønnskamper. Under generalstreiken i 1764 forsøkte mestrene å overta

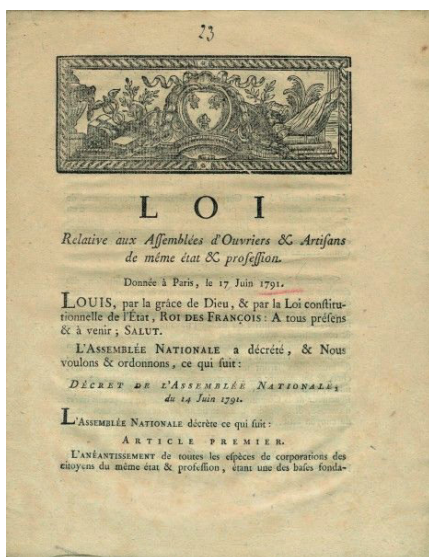

Arbeidsbok (livret ouvrier) fra 1805.

ⁱ Catharina Lis og Hugo Soly: An Irrestistible Phalanx s 44ff

arbeidsformidlingen og brukte dette til å skaffe 1 000 arbeidere utenbys fra. I forhold til de 6 000 svennene som hadde forlatt byen på foreningens oppfordring bleknet dette. De store arbeidsgiverne ga seg snart og imøtekom svennenes lønnskrav til tross for forbud og rettsforfølging.ⁱ

I den sørlige delen av Nederland, det nåværende Belgia, førte østerrikske, franske og belgiske myndigheter virkningsløse kamper mot hattemakersvennene og deres forening. Lover ble vedtatt i 1775 og 1784 som ga mestrene rett til å ansette et ubegrenset antall arbeidere og gi dem de lønns- og arbeidsvilkår som mestrene måtte ønske. Det nyttet lite og arbeidsgiverne ga etter hvert opp forsøk på å ansette folk som ikke var medlem av svenneforeningen, og de var også tvunget til å gi arbeiderne høyere lønn. En lov fra 1786 som avskaffet lærlingeordningen og forbød svenneforeningen ble aldri etterlevet. En fransk lov fra 1791 som forbød laug og arbeiderforeninger av alle slag, avskaffet streikeretten og proklamerte næringsfriheten, ble innført i Belgia i 1795. Loven hadde bestemmelser om store bøter og fengselsstraff for arbeidere som organiserte seg. I 1803 ble det innført en lov som ga politiet myndighet til å arrestere og fengsle enhver arbeider uten arbeidsbok, men det førte bare til at hattemakersvennene endret taktikk og opererte som et hemmelig selskap. Svennene hadde en slik posisjon at en minister i 1810 uttalte at «Vi må erkjenne at lover og reguleringer er maktesløse mot disse arbeiderforeningene». Så sent som i 1843 hadde hattemakersvennene en like stor makt.ⁱⁱ

Loi Le Chapelier var en lov som ble vedtatt av nasjonalforsamlingen i Paris 14. juni 1791. Loven forbød laug og arbeiderforeninger, forbød streiker og proklamerte næringsfriheten.

ⁱ Catharina Lis og Hugo Soly: An Irrestistible Phalanx s 45f

ⁱⁱ Catharina Lis og Hugo Soly: An Irrestistible Phalanx s 48

Slutt og ny begynnelse

Etter Napoleonkrigenes slutt la det seg et reaksjonært politisk teppe over Europa. Wienerkongressen (1815) etablerte en ny politisk orden som var politisk reaksjonær, men samtidig ofte næringsvennlig for de nye strømningene med frihet for kapitaleierne. I mange land var det organisasjonsforbud for arbeidere og vanskelige kår for interessekamp.

Laugene ble mange steder ikke forbudt og de fortsatte gjerne å leve i mange tiår inn på 1800-tallet. Håndverksmestrene hadde fortsatt bruk for dyktige fagfolk så lærlingevesenet levde videre.

Det vokste frem en helt ny industri utenfor den laugsmessig organiserte håndverksproduksjonen. Samtidig var det innen mange av de fagene som stod i utkanten av den nye industrielle måten å produsere på mange svenner og mestre som holdt på de gamle laugsmessige tradisjonene.

Niels Jul Nielsen har skrevet en bok om den store danske maskinfabrikken og skipsverftet Burmeister og Wain (B&W) i København fra starten i 1850 og frem til 1920.ⁱ B&W var den største og viktigste industriarbeidsplassen i København (og Danmark) på 1800-tallet. Nielsen undersøker om arbeiderne på B&W var organisert i laugene som fremdeles fantes rundt midten av 1800-tallet og finner at det er svært svake bånd mellom den nye industrien som B&W representerte og de gamle laugene. En gjennomgang av kildene for grovsmedenes-, kleinsmedenes-, naglemakernes- og (tre)dreierens laug i København viser at det var svært få, om noen, laugssvenner som arbeidet på B&W og at ingen svenner som var utdannet på B&W ble meldt inn i laugene. Dette siste sannsynligvis fordi B&W ikke var laugsmestre og derfor heller ikke kunne drive fagopplæring i henhold til det gamle systemet.

Den særegne tyske svennemakten var brutt selv om mange svenneforeninger fortsatte å eksistere, men de var ikke lenger noen kraft av betydning. Svennevandringene fortsatte i mange fag og det var en betydelig aktivitet knyttet til herberger og hjelp for vandrende svenner, men makten som var bygget gjennom århundrer var forsvunnet.

I Tyskland vokste det frem en rekke «hemmelige selskaper» som var sterkt preget av radikale håndverkere og som hadde sin største aktivitet i eksil i land som var mer liberale som England, Frankrike, Belgia og Sveits. I Tyskland

ⁱ Niels Jul Nielsen: Virksomhed og arbejderliv s 159ff

var det revolusjonsåret 1848 som ble starten på en ny arbeiderbevegelse, og mange av medlemmene i de nye arbeiderforeningene var håndverkssvenner.

Det er i det hele en internasjonal trend at håndverkssvenner fra mange fag var blant den nye arbeiderbevegelsens pionerer og de bygde på mange av erfaringene og tradisjonene fra de tidligere svenneforeningene. Ofte overtok de nye fagforeningene både lade og andre gjenstander fra sine forgjengere og i noen tilfeller ble svenneforeninger transformert til nye fagforeninger. Mange av de tidlige foreningslederne i de nye arbeiderforeningene hadde også erfaringer fra svenneforeningene.

Fra en standsorganisering som svenneforeningene var vokste det frem en ny arbeiderbevegelse. Etter hvert fant denne nye arbeiderbevegelsen sine egne metoder for å vinne innflytelse på lønns- og arbeidsforhold og det var i hovedsak gjennom en nyvinning – tariffavtaler.

Men dette får bli gjenstand for en annen bok.

Sitatet fra *Det kommunistiske manifest* som denne boken begynte med fortsetter:

Oppdagelsen av Amerika, sjøveien om Afrika skapte et nytt felt for det oppkomne borgerskap. Det ostindiske og kinesiske marked, koloniseringen av Amerika, varebyttet med koloniene, økningen av byttemidler og varer overhodet ga handelen, skipsfarten, industrien et oppsving uten tidligere sidestykke og dermed det revolusjonære element i det oppsmuldrende føydalsamfunn en hurtig utvikling.

Den føydale eller laugmessige driftsmålte innenfor industrien strakk ikke lenger til for det voksende behov som kom med de nye markeder. Manufakturen trådte i stedet. Laugsmestrene ble fortrent av den industrielle middelstand; arbeidsdelingen mellom de forskjellige korporasjoner måtte vike for arbeidsdelingen innenfor hvert enkelt verksted.

Kilder og litteratur

Robert-Henri Bautier: The economic development of medieval Europe. London 1971

R. Berg: Omtale av I. C. NYROP: Haandværksskik i Danmark. Nogle Aktstykker nogle Oplysninger om Handwerksgebrauch und Gewohnheit. 1903. Nordiske Forlag. Nationaløkonomisk Tidsskrift, 3 (1904).

(<https://tidsskrift.dk/nationaloekonomisktidsskrift/article/view/58441>)

Heinrich Bosse: Zunftgeist oder Revolution? Die Mitauer Müllerunruhen im Lichte der Gesellenaufstände des 18. Jahrhunderts. I: Zeitschrift für Ostforschung 32, 1983, <https://www.zfo-online.de/index.php/zf/article/view/11229>

Carl Bruun: Kjøbenhavn. København 1901

(https://www.eremit.dk/ebog/bkh/3/bkh3_4.html)

Deutsches Historisches Museum: STREIK - REALITÄT UND MYTHOS einer Ausstellung des Deutschen Historischen Museums, Berlin.

(<https://www.dhm.de/archiv/ausstellungen/streik/>)

Maurice Dobbs: Studies In The Development Of Capitalism, London 1946

(<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.1144>)

Jostein Fjeld Eriksen: Fuskere og privilegiesamfunnet i Christiania 1714 -1799, Oslo 2011 <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-30188>

Henrik Grevenor: Fra laugstiden i Norge, Kristiania 1924

(http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008020403003)

Sigurd Grieg: Det norske håndverks historie bind I, Oslo 1936

(http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012101607002)

Andreas Griessinger: Das symbolische Kapital der Ehre, Frankfurt (M), Berlin, Wien 1981

Johann Arnold Günther: Ueber den Aufstand der Handwerksgesellen zu Hamburg im August 1791; nebst einigen Reflexionen über Zunftgeist und Zunftzerziehung.

Journal von und für Deutschland» nr 8/1791 [http://ds.ub.uni-](http://ds.ub.uni-bielefeld.de/viewer/image/2238503_016/14/LOG_0010/)

[bielefeld.de/viewer/image/2238503_016/14/LOG_0010/](http://ds.ub.uni-bielefeld.de/viewer/image/2238503_016/14/LOG_0010/)

Sigfried Hansson: Skråtidens gesäller. Stockholm 1930(<http://runeberg.org/shsges/>)

Ludvig Holberg: Epistler bd. 3, Kiøbenhavn 1750

([http://holbergsskrifter.dk/holberg-](http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler/EpTom3_mod.page&query=Epistel%20%20261&brand=default)

[public/view?docId=epistler/EpTom3_mod.page&query=Epistel%20%20261&brand=default](http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler/EpTom3_mod.page&query=Epistel%20%20261&brand=default))

C.E. Jensen og F.J.Borgbjerg: Socialdemokratiets aarhundrede bind 2, København 1904 (norsk utgave finnes her [http://urn.nb.no/URN:NBN:no-](http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014061605073)

[nb_digibok_2014061605073](http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014061605073)) (en svensk utgave finnes her

<http://runeberg.org/hbsda/>)

Michael Kittner: Arbeitskampf, München 2005

Reidar Kjellberg og Hilmar Stigum: Det norske håndverks historie bd 2, Oslo 1936 (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012092705004)

Thv. Krohn-Hansen: Norske velkomster fra laugstiden, Oslo 1942

(http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012110706184)

Catharina Lis og Hugo Soly: «An Irrestible Phalanx»: Journeymen Associations in Western Europe, 1300-1800 (https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/8F0278B2EE4B4E50B83FDF8B0FEB4765/S0020859000112921a.pdf/an_irresistible_phalanx_journeymen_associations_in_western_europe_13001800.pdf)

Niels Jul Nielsen: Virksomhed og arbejderliv, Bånd, bruddflater og bevidsthed på B&W 1850-1920. København 2002

C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Laugsskraaer fra Middelalderen, bd 2, København 1895-1904 (https://ia600406.us.archive.org/1/items/bub_gb_L2UtAAAAYAAJ/bub_gb_L2UtAAAAYAAJ.pdf)

Karl Marx og Friedrich Engels: Det kommunistiske manifest (1848), hentet fra <https://www.marxists.org/norsk/marx-engels/1848/01/manifestet/index.htm>

Jens Chr. Manniche: Den københavnske tømmerstrejke 1794, Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 10 (1974) (http://img.kb.dk/tidsskrift.dk/pdf/ho/ho_nrk_0010-PDF/ho_nrk_0010_74471.pdf)

Lewis Mumford: The city in history, Pelican 1973

Gunnar Ousland: Fagorganisasjonen i Norge bd 1. Oslo 1927/1949 (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007021301016)

Oscar Pedersen: Håndverkerliv i gamle dager. Oslo 1932 http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012101106085

Oscar Pedersen: Tømmernes fagforening gjennom 50 år. Oslo 1935 url = http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014101408029

Barbara Post: Schreibmöbel der Bremer Tischler aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Bremen 1995

Thomas Bloch Ravn: Fra Svendelav til Fagforening. København 1982 (http://sfah.dk/assets/uploads/meddelelser/Meddelelser_1982_18.pdf)

Wilfried Reininghaus: Die entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter, Wiesbaden 1981

Reith/Griessinger/Eggers: Streikbewegungen deutscher Handwerksgesellen im 18. Jahrhundert, Göttingen 1992

Hans Scherfig: Tømrerskruen der i 1794 udviklede sig til den første generalstrejke i Danmark. København 1941 (<https://web.archive.org/web/20101026024734/http://modkraft.dk/spip.php?article14224>)

Peter Schichtel: Das Recht des zünftigen Handwerks im Herzogtum Pfalz-Zweibrücken während des 18. Jahrhunderts, Berlin 1986

Spor nr 2/2005 - https://www.ntnu.no/documents/10476/62052/spor_2005_2.pdf/a5e3b9fb-aa36-493c-bf31-0d94aadb0ab9

Rolf Sprandel: Der handwerkliche Familienbetrieb des Spätmittelalters und seine Probleme. Bøhlaug Verlag Köln und Wien 1984 <http://www.mgh-bibliothek.de/dokumente/a/a099437.pdf>

Ole Stender-Pedersen: Politiske bevægelser og sociale uroligheder i Slesvig-Holsten i 1790erne, Historie/Jyske Samlinger, 19. 1993

<https://tidsskrift.dk/historiejyskesamling/article/view/38286>

Poul Strømstad: Fra laugstiden. Nationalmuseet 1976

<https://dokumen.tips/documents/fra-laugstiden-om-laugsvaesenet.html>

Michael Stürmer: Herbst des Alten Handwerks. München 1979

Peter Sørensen: Under herrer og mestre. København 1992

Angelika Voss: Hamburgs Arbeiterbewegung im Wandel der Gesellschaft Eine Chronik Band 1 1842-1890, Hamburg 1987 ([https://www.zeitgeschichte-](https://www.zeitgeschichte-hamburg.de/files/fzh/Digitalisate/Angelika%20Voss-Louis%20Hamburgs%20Arbeiterbewegung%201.pdf)

[hamburg.de/files/fzh/Digitalisate/Angelika%20Voss-Louis%20Hamburgs%20Arbeiterbewegung%201.pdf](https://www.zeitgeschichte-hamburg.de/files/fzh/Digitalisate/Angelika%20Voss-Louis%20Hamburgs%20Arbeiterbewegung%201.pdf))

Nettlinker:

Hellige romerske rike: (https://no.wikipedia.org/wiki/Det_tysk-romerske_rike)

Et team under ledelse av middelalderhistoriker Michael McCormick

(<https://www.sciencealert.com/scientists-have-determined-the-worst-year-in-human-history>)

Tyske byer i middelalderen (<https://www.leben-im-mittelalter.net/gesellschaft-im-mittelalter/sesshaftigkeit/die-stadt/wichtige-staedte.html>)

Innbyggertall Nördlingen: (https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/N%C3%B6rdlingen,_Reichsstadt#Anwachsen_der_Stadt_und_Entwicklung_der_Einwohnerzahl)

Fisker og skipsfartlauget i Frankfurt am Main: ([Geschichte der Zunft | Frankfurter Fischer- und Schifferzunft.](#))

Det er en side igjen av boken og den benytter jeg til å gjengi bildet fra streiken i Hamburg 1791 i stor størrelse.

Bildeteksten lyder:

Aufzug des Aufstandes der Handwerks Gesellen in Hamburg den 23-u-24 August 1791.

Die Grobschmiede, Kupferschmiede, Schuster, Schneider, Küpers, Kiemers, Zimmerleute, Maurerleute, Glaser, Mahler, Tischler, Drechsler, Becker, Buchbinder, Bundfutter, Müller, Riemer

(Håndverkersvennenes prosesjon under oppstanden i Hamburg 23. - 24- august 1791.

Grovsmeder, kobbersmeder, skomakere, skreddere, havnekontrollører, tønne- makere, tømrere, murere, glassmestre, malere, møbelsnekkere, dreiere, bakere¹, bokbindere, båndmakere, møllere, remmakere)

¹ Egentlig en form for sukkerbaker, finere bakervarer og oblater mv.

